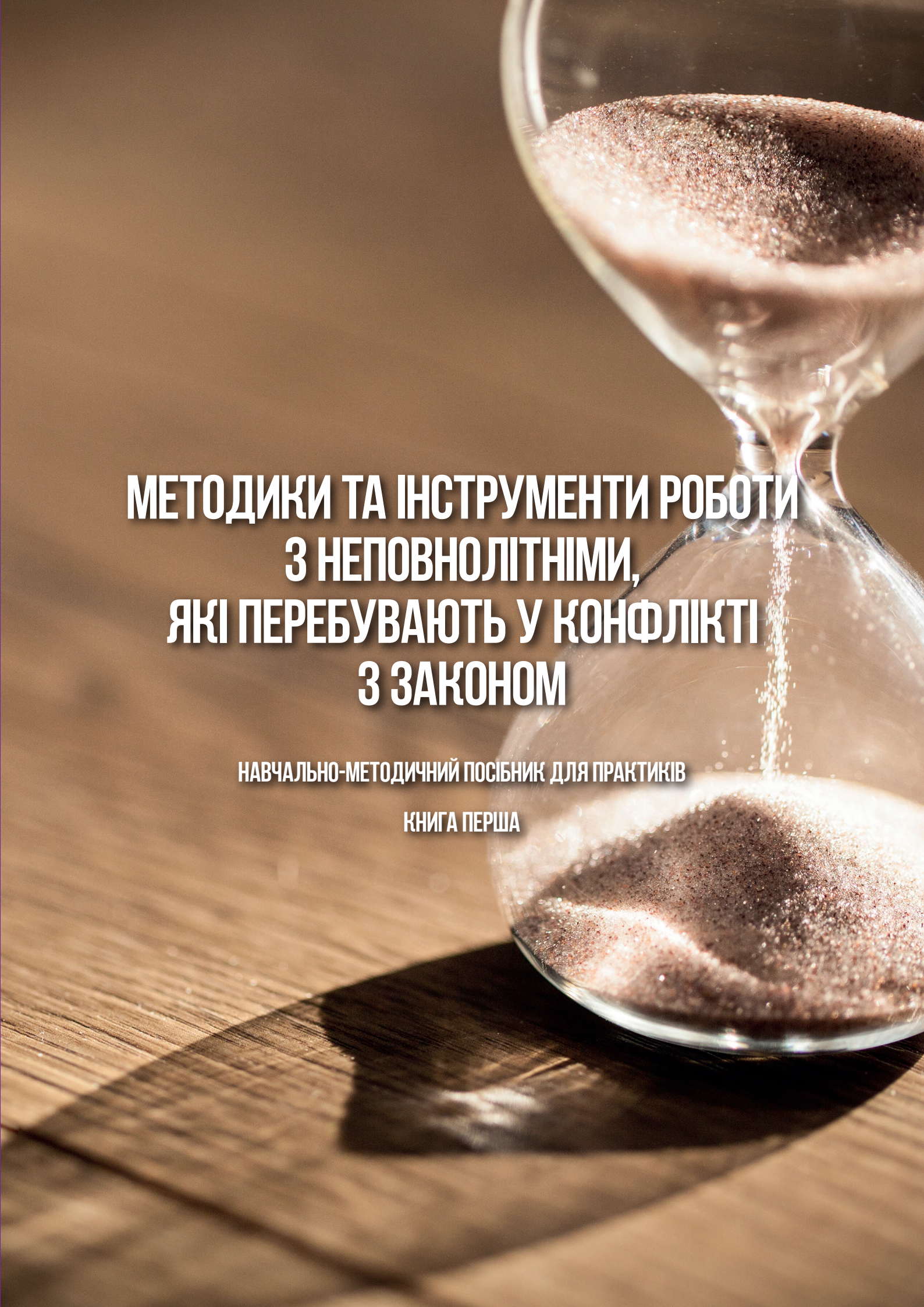


An hourglass with red sand is shown on a wooden surface. The sand is flowing from the top bulb to the bottom bulb. The background is a warm, brownish-gold color.

МЕТОДИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПРАКТИКІВ

КНИГА ПЕРША

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРОЕКТ “РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ”

МЕТОДИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПРАКТИКІВ

КНИГА ПЕРША

УДК 364.62-47-053.6-058.55](477)(07)

М54

Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків

Видання підготовлено

в рамках проекту *«Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»* за фінансової підтримки Уряду Канади

За загальною редакцією

ГЕЙЛ СТІДЗ

ТЕТЯНИ ЖУРАВЕЛЬ

Авторський колектив:

А. М. Григоренко, О. А. Дука, Д. А. Коваленко (мод. 1, 2), І. М. Клочко, І. М. Рудніцька, М. С. Микитенко (мод. 3), І. М. Стеценко (мод. 4), Гейл Стідз, Є. В. Загудаєв (мод. 5-6), О. В. Кочура, Л. В. Солопова (мод. 5-6, 10, 12), А. М. Волик, Сандра Прокопів (мод. 7), Айда Джейн Греам, К. А. Новохатня (мод. 8, 10), Л. М. Мельник (мод. 11), Т. В. Журавель (мод. 7, 9, 10, 12), Н. М. Строева (мод. 9, 10, 12).

Рецензенти:

ТРЕТЯК О.С.

д-р пед. наук, професор, ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка

ЧЕБОНЕНКО С.О.

канд. пед. наук, доцент, Академія Державної пенітенціарної служби

ЯНЧУК О.Б.

Директор Департаменту пробації Міністерства юстиції України

Навчально-методичний посібник є результатом реалізації проекту *«Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»*. Видання підготовлено, у першу чергу, для використання викладачами навчальних закладів Міністерства юстиції України, які здійснюють фахову підготовку, первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників служби пробації. Водночас, матеріали посібника будуть корисними для інших організацій та установ, навчальних закладів, які здійснюють підвищення компетентності спеціалістів, що працюють з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом. Зокрема, запропоновано застосування методичних рекомендацій щодо порядку проведення оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітніми, супроводу їхніх справ з метою підтримки їх ресоціалізації та запобігання скоєнню злочинів. Також посібник може бути корисним працівникам соціальних служб, служб у справах дітей, ювенальної превенції, громадських організацій, що працюють із неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом.

Погляди та думки, висловлені в цій публікації, не обов'язково стверджують або відображають погляди і думки «Агрітім Канада Консалтинг Лтд» чи Уряду Канади

© 2017 Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Усі права захищено. Зміст цієї публікації може використовуватись у некомерційних цілях за умови посилання на джерело інформації.

ISBN 978-617-7402-13-7

ЗМІСТ

КНИГА 1

ВСТУП	6
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	8
СТРУКТУРА ПОСІБНИКА ДЛЯ ТРЕНЕРІВ	11
МОДУЛЬ 1. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	16
МОДУЛЬ 2. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	35
МОДУЛЬ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	53
МОДУЛЬ 4. ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	73
МОДУЛЬ 5. KEYС-МЕНЕДЖМЕНТ. МЕТОДИКА ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	95
СЕСІЯ 5.1. ОГЛЯД ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ РИЗИКУ СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ	96
СЕСІЯ 5.2. ВСТУП ДО МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ	109
СЕСІЯ 5.3. ПЛАНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМ	142
СЕСІЯ 5.4. KEYС-МЕНЕДЖМЕНТ ТА ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ У СПРАВІ	153
МОДУЛЬ 6. ДОСУДОВІ ДОПОВІДІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	173
МОДУЛЬ 7. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю З НЕПОВНОЛІТНІМИ	207
СЕСІЯ 7.1. ІНТЕРВ'Ю З МЕТОЮ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ	213
СЕСІЯ 7.2. ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ТА ПІДТРИМКА ДОВІРЛИВИХ СТОСУНКІВ З ПІДЛІТКОМ	229
МОДУЛЬ 8. УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ/КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ТА ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД	239
МОДУЛЬ 9. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ З НЕПОВНОЛІТНІМИ	255

КНИГА 2

МОДУЛЬ 10. КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВЕ ВТРУЧАННЯ	6
СЕСІЯ 10.1. ВСТУП ДО КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОГО ВТРУЧАННЯ	7
СЕСІЯ 10.2. ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ	20
СЕСІЯ 10.3. ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНИХ НАВИЧОК	45
СЕСІЯ 10.4. КОГНІТИВНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ	78
СЕСІЯ 10.5. ВЧИМОСЯ КЕРУВАТИ ЕМОЦІЯМИ	110
МОДУЛЬ 11. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНІМИ З УРАХУВАННЯМ ЇХ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ	153
СЕСІЯ 11.1. ВПЛИВ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ НА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ	154
СЕСІЯ 11.2. ПРОВЕДЕННЯ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З УРАХУВАННЯМ ЇХ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ	200
СЕСІЯ 11.3. ВПЛИВ НА СПЕЦІАЛІСТА ВЗАЄМОДІЇ З КЛІЄНТАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ДОСВІД ТРАВМАТИЗАЦІЇ ТА СТРЕСУ	214
МОДУЛЬ 12. МОТИВАЦІЙНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ	223
СЕСІЯ 12.1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ МОДУЛЯ. МОТИВАЦІЯ І СКЛАДОВІ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ	224
СЕСІЯ 12.2. СТАДІЇ ЗМІНИ ПОВЕДІНКИ	232
СЕСІЯ 12.3. МЕТА ТА ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ	245
СЕСІЯ 12.4. ПРИЙОМИ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ	256
СЕСІЯ 12.5. РОБОТА З ОПОРОМ	268
СЕСІЯ 12.6. СТРАТЕГІЇ МОТИВАЦІЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ	278

ВСТУП

Дані щодо кількості неповнолітніх, які щороку потрапляють до установ пенітенціарної служби, упродовж останніх років демонструють стійку тенденцію до зниження. Станом на 01 квітня 2017 року, в Україні залишилось 5 виховних колоній для неповнолітніх, де перебуває 143 хлопця, а також сектор для неповнолітніх дівчат, в якому перебуває 19 осіб. Шість років тому таких установ було десять, у них перебувало близько 1500 вихованців.

Також спостерігається тенденція зниження чисельності неповнолітніх засуджених, що відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Зокрема, станом на 01 липня 2014 року, на обліку кримінально-виконавчої інспекції перебувала 2241 неповнолітня особа, у той час, як станом на 01 квітня 2017 року ця цифра становить 1477 осіб. З їх числа більшість – особи, які відбувають покарання з випробуванням.

Проведені в Україні дослідження показників злочинності неповнолітніх свідчать, що такі тенденції пов'язані зі зменшенням кількості неповнолітніх у загальній структурі населення. Зниження народжуваності, перевищення смертності над природним зростанням і депопуляція населення у середині 1990–2000-х років були зафіксовані у більшості регіонів країни. Порівняння показників злочинності із показниками народжуваності населення дозволяють простежити певну залежність між кількістю народжених осіб за певний період часу і майбутньою кримінальною активністю частини неповнолітніх осіб. Таким чином, сучасні тенденції зменшення кількості неповнолітніх правопорушників багато в чому зумовлюються зниженням народжуваності дітей у зазначених роках¹.

Разом із тим, наявна інформація щодо видів правопорушень, причин та обставин, які спонукали підлітків до вчинення злочинів, наголошує на необхідності запровадження нових підходів і програм корекційної роботи з підлітками. За даними Департаменту пробачії Міністерства юстиції, більшість неповнолітніх осіб, які перебувають на обліку служб пробачії (66 %), було засуджено за тяжкі злочини, за злочини середньої тяжкості – 30 %. Майже кожен п'ятий підліток вчинив правопорушення за участі дорослих, 29 неповнолітніх скоїли злочини у стані алкогольного сп'яніння. Варто зазначити, що понад 50 % підлітків, які перебувають на обліку, виховуються у неповних сім'ях та сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Згідно з дослідженнями останніх років, виявлено ряд особливостей і факторів у розвитку та становленні дитини, що спричиняють формування у неї протиправної поведінки, а в подальшому – скоєння повторних правопорушень. З метою зменшення негативного впливу таких факторів і запобігання вчиненню неповнолітніми нових злочинів, у розвинених країнах розроблено комплексну систему заходів, що враховують не тільки обставини і тяжкість вчиненого правопорушення, але й індивідуальні потреби неповнолітнього та потреби громади, а також відповідний інструментарій. Такою системою є пробачія для неповнолітніх, основна мета якої – реабілітація та реінтеграція підлітків, що, з-поміж іншого, дає змогу зменшити ризик рецидивної злочинності.

Ефективна робота працівника органу пробачії потребує спеціальних знань та навичок щодо проведення оцінки ризику вчинення повторного правопорушення і криміногенних потреб неповнолітнього, формування внутрішньої мотивації підлітків до змін у поведінці, розуміння гендерних відмінностей неповнолітніх осіб і врахування їх у роботі, застосування методів когнітивно-поведінкового втручання. Вищезазнані методики є складником забезпечення функцій пробачії, визначених Законом України «Про пробачію» від 5 лютого 2015 року, і детально розглянуті у цьому посібнику.

Зазначені методики розроблялися у 2010–2016 роках Державною пенітенціарною службою України у партнерстві з українсько-канадським проектом *«Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»* за участі персоналу підрозділу кримінально-виконавчої інспекції м. Мелітополь та Білоцерківського Центру професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПОСІБНИКА

Мета:

Навчально-методичний посібник для викладачів/тренерів «Методики роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом» слугує керівництвом в організації тренінгового навчання для працівників органів пробації та соціальної сфери з метою *формування розуміння* ними засад кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх; психологічних особливостей підлітків; факторів, які впливають на вчинення правопорушень; а також *розвитку вміння* ефективно використовувати такі методики, інструменти та підходи: оцінювання ризику вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітнім, інтерв'ювання, складання індивідуального плану та кейс-менеджмент, мотиваційне консультування, упровадження пробаційних програм серед неповнолітніх задля зміни їхньої поведінки, застосування гендерно орієнтованих та когнітивно-поведінкових підходів, підходу на основі сильних сторін при роботі з неповнолітніми.

Посібник допоможе організаторам навчання та викладачам/тренерам визначити структуру, за якою матеріал може бути представлений учасникам відповідно до навчальної програми і плану.

Завдання:

- ознайомити учасників із витоками та засадами кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, а також національним законодавством у цій сфері;
- розглянути теорії і дослідження в галузі вивчення кримінальної поведінки неповнолітніх;
- опрацювати особливості підліткового віку, зокрема розглянути ті, що роблять підлітків уразливими до різноманітних факторів, які впливають на розвиток кримінальної поведінки;
- ознайомити учасників із дослідженнями криміногенних чинників ризику, потреб і сприйняття, що сприяють розвитку кримінальної поведінки, та з результатами досліджень захисних факторів, які зменшують ризик скоєння нового злочину;
- допомогти учасникам зрозуміти процедури оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, ознайомити з планом індивідуальної роботи із неповнолітньою особою, а також навчити їх здійснювати оцінку та заповнювати відповідні форми планування справи і супроводу неповнолітніх осіб;
- надати стислий огляд науково обґрунтованих принципів ефективного втручання і супроводу неповнолітніх осіб;
- розглянути особливості проведення інтерв'ю з метою збору інформації та встановлення довіри між тренером і неповнолітнім;
- допомогти учасникам зрозуміти етапи зміни поведінки та способу життя, які проходить кожна неповнолітня особа, сформулювати розуміння мотиваційного консультування та навички його проведення;
- розглянути особливості впровадження пробаційних програм для підлітків, зокрема у форму тренінгу;
- сприяти розумінню учасниками необхідності використання у роботі з неповнолітніми науково обґрунтованих і перевірених практикою підходів, зокрема гендерно орієнтованого, когнітивно-поведінкового та підходу на основі сильних сторін;
- поінформувати про вплив гендерних відмінностей на проведення роботи з неповнолітніми правопорушниками;
- розглянути підходи до роботи з підлітками, зважаючи на їхній травматичний досвід;
- надати учасникам можливість обміну досвідом роботи та підвищення ефективності власної діяльності.

Цільова група:

Посібник розроблений для викладачів і тренерів, що провадять навчання співробітників органу пробації, які працюють з неповнолітніми особами; також він може бути корисним для працівників соціальних служб, служб у справах дітей, ювенальної превенції, громадських організацій, що працюють із неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Очікується, що після проходження тренінгу учасники, відповідно до завдань, досягнуть таких результатів:

- розумітимуть мету і завдання розбудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх;
- усвідомлюватимуть значущість та будуть здатні дотримуватись базових принципів кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх;
- розумітимуть основи національної політики і міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх;
- знатимуть загальну характеристику та межі підліткового віку, розумітимуть поняття «вікова криза» та психофізіологічні особливості підлітків;
- зможуть визначати фактори ризиків і потреб, фактори сприйняття та захисту, і пояснювати їх;
- зможуть оцінити необхідність надання послуг, яких потребують неповнолітні, і визначити відповідні заходи, застосовуючи методичні рекомендації, наведені вище;
- матимуть змогу надавати інформацію про потреби неповнолітніх і подальший прогрес своїм колегам та іншим фахівцям;
- зможуть визначати пріоритетність у сфері криміногенних потреб підлітка, які вимагають змін, і формулювати конкретні рекомендації щодо подальшої роботи з ним;
- зможуть визначати види втручань на основі рівня ризику і потреб неповнолітньої особи;
- знатимуть, як заповнювати Форму оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення і План індивідуальної роботи з неповнолітньою особою;
- матимуть змогу використовувати методiku та інструменти проведення інтерв'ю і мотиваційного консультування у роботі з підлітками;
- усвідомлять необхідність та зможуть використовувати у роботі з неповнолітніми гендерно орієнтований, когнітивно-поведінковий і заснований на сильних сторонах підходи;
- зможуть працювати з неповнолітніми правопорушниками над досягненням їхніх індивідуальних цілей;
- визначатимуть наявні у громаді ресурси для організації ефективної роботи з неповнолітнім.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ТРЕНІНГОВОГО КУРСУ

Показники (індикатори), що визначають ефективність програми, охоплюють:

- рівень задоволення очікувань учасників програми;
- рівень відповідності досягнутих результатів меті і завданням програми.

СТРУКТУРА ПОСІБНИКА ДЛЯ ТРЕНЕРІВ

Навчальний посібник складається з 12-ти тематичних модулів. Загальний час, на який розраховано виклад усіх тематичних модулів посібника, становить 59 год.

МОДУЛЬ 1.	Засади кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (1 год 40 хв)
МОДУЛЬ 2.	Національне законодавство у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (1 год 30 хв)
МОДУЛЬ 3.	Особливості підліткового віку (2 год 10 хв)
МОДУЛЬ 4.	Теорії формування протиправної поведінки (1 год 15 хв)
МОДУЛЬ 5.	Кейс-менеджмент. Методика оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (6 год 10 хв)
МОДУЛЬ 6.	Досудові доповіді щодо неповнолітніх (1 год 40 хв)
МОДУЛЬ 7.	Особливості проведення інтерв'ю з неповнолітніми (4 год 00 хв)
МОДУЛЬ 8.	Умови ефективної профілактичної/корекційної роботи та гендерно-орієнтований підхід (1 год 40 хв)
МОДУЛЬ 9.	Особливості проведення просвітницько-профілактичних програм з неповнолітніми (5 год 45 хв)
МОДУЛЬ 10.	Когнітивно-поведінкове втручання (15 год 00 хв)
МОДУЛЬ 11.	Особливості проведення роботи із неповнолітніми з урахуванням їх травматичного досвіду (8 год 00 хв)
МОДУЛЬ 12.	Мотиваційне консультування (10 год 10 хв)

Тематичні модулі складено таким чином, аби кожен наступний модуль логічно продовжував попередній, оскільки теми, на розкриття яких вони спрямовані, дуже тісно пов'язані між собою. Різні компоненти засад, теорії та практики кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, урахування психологічних особливостей підлітків, здійснення оцінки, проведення інтерв'ю, кейс-менеджмент, формування стосунків із неповнолітніми і подальша реалізація плану втручання – усе це невід'ємні частини як навчальної програми, яку мають опанувати фахівці, так і самої роботи з неповнолітніми правопорушниками. Хоча тематичні модулі слід розглядати, застосовуючи цілісний підхід, однак більшість з них (наприклад, 7, 11, 12-ий) можна використовувати для проведення окремих навчальних курсів.

Кожен модуль містить: алгоритм проведення тренером вправ-завдань для учасників, виконуючи які вони досягають поставлених завдань; нотатки для тренера; зміст слайдів, які візуалізують ключові аспекти теми; відповідні роздаткові матеріали. Усе це надається як орієнтир, тренер може адаптувати зміст модулів таким чином, аби він відповідав потребам конкретної навчальної ситуації та цільової групи.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ

Форми роботи

Основна форма проведення заняття в межах програми — тренінг, що дозволяє учасникам якнайкраще засвоювати нову інформацію і формувати позитивні установки, висловлювати свою думку, розвивати та відпрацьовувати на практиці необхідні навички, обмінюватися інформацією і досвідом один з одним.

Групова робота з учасниками в межах тренінгу реалізується в різних формах, що охоплюють інформаційні повідомлення та презентації тренерів, пошук творчих ідей за допомогою «мозкового штурму», бесіди й обговорення, роботу в групах, рольові ігри. Також можливе застосування інших форм роботи, що дають учасникам змогу закріпити здобуті теоретичні знання на практиці. Вибір форми залежить від особливостей конкретної групи та можливостей тренерів.

Загальна інформація щодо проведення тренінгу

Тренінг призначений для проведення у групах середніх розмірів (16–25 осіб). Можна використовувати ці матеріали і у більших групах, однак тоді тренеру, можливо, доведеться адаптувати інтерактивні вправи, розроблені для груп середніх розмірів, аби було достатньо часу охопити весь матеріал.

Рекомендації щодо підготовки і проведення тренінгу

Проведення тренінгу вимагає:

- Володіння змістом тренінгу тренером. Тренер не повинен знати все, але він повинен досконало володіти презентованим матеріалом.
- Розуміння особливостей організації групової роботи та використання інтерактивних методів для навчання дорослих, володіння відповідними навичками. Тренер має знати, яким чином представити матеріал учасникам, аби залучити їх до процесу навчання. Процес навчання слід будувати за такою схемою:
 - Пояснення: «Поясни, чому?»
 - Демонстрація або інструктування щодо практики: «Покажи мені», «Поясни, як»
 - Відпрацювання в групі — рольова гра/вправа: «Спробую!»
 - Зворотний зв'язок: «Як у мене вийшло?»
 - Відпрацювання за межами групи, у реальному житті.

Шість компонентів проведення успішного тренінгу:

1. Мовлення:

- використовуйте зрозумілу термінологію та доступну для розуміння лексику;
- застосовуйте позитивне обґрунтування;
- наводьте відомі цитати;
- ставте учасникам відкриті запитання та запитання, що спонукають до роздумів;
- звертайте увагу учасників на інформацію, яка була представлена раніше;
- дякуйте учасникам за поставлені запитання.

2. Мова тіла:

- стежте за своїм тілом;
- звертайте увагу на вираз свого обличчя і жести;
- посміхайтесь;
- тримайте зоровий контакт з аудиторією;
- не тримайте руки в кишенях, не стукайте і не клацайте ручкою тощо.

3. Взаємодія з учасниками:

- наголосіть на користі інформації, яка буде представлена протягом тренінгу, у короткотривалій перспективі. Учасники хочуть отримати практичні знання, які вони зможуть застосувати одразу після тренінгу;
- мотивуйте учасників до активної участі, а не просто спостереження;
- стежте за реакцією учасників та тим, як вони сприймають матеріал, чи є він зрозумілим для них;
- використовуйте різноманітні методи для залучення учасників (роботу в малих групах, мозковий штурм, обговорення, моделювання, демонстрацію, рольові ігри, наочність, приклади з досвіду роботи (як тренера, так і самих учасників), розгляд історій, аудіовізуальні засоби тощо). Лекція теж іноді корисна, проте використання різних вправ надасть яскравості вашому тренінгу та забезпечить активне залучення учасників у робочий процес;
- використовуйте відповідні методи для подолання опору з боку групи. У ситуаціях, коли учасники порушують порядок, роблять недоречні коментарі або ставлять недоречні запитання, розмовляють між собою, заважаючи іншим, ви можете: повторити, перефразувати щойно представлену інформацію або попросити інших учасників відповісти. Якщо ви не маєте відповіді на цей саме момент, скажіть учасникам, що отримаєте необхідну інформацію і повідомите їм пізніше;
- зважайте на унікальні особливості, характеристики і потреби кожного учасника;
- будьте чесними, щирими та демонструйте повагу до кожного.

4. Обладнання:

- приготуйте все, що зможете, заздалегідь (роздаткові матеріали, фліпчарт, плакати з написами, презентації);
- застосовуйте кольорові маркери. Якщо вмієте малювати, подавайте матеріал, використовуючи зображення. Будьте креативними!
- записуючи відповіді учасників на фліпчарті, використовуйте лише ключові слова, перефразуйте та озвучуйте їх;
- записуючи інформацію на фліпчарті, ставайте так, щоб учасники могли бачити, що ви пишете;
- робіть записи на фліпчарті акуратно та чітко;

5. Середовище:

- забезпечте комфортне середовище для проведення тренінгу: зверніть увагу на розмір кімнати, освітлення, температуру в приміщенні, розташування столів і стільців.

6. Підготовка:

- попрактикуйтесь з презентацією, звертаючи увагу на час, який вам потрібен для її проведення;
- прийшовши до кімнати, переконайтеся, що обладнання, необхідне для роботи, працює;
- візьміть із собою годинник та, презентуючи матеріал, стежте за часом;
- поговоріть з учасниками ще до початку тренінгу, якщо можливо, аби довідатись про їх очікування і попередній досвід.

Ресурси, необхідні для проведення тренінгу

- кімната для групи із достатньою кількістю стільців та столів для роботи груп (щонайменше — чотири столи в різних частинах кімнати);
- папір для фліпчарту, фліпчарт/дошка, маркери;
- маркери на кожному столику для роботи груп; бейджі, блокноти або папір А4, ручки для записів за кількістю учасників (учасники протягом тренінгу зможуть робити необхідні записи);

- клейкі стікери, аби учасники могли записувати будь-які запитання чи прохання про надання інформації упродовж проведення тренінгу;
- комп'ютер з програмним забезпеченням PowerPoint (2003 чи новіша версія), екран та проектор для показу навчальних слайдів у форматі PowerPoint;
- копія презентації на кожен день за кількістю учасників (для того, щоб робити нотатки під час проведення презентації).

Вправи, які використовуються під час проведення тренінгу, передбачають, що учасники сидітимуть у колі або ж будуть розміщені по чотири-п'ять осіб за одним столом. У такому випадку необхідно також забезпечити достатній простір для вільного пересування тренера по кімнаті, від одного стола до іншого.

Отримання зворотного зв'язку від учасників

Зворотний зв'язок дає тренерам змогу оцінити ефективність власної роботи під час тренінгу та відповідність представленого матеріалу потребам учасників. Важливо оформити цей зворотний зв'язок позитивно і розглядати як ресурс, аби тренери почувалися комфортно, але при цьому могли сприймати отриманий зворотний зв'язок як можливість удосконалити свої навички для проведення подальших тренінгів та скоригувати за потреби зміст.

Орієнтовний *алгоритм* отримання конструктивного й ресурсного зворотного зв'язку:

ЧАСТИНА 1: ВИСЛУХАЙТЕ — РОЗКАЖІТЬ — ВИСЛУХАЙТЕ: АКЦЕНТ НА СИЛЬНИХ СТОРОНАХ

1. **Вислухайте зворотний зв'язок** від кожного учасника (використовуйте відкриті запитання): «Що, на Вашу думку, спрацювало?» «Що, на Вашу думку, було найважливішим у цій темі?», «Що сьогодні Вам вдалося?» тощо.
2. **Розкажіть про свій зворотний зв'язок** — надайте інформацію, ваші спостереження, що пройшло добре, на Ваш погляд як тренера.
3. **Вислухайте зворотний зв'язок:** «Як ця інформація може стати Вам у пригоді в майбутньому?»

ЧАСТИНА 2: ВИСЛУХАЙТЕ — РОЗКАЖІТЬ — ВИСЛУХАЙТЕ: АКЦЕНТ НА ТРУДНОЩАХ/ АСПЕКТАХ, ЯКІ МОЖНА ПОКРАЩИТИ

«Аспекти, які можна покращити» — це вдосконалення роботи, яку виконали учасники та тренери. Попросіть учасників зосередитися на одному чи двох моментах, які вони хотіли би покращити. Упевніться, що цей зворотний зв'язок максимально конкретизований, і нагадайте учасникам, що на тренінгу ми намагаємося створити комфортне середовище, в якому можна робити помилки, обговорювати їх і вчитися на них. Змодельуйте міркування.

1. **Вислухайте зворотний зв'язок** від учасників, використовуючи відкриті запитання: «З якими труднощами Ви зіткнулися під час опрацювання певної теми?», «Що саме було складно?», «Якби Вам потрібно було обрати один чи два елементи для вдосконалення чи «покращення», то що б Ви обрали?»
2. **Розкажіть про свій зворотний зв'язок:** надайте інформацію, ваші спостереження з приводу того, що можна покращити у майбутньому, на Ваш погляд як тренера.
3. **Вислухайте зворотний зв'язок:** «Як ця інформація може Вам допомогти у майбутньому?», «Як би Ви могли скористатися зворотним зв'язком, який Ви отримали щодо своїх сильних сторін, для майбутніх покращень?»

ЧАСТИНА 3: ПІДСУМУЙТЕ — ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК

Завершіть обговорення з метою отримання зворотного зв'язку загальним оглядом моментів, пов'язаних зі змістом чи процесом, які стосуються всіх учасників (рекомендації на майбутнє, побажання тощо), якщо доречно.

Наприкінці кожного заняття/модуля подумайте про сильні сторони навчальної сесії, а також про те, які труднощі чи покращення спостерігалися; і, нарешті, що варто змінити у подальших навчальних сесіях, якщо в цьому є потреба.

МОДУЛЬ 1. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЧАС:	100 хвилин
ЦІЛІ:	• ознайомити з історичними аспектами та витоками кримінальної юстиції щодо неповнолітніх у світі; • означити мету та завдання розбудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх; • ознайомити із базовими принципами побудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.
МАТЕРІАЛИ:	• фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери • проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх»	5 хв
2	Інформаційне повідомлення «Історія формування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх»	30 хв
3	Вправа «Мета та завдання побудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх»	35 хв
4	Вправа «Шість кутів»	30 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

(5 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«У чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх». Дослівно юстиція (лат. justitia) в перекладі з латини означає «справедливість».

Разом із тим, враховуючи міжнародну і вітчизняну практику, зокрема напрацювання проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (який з 2010 року реалізується в Україні за фінансової підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку), можна дати таке визначення цього поняття:...»

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 1.1, дає визначення поняття «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх»:

СЛАЙД 1.1

Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх — це система правового реагування держави на кримінальну злочинність серед неповнолітніх, яка охоплює діяльність уповноважених державних органів, законодавство, стратегії, процедури і методи роботи, розроблені спеціально для неповнолітніх правопорушників з метою зменшення дитячої злочинності та її повторності.



Тренер наголошує:

«Нині в Україні постала необхідність формування сучасної, відповідної міжнародним стандартам системи кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх. Перші кроки вже зроблено, проте слід докласти ще багато зусиль для забезпечення комплексності означеної системи, здатної ефективно попереджувати підліткову злочинність і здійснювати реабілітацію та реінтеграцію неповнолітніх злочинців і правопорушників. Саме для реалізації цього напряму державної політики в Україні була створена служба пробації (згідно із Законом України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року № 160-VIII).

Головною ідеєю у побудові сучасної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є не покарання, а реабілітація неповнолітнього; поряд із формуванням в Україні системи виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, яка сприятиме забезпеченню захисту інтересів особи, суспільства і держави».

 Тренер звертається до учасників:

«Перш ніж почати розмову про базові засади нинішньої концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, варто розглянути всесвітню історію формування цієї системи».

Тренер демонструє слайди 1.2 та 1.3:

СЛАЙД 1.2

**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У СВІТІ**

Спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх, або ювенальна юстиція (від англ. *«juvenile justice»*), зародилася ще в стародавні часи.

СЛАЙД 1.3

**ЗБІРНИК ПРАВА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ
«ЗАКОНИ XII ТАБЛИЦЬ» (451-450 РР. ДО Н. Е)**

Неповнолітня особа звільнялася від відповідальності у випадку, коли вона не розуміла злочинність діяння.

Тобто, законодавчо визначався принцип «прощення покарання», який надалі застосовувався у країнах, що прийняли римське право.

Коментарі до слайдів:

«Спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх, або ювенальна юстиція (від англ. «juvenile justice»), зародилася ще в стародавні часи, а тому цей інститут має довгу та цікаву історію.

Ще у збірнику права Стародавнього Риму «Законо XII Таблиць» (451–450 рр. до н. е.) неповнолітня особа звільнялася від відповідальності у випадку, коли вона не розуміла злочинність діяння. Тобто законодавчо визначався принцип «прощення покарання», який у подальшому застосовувався у країнах, що прийняли римське право.

«Закон XII Таблиць» розмежовував злочини умисні та вчинені з необережності. У разі умисних злочинів покаяння визначалося неможливим – за ними завжди наставало покарання. Однак, якщо неповнолітнього визнавали «психічно незрілим», допускалося зменшення покарання».

Тренер демонструє слайд 1.4:

СЛАЙД 1.4

ДИГЕСТИ ІМПЕРАТОРА ЮСТІНІАНА (530—533 РР.)

ЧЕТВЕРТА КНИГА

«...особам, які не досягли 25 років, передбачено захист від несправедливого і жорстокого покарання...».

Закріплено захист молодих осіб від відповідальності за укладання угод майнового характеру, яка перекладалась на їх опікунів, крім випадку, коли неповнолітній вчинить злочин умисно.

Тренер коментує слайд:

«У Дигестах імператора Юстиніана (530—533 рр.), у четвертій книзі міститься титул IV «Про осіб, які не досягли 25 років», яким передбачено захист таких осіб від несправедливого і жорстокого покарання. Цим документом було закріплено захист молодих осіб від відповідальності за укладання угод майнового характеру, яка перекладалась на їх опікунів, крім випадку, коли неповнолітній вчинить злочин умисно.

Це свідчить про початок пошуку шляхів для захисту неповнолітніх правопорушників від несправедливого покарання та способів боротьби з дитячою злочинністю».

СЛАЙД 1.5

**ЗБІРНИК НІМЕЦЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА
«ШВАБСЬКЕ ЗЕРЦАЛО» (1275 Р.),
КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ
УЛОЖЕННЯ (КОДЕКС) – «КАРОЛІНІ» (1532 Р.)**

При розгляді справи дітей, які «у зв'язку з малолітством ще позбавлені розсудливості», суддя повинен був звернутися за порадою до експертів для того, щоб обрати найбільш **оптимальне покарання, яке б сприяло вихованню неповнолітнього.**

Тренер коментує слайд 1.5 та записує ключові аспекти на аркуші для фліпчарту:

«У збірнику Німецького звичаєвого права «Швабське зерцало» (складено в Аугсбурзі 1275 року) йдеться про таку категорію злочинців, які «у зв'язку з малолітством ще позбавлені розсудливості». У таких справах суддя повинен був звернутися за порадою до експертів для того, щоб обрати найбільш оптимальне покарання, яке б сприяло вихованню неповнолітнього. Таке ж положення було закріплено і в загальнонімецькому Кримінальному та кримінально-процесуальному уложенні (кодексі) – «Кароліні» (1532 р.). Тобто, цими документами визначався принцип розуміння, який мав охоронний характер і суттєво впливав на все кримінальне провадження.

У середньовічній Європі питання юстиції щодо неповнолітніх не розглядалися. Проблемами захисту прав дитини у галузях права, а також у процесі притягнення до кримінальної відповідальності дітей, ніхто не займався. Діти несли таку ж кримінальну відповідальність, як і дорослі, і стосовно них застосовувалися практично всі види покарань, у тому числі найжорстокіші, наприклад смертна кара. Таким чином, можна стверджувати, що періоду середньовіччя притаманні жорстокість і повне ігнорування дитинства та дитячих цінностей.

Проте окремі країни Європи (Іспанія, Італія та Польща) у той період все ж таки змогли піднести вище за середньовічні цінності принцип розуміння особливостей дітей.

В Іспанії існували церковні функціонери, які іменувалися «батьками і суддями сиріт». Їхній правовий статус був закріплений законодавчо у 1337 році указом іспанського короля Павла IV Арагонського, який створив магістратуру «батька сиріт» у м. Валенсія. До її компетенції ввійшли опіка, піклування та працевлаштування дітей. Характерним є те, що католицька церква середньовічної Іспанії створювала спеціальні притулки і виконувала функції ресоціалізації підлітків-правопорушників.

В Італії вперше католицька церква ініціювала створення спеціальної пенітенціарної установи для неповнолітніх правопорушників. Папа Римський Клемент XI (1649–1721 рр.) створив у м. Римі виправний дім Сен-Мішель, визначивши своїм указом коло підлітків, які повинні були там виховуватися, і умови їх утримання.

Для Польщі було характерним створення великої кількості релігійних патронажних общин, які формували системи допомоги дітям-сиротам і правопорушникам та запроваджували особливий режим їх виховання.

На основі вищезазначених прогресивних підходів поступово при виконанні кримінальних покарань стосовно неповнолітніх почав формуватись і застосовуватись принцип схильності дітей до сприйняття виховного впливу. Його головними ідеями є розуміння того, що діти не в повній мірі усвідомлюють протиправність своїх вчинків і тому не повинні повною мірою за них відповідати, крім того, вони ще піддаються виховному впливу і їх можна виправити.

Найбільшого розвитку кримінальна юстиція щодо неповнолітніх набула в XIX–XX столітті у найрозвинутіших країнах Європи та Америки. Звісно, такий історичний досвід у розвитку юстиції щодо неповнолітніх не був випадковим. Серйозним імпульсом у цьому стало масштабне зростання злочинності наприкінці XIX століття. Стало зрозуміло, що без спеціального правосуддя для неповнолітніх правопорушників боротьба з дитячою і підлітковою злочинністю не буде успішною. Європа та Америка на той час були переповнені юрбами малолітніх бездомних і правопорушників».

 Тренер демонструє слайд 1.6:

СЛАЙД 1.6

ПЕРШИЙ СУД У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ

- Австралія в 1890 році
- Канада в 1894 році
- США в 1899 році

 Тренер коментує:

«Перший суд у справах неповнолітніх був створений в Австралії в 1890 році, потім у 1894 році у Канаді, а в 1899 році у США.

У США суди для неповнолітніх були чітко організовані і мали системний характер. На основі Закону «Про дітей покинутих, безпритульних та злочинних та про нагляд за ними» 2 липня 1899 року у м. Чикаго було створено перший суд США у справах неповнолітніх. Кримінальна юстиція США щодо неповнолітніх передбачала: індивідуальний підхід до дитини; спеціальну процедуру судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх; посилену допомогу неповнолітнім, а не покарання; реалізацію державним опікуном і громадськістю обраних заходів для неповнолітнього; обговорення з опікунами і батьками призначення виховних та лікувальних заходів.

Перший суд у справах неповнолітніх у Великій Британії був створений у 1905 році в м. Бірмінгемі. Позитивні результати роботи, які продемонстрував цей суд, стали поштовхом до створення

загальнодержавної системи судів у справах неповнолітніх. Таку систему було створено у 1909 році шляхом прийняття Закону «Хартія для дітей».

В Ірландії суд створено в 1904 році шляхом виділення спеціальної сесії загального суду; в Єгипті суд створено в 1904 році, прийнято Закон «Про створення суду у справах неповнолітніх у м. Александрія» та Закон «Про створення суду у справах неповнолітніх у м. Каїрі»; в Нідерландах суд створено в 1905 році, суди характеризувалися максимально спрощеною системою відправлення правосуддя; у Франції суди створено в 1914 році шляхом формування автономної системи судів у справах неповнолітніх; у Бельгії ювенальна юстиція започаткована в 1912 році прийняттям Закону Картон-де-Віарта; в Австрії опікунські суди для неповнолітніх створені в 1908 році; в Іспанії опікунські суди створені в 1918 році; в Італії суди створено у 1908 році шляхом прийняття Закону «Про спеціалізовані суди у справах неповнолітніх»; у Португалії в 1911 році створені трибунали у справах неповнолітніх, поєднані з опікунськими судами; автономна судова система у справах неповнолітніх була створена також в Росії (1910), Угорщині (1908), Румунії (1913), Польщі (1919), Швейцарії (1911–1913), Японії (1923), Греції (1939).

Простежуючи історичний досвід формування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, можна сказати, що ця проблема для сучасного суспільства не є новою. Проте повноцінно інститут ювенальної юстиції почав розвиватися лише в XIX столітті.

Як бачимо, система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має довгу історію і їй притаманні різні моделі побудови правосуддя».

 Тренер демонструє слайд 1.7:

СЛАЙД 1.7

**МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ:**

- **англосаксонська** (Австралія, США)
- **континентальна** (Німеччина, Франція)
- **скандинавська** (Швеція)

 Тренер коментує:

«Виділяють три основні моделі функціонування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх:

англосаксонську (Австралія, США) – передбачає обмежену предметну підсудність: суд для неповнолітніх розглядає усі види правопорушень неповнолітніх, окрім тяжких злочинів;

континентальну (Німеччина, Франція) – суди для неповнолітніх мають широку предметну підсудність: усі види правопорушень неповнолітніх розглядаються саме там і, водночас, суд розглядає справи дітей, які потребують допомоги з боку держави;

скандинавську (Швеція) — поєднується судова й адміністративна кримінальна юстиція для неповнолітніх: немає окремих судів для неповнолітніх, але в місцевому суді працює суддя для неповнолітніх або створюється окремий відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом».

ІСТОРІЯ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

 Тренер демонструє слайд 1.8:

СЛАЙД 1.8

ІСТОРІЯ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ:

1897 рік — Закон «Про зміну форм та обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх, а також заволодіння про їх караність».

Існували спеціалізовані суди для молодих людей, які порушили закон. Їх називали «дитячими судами».

 Тренер коментує слайд:

«Україна пройшла власну історію розуміння того, що молодь має різні потреби порівняно з дорослими. У 1897 році, коли Україна перебувала у складі Російської імперії, діяв Закон «Про зміну форм та обрядів судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх та неповнолітніх, а також заволодіння про їх караність». Крім того, існували спеціалізовані суди для молодих людей, які порушили закон; їх називали «дитячими судами». До Жовтневої революції 1917 р. такі суди працювали в декількох містах України, зокрема у Києві, Харкові, Катеринославі (Дніпро), Миколаєві та Одесі. Судді у таких «дитячих судах» призначалися з представників місцевої громади, були відповідальними за розгляд справ стосовно неповнолітніх, а також здійснювали судовий контроль за роботою соціальних служб та установ, які надавали послуги неповнолітнім. «Дитячі суди» було суто місцевими ініціативами, їх діяльність регулювалася місцевими правовими актами, вони створювалися за рішенням органів місцевого самоврядування та фінансувалися з бюджету територіальної громади.

У січні 1918 року Радянський уряд запровадив новий закон, який суттєво змінив формальний порядок розгляду справ неповнолітніх правопорушників. Замість судів, їхні справи почали розглядатися виключно позасудовими органами — спеціальними комісіями у справах неповнолітніх. До складу комісії входив суддя, педагог та лікар. Під час розгляду справи неповнолітнього враховувалися особисті та соціальні фактори впливу (наприклад, соціальна недбалість, фізичний стан, особистість правопорушника). Цікавим є той факт, що за будь-яких обставин комісія не мала права направляти неповнолітнього правопорушника до пенітенціарного закладу. Молоді правопорушники отримували покарання виключно в межах проведення з ними медико-педагогічної роботи».

📢 Тренер демонструє слайд 1.9:

СЛАЙД 1.9

1935 РІК

Постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР: **вік неповнолітніх, з якого наставала кримінальна відповідальність, було знижено до 12 років.**

📢 Тренер коментує слайд:

«У 1935 році Постановами Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР вік неповнолітніх, з якого наставала кримінальна відповідальність, було знижено до 12 років. Тоді ж було відновлено застосування до неповнолітніх усіх видів покарань, ліквідовано окреме провадження у справах неповнолітніх та комісії у справах неповнолітніх. Підходи, що застосовувалися до підлітків, які вчинили правопорушення, перестали враховувати їхній вік або вплив складних соціальних умов на особистість правопорушника».

📢 Тренер демонструє слайд 1.10:

СЛАЙД 1.10

1971 РІК

Відновлено положення щодо урахування факторів, які могли обумовити кримінальну поведінку неповнолітнього:

- стан здоров'я;
- фізичні та особисті характеристики неповнолітнього;
- умови проживання;
- інші обставини, що могли вплинути на виховання неповнолітнього;
- наявність дорослих, які б могли спонукати його до вчинення злочину.

 Тренер коментує слайд:

«У 1971 році були відновлені положення щодо урахування факторів, які могли обумовити кримінальну поведінку неповнолітнього, коли Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР було доповнено положеннями про спеціальний розгляд справ неповнолітніх. Ці положення визначали, що установи, які працюють з молоддю на етапах досудового і судового розгляду, повинні вивчати стан здоров'я, фізичні та особисті характеристики неповнолітнього, умови проживання, а також інші обставини, що могли вплинути на виховання неповнолітнього, наявність дорослих, які б могли спонукати його до вчинення злочину. Якщо суд визначав, що молода особа, яка вчинила правопорушення, не становить ризику для громадської безпеки, суд мав право закрити справу та застосувати заходи виховного впливу до такого неповнолітнього».

 Тренер демонструє слайд 1.11:

СЛАЙД 1.11

1992 РІК

Питання створення спеціалізованих судів для неповнолітніх стало предметом постійних дискусій та було включено до концепції судової реформи.

 Тренер коментує слайд:

«Починаючи з 1992 року, питання створення спеціалізованих судів для неповнолітніх стало предметом постійних дискусій та було внесено до концепції судової реформи».

 Тренер демонструє слайд 1.12:

СЛАЙД 1.12

1995 РІК

Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх».

 Тренер коментує слайд:

«У 1995 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», який передбачав запровадження інституту судових вихователів у судах з метою контролю виконання рішень стосовно неповнолітніх. Проте цей інститут не було застосовано на практиці, а у 2007 році цю норму було вилучено із Закону».

 Тренер демонструє слайд 1.13:

СЛАЙД 1.13

2000 РІК

- Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні;
- Роз'яснення Верховного Суду України стосовно судової практики щодо розгляду справ неповнолітніх правопорушників;
- Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини (на 2008—2016 рр.).

 Тренер коментує слайд:

«З 2000 року Україна зробила декілька важливих кроків стосовно реалізації власних міжнародних зобов'язань та ухвалила низку законів щодо захисту дитинства, соціальної роботи з дітьми та молоддю, попередження насильства в сім'ї. Стосовно молодих людей, які перебувають у конфлікті із законом, в Україні з метою покращення захисту прав дітей та вирішення проблем молоді групи ризику, укладено ряд документів, серед яких:

- Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні;
- Роз'яснення Верховного Суду України стосовно судової практики щодо розгляду справ неповнолітніх правопорушників;
- Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини (на 2008—2016 рр.)».

ВПРАВА «МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

(35 ХВ)

 Тренер об'єднує учасників у 4 групи та звертає увагу на завдання, зазначені на слайді 1.14:

СЛАЙД 1.14

МЕТА ПОБУДОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ...

ЗАВДАННЯ:

1. _____

2. _____

 Тренер коментує слайд:

«Упродовж 10 хвилин на аркушах для фліпчарту необхідно занотувати мету та завдання побудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх».

ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ВІДВЕДЕНОГО ЧАСУ ГРУПИ ПРЕЗЕНТУЮТЬ СВОЇ НАПРАЦЮВАННЯ.

 Тренер узагальнює та доповнює відповіді учасників, демонструючи слайди 1.15 та 1.16:

СЛАЙД 1.15

Метою побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є забезпечення законності, обґрунтованості та ефективності кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою.

СЛАЙД 1.16

Завдання побудови повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх:

- удосконалити систему профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик;
- забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей їх розвитку;
- сприяти розвитку відновного правосуддя;
- створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.



До уваги тренера!

Кожне вищезазначене завдання конкретизоване в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, яка схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011.

- 📢 Тренер об'єднує учасників у 6 груп та пропонує кожній групі обговорити й визначити зміст одного з 6 принципів кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.
- 📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 1.17 із переліченими принципами:

СЛАЙД 1.17

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ²

- Автономність у системі загального правосуддя (Група 1)
- Заснована на правах дитини (Група 2)
- Зосереджена на профілактиці правопорушень (Група 3)
- Акцентована на альтернативах покаранню та відновних заходах (Група 4)
- Зорієнтована на захист суспільства (Група 5)
- Зосереджена на залученні громади та сім'ї (Група 6)

2 За матеріалами проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні»

На виконання завдання групи отримують 10 хвилин.

По завершенні відведеного часу тренер ініціює обговорення та коментує в разі потреби напрацювання кожної з груп, супроводжуючи коментарі слайдами:

СЛАЙД 1.18

АВТОНОМНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ (ГРУПА 1)

Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх має бути організаційно відокремлена від системи кримінального правосуддя для дорослих та здійснюватися у відмінних від нього формах.

Така система має визнавати, що діти не є дорослими, вони значною мірою залежать від дорослих та суспільства, мають нижчий рівень емоційної, розумової та інтелектуальної зрілості, і тому вимагають особливого ставлення, відповідного їхньому віку та рівню розвитку.

СЛАЙД 1.19

ЗАСНОВАНА НА ПРАВАХ ДИТИНИ (ГРУПА 2)

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має визнавати основоположні права та свободи дитини, у тому числі право на: гуманне ставлення та свободу від насильства при дачі показань, правову та іншу відповідну допомогу, інформування про зміст обвинувачення проти неї, презумпцію невинуватості, невідкладне прийняття рішення з приводу своєї справи компетентним, незалежним та неупередженим органом, конфіденційність розгляду справи.

СЛАЙД 1.20

ЗОСЕРЕДЖЕНА НА ПРОФІЛАКТИЦІ ПРАВОПОРУШЕНЬ (ГРУПА 3)

Метою системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є профілактика вчинення злочинів серед дітей – усі дії стосовно дітей повинні здійснюватися саме з цією метою.

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх реагує на злочини та проступки неповнолітніх на всіх стадіях провадження у справі шляхом раннього, своєчасного та пропорційного вчиненому правопорушенню та відповідним обставинам, в яких перебуває неповнолітній, втручанням.

АКЦЕНТОВАНА НА АЛЬТЕРНАТИВАХ ПОКАРАННЮ ТА ВІДНОВНИХ ЗАХОДАХ (ГРУПА 4)

На відміну від покарання, система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх заохочує застосування альтернативних та відновних заходів реагування на правопорушення неповнолітніх, які мають на меті заохочення до визнання неповнолітнім правопорушником відповідальності за вчинені дії та виправлення заподіяної шкоди, віддає пріоритет формам юридичної відповідальності, які сприяють примиренню та відновленню порушених стосунків. В'язничі санкції щодо неповнолітніх є засобом, який використовується тільки у разі неможливості досягнення юридичної мети іншими засобами.

ЗОРІЄНТОВАНА НА ЗАХИСТ СУСПІЛЬСТВА (ГРУПА 5)

Система кримінального правосуддя щодо неповнолітніх сприяє довготривалому захисту суспільства шляхом профілактики правопорушності серед неповнолітніх. Головним завданням у ситуації, коли дитина перебуває в конфлікті з законом, є попередження вчинення нею повторних злочинів.

СЛАЙД 1.23

**ЗОСЕРЕДЖЕНА НА ЗАЛУЧЕННІ ГРОМАДИ ТА СІМ'Ї
(ГРУПА 6)**

Батьки повинні бути поінформовані щодо процесуальних дій стосовно їх дітей та мають залучатися для надання всебічної підтримки дитині, яка потрапила у конфлікт із законом.

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх ґрунтується на взаємодії сім'ї, освітніх закладів, державних і муніципальних органів та установ, громадських організацій.

Пріоритетним завданням системи є збереження або відновлення зв'язку дитини з сім'єю та громадою.

**До уваги тренера!**

Базові принципи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх визначені на основі таких міжнародних документів:

- Конвенція ООН про права дитини;
- Мінімальні стандартні правила ООН щодо адміністрування ювенальної юстиції (Пекінські правила, 1985);
- Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи, 1990);
- Зауваження загального порядку № 10 (2007) про «Права дітей в рамках відправи правосуддя щодо неповнолітніх» Комітету ООН з прав дитини;
- Закон Канади про кримінальне судочинство у справах молоді (2003).

МОДУЛЬ 2. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЧАС:	90 хвилин
ЦІЛІ:	• ознайомити з теоретичними основами національної політики та міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх; • ознайомити з особливостями кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні.
МАТЕРІАЛИ:	• фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери • проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Національна політика та законодавство у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх»	40 хв
2	Інформаційне повідомлення «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні»	30 хв
3	Інформаційне повідомлення «Міжнародні стандарти у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх»	20 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ» (40 ХВ)

🔊 Тренер звертає увагу учасників на слайд 2.1:

СЛАЙД 2.1

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО
НЕПОВНОЛІТНІХ**

20 листопада 1989 р. ухвалено Конвенцію ООН про права дитини (Україна ратифікувала 27 лютого 1991 р.).

26 квітня 2001 р. ухвалено Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III.



Тренер наголошує:

«Женевська декларація 1924 р. – перший міжнародний документ, в якому порушувалася проблема прав дитини, була спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист.

У 1959 році була прийнята Декларація прав дитини – документ, що регулює становище дитини у сучасному суспільстві. Головна ідея цього акту «Добро – дітям». Декларація містить 10 основних принципів, один з яких проголошує, що дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від усіх форм недбалого ставлення до неї, не кажучи вже про жорстокість та експлуатацію.

Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20 листопада 1989 р. – не просто декларація, а міжнародна угода, визнаючи яку, кожна країна повинна дотримуватися її вимог, спиратися на них, у тому числі шляхом внесення доповнень і змін до свого законодавства з метою захисту дітей від різного роду посягань. Україна ратифікувала означену Конвенцію у 1991 р. та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Стаття 40 Конвенції гарантує кожній дитині право на ювенальну юстицію: «Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. З цією метою і беручи до уваги відповідні

положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

- a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;
- b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

- i) презумпція невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;
- ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;
- iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і неупередженим органом чи судовим органом під час справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;
- iv) свобода від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;
- v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;
- vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;
- vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що безпосередньо стосуються дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

- a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;
- b) у випадку необхідності і бажаності вжити заходів щодо поведінки з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій».

Основним законом, спрямованим на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток, є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, який, по суті, містить у собі основні положення, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини. Стаття 33 Закону України «Про охорону дитинства» гарантує кожній дитині право на особисту свободу: «Право дитини на особисту свободу охороняється законом. Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Забороняється утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами. Порядок притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, відбування ними покарання і застосування до них пробації встановлюється законом».

Крім того, права дитини регулюються такими законами: від 28 червня 1996 р. – Конституція України, від 10 січня 2002 року – Сімейний кодекс України, від 16 січня 2003 року – Цивільний кодекс України, від 18 березня 2004 року – Цивільний процесуальний кодекс України, від 05 квітня 2001 року – Кримінальний кодекс України, від 13 квітня 2012 року – Кримінальний процесуальний кодекс України, від 07 грудня 1984 року – Кодекс України про адміністративні правопорушення, від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР – Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», від 21 червня 2001 року № 2558-III – «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», від 15 листопада 2001 року № 2789-III – «Про попередження насильства в сім'ї», від 13 січня 2005 № 2342-IV Закон України – «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», від 19

серпня 2014 № 564/836/945/57718 – наказ «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», від 31 травня 2012 р. № 325-р. – розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року», від 24 травня 2011 р. – Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

 Тренер демонструє слайд 2.2:

СЛАЙД 2.2

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Конституція України: «...Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним...» (ст. 52 Конституції України);

Цивільний кодекс «...визначає також часткову цивільну дієздатність та неповну цивільну дієздатність, характерною рисою яких, зокрема, є особливості у питанні цивільної відповідальності малолітньої та неповнолітньої особи...» (статті 31, 32, 33, 1181, 1182 ЦК України).

 Тренер коментує:

«Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості. Відповідно до ст. 52 Конституції України, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави.

Залежно від сфери регулювання суспільних відносин, законодавство України містить низку особливостей, що стосуються правовідносин з дітьми.

Цивільний кодекс, залежно від віку суб'єкта правовідносин, окрім повної цивільної дієздатності фізичної особи, визначає також часткову цивільну дієздатність та неповну цивільну дієздатність, характерною рисою яких, зокрема, є особливості у питаннях цивільної відповідальності малолітньої та неповнолітньої особи».

СЛАЙД 2.3

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Кримінальний кодекс визначає вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України);

Кримінально-процесуальний кодекс встановлює особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх (глава 38 КПК України);

Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює вік, з якого може наставати адміністративна відповідальність неповнолітніх та особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх (статті 12, 13 КУпАП).

Тренер коментує:

«Стаття 22 Кримінального кодексу України визначає вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності. Загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років. Кримінальний процесуальний кодекс також встановлює особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх. Зокрема, глава 38 КПК України визначає перелік обставин, що підлягають встановленню (характеристика особи неповнолітнього; умови його життя та виховання; обставини, що негативно впливали на його виховання; наявність або відсутність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього у злочинну діяльність); виняткові випадки затримання неповнолітнього та взяття його під варту. Встановлює особливості вчинення процесуальних дій за участю неповнолітнього, порядок застосування до нього примусових заходів виховного характеру при розгляді справи судом. Передбачає можливість закриття кримінальної справи за злочин невеликої та середньої тяжкості, вчинений неповнолітнім

Відповідно до ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку за порушення правил безпеки дорожнього руху; вживання алкоголю в громадських місцях; незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин в невеликих розмірах без мети збуту; вчинення дрібного викрадення чужого майна; здійснення дрібного хуліганства: вживання ненормативної лексики в громадських місцях, образливе чіпання до громадян; злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського; вчинення інших адміністративних правопорушень, що передбачені КУпАП».

СЛАЙД 2.4

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО
НЕПОВНОЛІТНІХ**

Схвалення Указом Президента України
від 24 травня 2011 року № 597
Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо
неповнолітніх в Україні

 Тренер коментує:

«Схвалення Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597 Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні стало вирішальним фактором у створенні сучасної вітчизняної її моделі.

Зазначену Концепцію було розроблено робочою групою, утвореною наказом Міністерства юстиції від 27 травня 2010 року № 491/7, до складу якої увійшли представники Верховного Суду України, центральних органів виконавчої влади, Генеральної прокуратури України, Інституту законодавства Верховної Ради України, пенітенціарної системи, неурядових громадських організацій.

Аналіз положень Концепції свідчить про запровадження нового підходу держави до проблеми дитячої злочинності, захисту прав дітей. Адже діти є особливою категорією будь-якого суспільства. У зв'язку зі своєю соціальною незрілістю, вони не здатні повною мірою усвідомлювати характер вчинюваних ними дій, а також можливість настання від цього негативних для себе наслідків. Одночасно вони є майбутніми повноправними членами цього суспільства та, по суті, черговою ланкою у процесі продовження його існування. Держава, яка визначила себе як соціальна та правова, у свою чергу має створити кожній дитині належні умови становлення та повного і гармонійного розвитку своєї особистості. У зв'язку з цим, є необхідність при вибудові будь-яких відносин з дітьми враховувати вікові, соціально-психологічні, морально-духовні та інші особливості їх розвитку.

Положення Концепції визначають основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, реалізація яких має посилити відповідальність сім'ї, громади та держави за процес виховання та становлення дітей; забезпечити дотримання прав і свобод дітей, що потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту; зменшити рівень дитячої злочинності та її повторності.

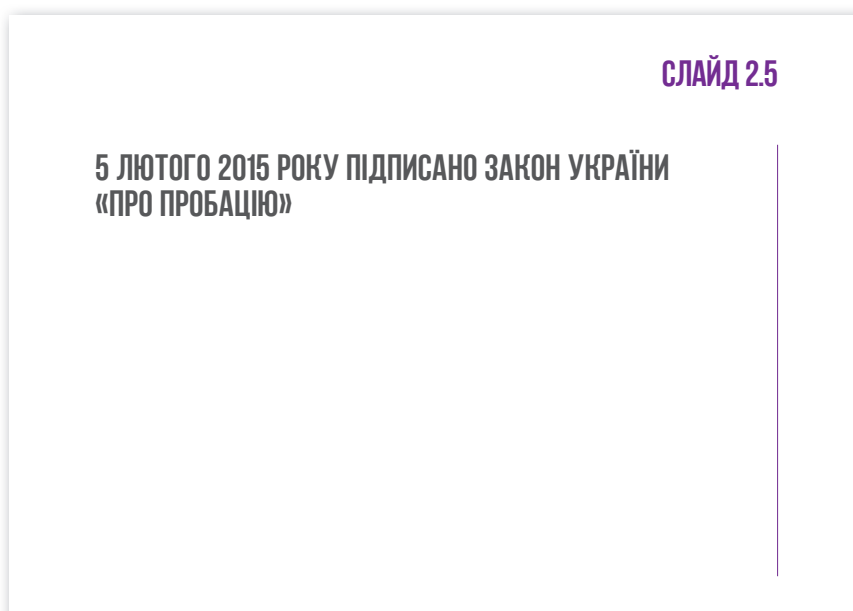
Концепцією також передбачено створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом розвитку і застосування відповідних корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм; створення служби пробації для неповнолітніх, яка б відповідала за супровід неповнолітнього правопорушника та його соціальну адаптацію та реінтеграцію (допомога у здобутті освіти, працевлаштуванні,

забезпечення соціальним житлом); надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам та їх сім'ям тощо.

Різні державні інституції та міністерства покликані відповідати за дотримання прав дитини в Україні. Багато зусиль докладають також громадські організації, які працюють на службі захисту прав дитини, щоб кожна дитина почувала себе повноцінним членом суспільства.

За останні роки в деяких областях України було проведено значну роботу за участю недержавних організацій, що займаються питаннями відновного правосуддя, стосовно заміни застосування загальної «дорослої» системи судочинства у справах неповнолітніх правопорушників. Багато з цих організацій, за підтримки міжнародних організацій, проявляють ініціативу в галузі попередження злочинності серед неповнолітніх, впровадження практичних методів відновного правосуддя, розвитку служби пробації та реформи пенітенціарної системи».

Тренер демонструє слайд 2.5:



Тренер коментує:

«Принципово нового розвитку кримінальна юстиція щодо неповнолітніх в Україні набуває у зв'язку з прийняттям 5 лютого 2015 року Верховною Радою України Закону України «Про пробацію». Цей закон надає можливість розробити та реалізувати сучасні прогресивні стратегії, процедури і методи роботи з неповнолітніми правопорушниками з метою зменшення дитячої злочинності та її повторності, тобто гуманізувати кримінально-виконавчу політику держави щодо неповнолітніх правопорушників. Нині в Україні створено 12 Секторів ювенальної пробації з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України: Південно-Східне міжрегіональне управління (Дніпровська область: м. Дніпро та м. Кривий Ріг); Запорізька область (м. Запоріжжя), Донецька область (м. Маріуполь); Центральне міжрегіональне управління (м. Київ та Київська область); Житомирська область (м. Житомир); Західне міжрегіональне управління (Львівська область: м. Львів), Рівненська область (м. Рівне); Південне міжрегіональне управління (Одеська область: м. Одеса), Миколаївська область (м. Миколаїв); Північно-Східне міжрегіональне управління (Харківська область: м. Харків), Луганська область (м. Сєвєродонецьк). Сектор ювенальної пробації міжрегіонального управління є органом виконання покарань і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та пробації щодо неповнолітніх. Типове положення про сектор ювенальної пробації станом на квітень 2017 року – на стадії затвердження.

СЛАЙД 2.6

Схвалена наказом Президента Стратегія реформування
судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на
2015–2020 рр. від 20 травня 2015 року № 276.

Тренер коментує:

«Важливу роль у цьому відіграє Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, що схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276. З метою реалізації цієї Стратегії Радою з питань судової реформи розроблено План дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, механізм впровадження якого визначено в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року № 864-р. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні визначає основні напрями зазначеного розвитку. Здійснення цих напрямів має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності».

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ»

(30 ХВ)

Тренер розглядає питання настання віку відповідальності перед законом:

«Відповідальність неповнолітніх, тобто осіб, які не досягли 18-річного віку, передбачена кримінальним, адміністративним та іншим законодавством. Кримінальній відповідальності підлягають особи, які до вчинення злочину досягли віку 16 років. Це так званий загальний вік кримінальної відповідальності. Закон також передбачає і знижений вік кримінальної відповідальності. Йдеться про осіб віком від 14 до 16 років. З 14-річного віку кримінальна відповідальність настає: за умисне вбивство (ст. ст. 115–117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400,

443), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст.ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч.3 ст.ст. 262, 308), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, ч. 2, 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2, 3 ст. 289), хуліганство (ст. 296).

Діти віком від 11 до 14 років не можуть бути суб'єктами злочину, оскільки не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Проте ч. 2 ст. 97 Кримінального кодексу визначає, що до цих осіб можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру з дотриманням умов, передбачених особливою частиною КК України».

 Тренер демонструє слайди 2.7–2.11:

СЛАЙД 2.7

ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Штраф — застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути накладено стягнення.

Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

СЛАЙД 2.8

**ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ
ДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому віком від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час.

Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

СЛАЙД 2.9

**ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ
ДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому віком від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року.

Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування коштів на користь держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від п'яти до десяти відсотків.

ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Арешт — полягає у триманні неповнолітнього, який на момент виголошення вироку досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції у спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЬ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- позбавлення волі на певний строк;
- покарання у виді позбавлення волі осіб, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, не може бути призначене на строк більше десяти років, а за вчинення особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, — більше п'ятнадцяти років;
- неповнолітні, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Тренер коментує:

«Покарання неповнолітнім призначається як і дорослим. Але суд також враховує умови їх життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості цих осіб. Кримінальний кодекс також встановлює низку особливостей щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, наприклад до осіб, які не досягли 16 років, не застосовуються виправні роботи (ч. 2 ст. 57), арешт (ч. 3 ст. 60), обмеження волі (ч. 3 ст. 61). Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України, вчинення злочину неповнолітнім, є однією з обставин, що пом'якшує покарання.

У разі вчинення особами віком від 16 до 18 років адміністративних правопорушень, передбачених ст.ст. 44, 51, 121–127, ч. 1, 2, 3, ст. 130, ст. 139, ч. 2 ст. 156, ст.ст. 173, 174, 185, 190–195 КУпАП, такі особи підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені статтею 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24–1 цього Кодексу, а саме: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) попередження; 3) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх

заміняють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання».

 Тренер демонструє слайди 2.12–2.14:

СЛАЙД 2.12

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

1) звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту та позбавлення волі

СЛАЙД 2.13

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

2) іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

3) у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Тренер коментує:

«Неповнолітні мають специфіку і при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання. До осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довів своє виправлення».

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ»

(20 XB)

Тренер звертає увагу учасників слайд 2.15:

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

- Конвенція про права дитини 1989 р.
- Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р.
- Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 р.
- Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) 1990 р.
- Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Відень 1997 р.).
- Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (Страсбург, жовтень 2013 р.)

 Тренер пропонує розглянути детальніше окремі міжнародні стандарти у сфері кримінальної юстиції щодо неповнолітніх на слайдах 2.16–2.19:

СЛАЙД 2.16

ПЕКІНСЬКІ ПРАВИЛА (ВИТЯГ)

Держави повинні:

- прагнути сприяти благополуччю неповнолітніх;
- створювати умови для забезпечення змістовного життя підлітка в суспільстві;
- здійснювати заходи щодо мобілізації всіх можливих ресурсів з метою сприяння благополуччю підлітка, щоб зменшити необхідність втручання з боку закону, і ефективного, справедливого та гуманного поводження з підлітком, який перебуває у конфлікті з законом;
- розвивати служби правосуддя стосовно неповнолітніх для підвищення кваліфікації персоналу;
- при розгляді справ неповнолітніх правопорушників потрібно, за можливості, не вдаватись до офіційного розгляду справи компетентним органом;
- тримання неповнолітніх під вартою до суду застосовується як крайній захід і, за можливості, замінюється альтернативними заходами;
- судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього і здійснюватись в атмосфері розуміння, що дозволить неповнолітньому брати участь у ньому та вільно висловлювати свою думку.

СЛАЙД 2.17

ПРИНЦИПИ ВИНЕСЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ І ВИБОРУ ЗАХОДУ ВПЛИВУ

- неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки він не визнаний винним у вчиненні серйозного діяння із застосуванням насильства до іншої особи або в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень;
- при розгляді справи неповнолітнього його благополуччя повинно бути визначальним фактором;
- при розгляді справ неповнолітніх завжди, за винятком серйозних правопорушень, повинні превалювати інтереси благополуччя і майбутнього молодих людей, орієнтуючись на використання всього діапазону наявних альтернативних ув'язненню заходів — системи пробації шляхом винесення умовних вироків, відстрочки їх виконання та інших видів судових рішень.

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ЕР-РІЯДСЬКІ КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ)

- беручи участь у законній, соціально корисній діяльності та формуючи гуманістичний погляд на суспільство і життя, молодь може бути вихована на принципах, що не допускають злочинну діяльність;
- щоб попередження злочинності серед неповнолітніх було ефективним, необхідні зусилля всього суспільства загалом для забезпечення гармонійного розвитку підлітків, з повагою до їхньої особистості та заохочення їхнього розвитку з раннього дитинства;
- молоді люди мають бути активними й повноцінними учасниками суспільства і не повинні розглядатися лише як об'єкти підготовки до життя в суспільстві або контролю.

КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ (ВИТЯГ)

- під час здійснення правосуддя кожній дитині має бути забезпечено: право на участь (право на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на неї); забезпечення найкращих інтересів (ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу в усьому, що стосується або зачіпає їх інтереси); захист від дискримінації (права дітей повинні забезпечуватись без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу); право на гідність (до дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканості); верховенство права (забезпечення принципів законності та пропорційності, презумпції невинності, права на справедливий судовий розгляд, юридичну допомогу, доступ до судів і апеляцію);

СЛАЙД 2.19-В

**КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ
ЩОДО ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ (ВИТЯГ)**

- будь-яка форма позбавлення волі дітей має бути крайнім заходом і призначатися на найкоротший відповідний період часу;
- у разі призначення позбавлення волі діти, як правило, мають утримуватись окремо від дорослих;
- органи влади повинні забезпечити, щоб діти, які перебувають під вартою в поліції, утримувались в умовах, які є безпечними та відповідають їхнім потребам;

СЛАЙД 2.19-С

**КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ
ЩОДО ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ (ВИТЯГ)**

- діти, позбавлені волі, повинні мати право: а. підтримувати регулярні та значущі контакти з батьками, родиною та друзями через візити і листування, окрім випадків, коли обмеження необхідні в інтересах справедливості та інтересах дитини; обмеження цього права не повинно бути використане як покарання; б. здобути відповідну освіту, професійну орієнтацію та підготовку, медичну допомогу і мати право на свободу думки, совісті та релігії, а також на доступ до відпочинку, у тому числі фізичної культури і спорту; с. на доступ до програм, які завчасно готують дітей до їх повернення в свої громади, з повною увагою до їх емоційних і фізичних потреб, їх сімейних відносин, житла, освіти та можливості працевлаштування й соціально-економічного статусу;
- щоразу, коли дитина затримується поліцією, вона повинна бути поінформована у такий спосіб та такою мовою, які відповідають її віку та рівню розуміння причин, за якими вона була взята під варту; діти повинні мати доступ до адвоката та мати можливість зв'язатися зі своїми батьками або особою, якій вони довіряють;

 Тренер підбиває підсумки та просить учасників задавати запитання, якщо якийсь аспект із викладеного потребує уточнення.

МОДУЛЬ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

ЧАС:	130 хвилин
ЦІЛІ:	• надати загальну характеристику підліткового віку; • окреслити межі підліткового віку та сформувати поняття «вікова криза»; • розкрити психофізіологічні особливості підлітків.
МАТЕРІАЛИ:	• екран • проектор • ноутбук • презентація у форматі PowerPoint • фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Вікова періодизація»	15 хв
2	Інформаційне повідомлення та обговорення «Підлітковий вік – перехід від дитинства до дорослого життя»	15 хв
3	Інформаційне повідомлення «Фізичні та фізіологічні особливості підліткового віку»	15 хв
4	Інформаційне повідомлення «Психологічні та поведінкові особливості підліткового віку»	30 хв
5	Робота в групах «Підліткові поведінкові реакції»	45 хв
6	Інформаційне повідомлення «Соціальна ситуація розвитку підлітка»	10 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ»

(15 ХВ)

📢 Тренер звертається до учасників:

«Людина впродовж свого життя змінюється, зазнають змін її потреби, особливості, можливості. Відповідно, змінюється і сприйняття навколишнього світу, цінності, розуміння, ставлення до інформації, правила поведінки та специфіка взаємодії з іншими.

Оскільки на кожному віковому етапі особливості формування особистості, зокрема підлітка, можуть кардинально різнитись, відповідно і підходи до роботи з дітьми та дорослими – різні. Тому для того, аби підібрати оптимальні форми і методи роботи зі зменшення ризику скоєння повторного правопорушення та ресоціалізації неповнолітнього засудженого, науковці і практики дійшли висновку, що необхідно, насамперед, володіти інформацією стосовно психологічних особливостей підлітків, ключових змін у їх розвитку, сукупність яких характеризують цей вік.

Отже, підлітковий вік – це вік між дитинством і дорослістю (від 11–12 до 17–18 років), якому притаманні якісні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням і входженням у доросле життя.

Досліджено багато різних підходів до вікової періодизації, один з яких зазначений на слайді³.

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.1:

СЛАЙД 3.1

ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ:

1. від народження до 1 року – вік немовляти;
2. 1–3 роки – раннє дитинство;
3. 3–6 років – дошкільний вік;
4. 7–12/13 років – молодший шкільний вік;
5. 13/14–17 років – пубертатний період (власне підлітковий вік);
6. 18–21 – юнацький вік (перший етап).

📢 Тренер коментує слайд:

«За найпоширенішим підходом до вікової періодизації, визначено такі вікові межі:

1. від народження до 1 року – вік немовляти;
2. 1–3 роки – раннє дитинство;

3. 3–6 років – дошкільний вік;
4. 7–12/13 років – молодший шкільний вік;
5. 13/14–17 років – пубертатний період (власне підлітковий вік);
6. 18–21 – юнацький вік (перший етап).

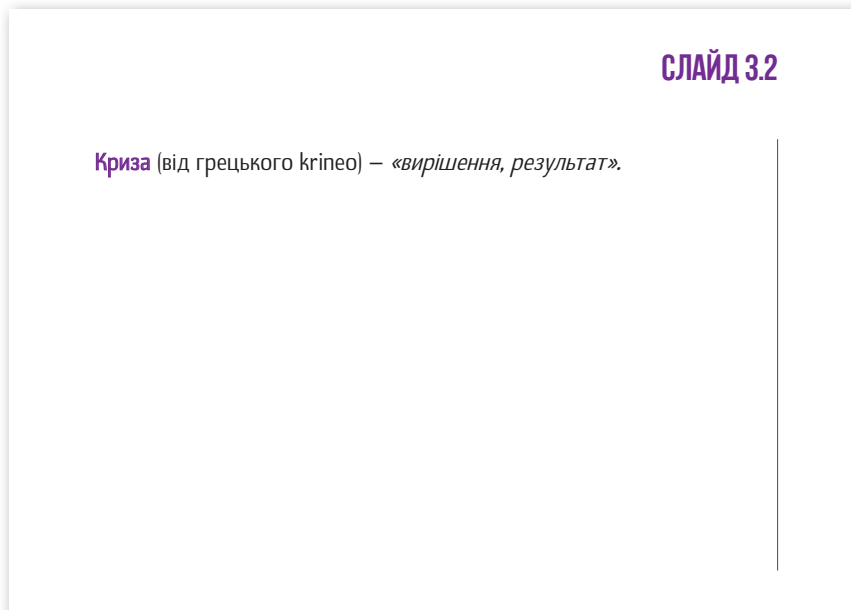
Що змінюється на кожному етапі, чи є щось спільне у цих вікових періодах? Що саме?

Спільним у всіх вікових періодах є таке поняття, як «криза».

Тренер запитує в учасників:

Криза – це добре чи погано? Якими можуть бути наслідки кризи?

Підсумовуючи відповіді, тренер демонструє слайд 3.2:



Тренер коментує:

«Перехідний вік від дитинства до дорослості є складним ще й тому, що збігається з однією із найбільш значущих вікових криз у житті людини.

Криза, від грецького «kріneo», буквально означає «вирішення, результат», гостру ситуацію для ухвалення якогось рішення, поворотний пункт».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.3:

СЛАЙД 3.3

Психологічна криза — це психічний і фізичний дискомфорт, з одного боку, і трансформація, розвиток та особистісний ріст — з іншого.

 Тренер коментує слайд:

«Психологічна криза — найважливіший момент у житті або діяльності людини, з яким вона не може впоратися способами, які використовувала раніше. Кожна вікова криза визначається тим, що нові можливості, які з'являються у людини, вступають у суперечність з уже сформованими вимогами до неї, з тим місцем у житті, яке вона вже займає. Це психічний і фізичний дискомфорт, з одного боку, і трансформація, розвиток та особистісне зростання — з іншого. Найбільш важливою функцією вікової кризи є її вплив на розвиток людини.

Існує ряд так званих «нормативних» криз, через які людина проходить протягом всього життя: криза новонародженого, криза одного року, трьох, семи, криза підліткового віку, криза юнацького віку, криза тридцятирічних тощо.

Розглядаючи кризи як закономірність психічного розвитку, знаючи їхню періодичність і причини виникнення, можна розуміти людину та те, що саме з нею відбувається і якої допомоги вона потребує.

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.4.

СЛАЙД 3.4

«Вікова криза зумовлена виникненням основних новоутворень попереднього стабільного періоду, які ведуть до руйнування однієї соціальної ситуації розвитку та виникнення іншої».

Л. С. Виготський

 Тренер коментує:

«Отже, найбільш важливою функцією кризи є її вплив на розвиток особистості. Хоча в людини є внутрішні резерви (адаптаційні властивості) для того, щоб вирішити нові труднощі, іноді ці захисні механізми не справляються».

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ «ПІДЛІТКОВИЙ ВІК – ПЕРЕХІД
ВІД ДИТИНСТВА ДО ДОРΟΣЛОГО ЖИТТЯ» (15 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Назвіть ваші асоціації із словосполученням «підлітковий вік».

СЛАЙД 3.5

ПІДЛІТКОВИЙ ВІК

- «критичний вік»;
- «критичний період»;
- «зламний вік»;
- «перехідний вік»;
- ...



Тренер наголошує:

«У психологічній літературі дійсно можна знайти цілий синонімічний ряд поняття «підлітковий вік»: «критичний вік», «критичний період», «зламний вік», «перехідний вік», якому притаманні якісні зміни, що виникають у психіці людини на стику двох періодів – дитинства та дорослого життя.

Саме на цей вік припадає одна з найсуттєвіших вікових криз – криза підліткового віку. Супутниками підліткової кризи є пубертатний період, специфічні поведінкові реакції (емансипація від впливу дорослих, групування з однолітками, реакція захоплення, реакції, пов'язані з формуванням лібідо), акцентуації характеру, конфліктність, що загострюються у випадку ігнорування потреб підлітка та завдають шкоди як самій дитині, так і її оточенню. І навпаки, як наслідок, прояви девіантної поведінки зм'якшуються за правильного сприйняття дорослими потреб підлітка, наданні йому підтримки та допомоги у становленні.

Ви не раз чули, що основною метою роботи із неповнолітніми у конфлікті з законом є зменшення загрози скоєння ними повторних правопорушень.

Щоб зрозуміти, яким чином це робити найкраще, необхідно проаналізувати вплив психологічних особливостей підліткового віку на діяльність та спілкування неповнолітніх. Знання психофізіологічних особливостей підлітків є корисним, оскільки може пояснити різні аспекти їх поведінки та допомогти у пошуку ефективних шляхів зміни цієї поведінки, у разі потреби».

СЛАЙД 3.6

Підлітковість — віковий період, який починається з початком пубертату і закінчується тоді, коли індивід досягає незалежності у своїх вчинках, цілком усвідомлює їхні наслідки та може нести за них усвідомлену відповідальність.

М. Кле

Тренер наголошує:

«Становлення характеру, перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності — усе це оголює і загострює слабкі сторони особистості, робить її особливо вразливою до несприятливих впливів середовища.

Центральним психологічним новоутворенням підліткового віку стає формування у підлітка своєрідного почуття дорослості як суб'єктивного переживання ставлення до самого себе як до дорослого. Саме фізичний розвиток дає підліткам відчуття дорослості. Оскільки їхній соціальний статус у школі і сім'ї не змінюється, починається боротьба за визнання своїх прав, самостійності, що часто призводить до конфліктів між поколіннями. Отже, усе перелічене і характеризує кризу підліткового віку».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.7:

СЛАЙД 3.7

ПІДЛІТКОВИЙ КОМПЛЕКС

- висока активність → знесилення;
- шалена радість → смуток;
- упевненість → зніяковіння;
- егоїзм → альтруїзм;
- високоморальні прагнення → низькі спонукання;
- комунікабельність → замкнутість у собі;
- ...

 Тренер коментує слайд:

«Під час бурхливого росту та фізіологічної перебудови організму у підлітків може виникнути відчуття тривоги, підвищитися збудливість, знизитися самооцінка. Серед загальних особливостей цього віку переважають: мінливість настроїв та емоційна нестійкість; несподівані переходи від веселощів до песимізму; прискіпливе ставлення до рідних і близьких людей, яке поєднується із сильним невдоволенням собою; сентиментальність часом уживається з вражаючою черствістю, хвороблива соромливість – з розбещеністю; бажання бути визнаним і оціненим іншими – з показною незалежністю; боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами і поширеними ідеалами – з обожнюванням випадкових кумирів, а чуттєве фантазування – із сухим мудруванням. Це ще називають підлітковою амбівалентністю.

Усе вищеперелічене, а також інші психофізіологічні особливості віку називають підлітковим комплексом».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.8:

СЛАЙД 3.8

ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

- швидкий нерівномірний ріст організму;
- зміцнення м'язово-скелетної системи;
- нерівномірність розвитку серця і кровоносних судин;
- активізація діяльності статевих та посилена діяльність інших залоз внутрішньої секреції;
- вага головного мозку наближається до показників дорослої людини;
- інтенсивно розвивається друга сигнальна система.



Тренер наголошує:

«Уже понад століття ведеться дискусія про те, якими факторами зумовлений психічний та особистісний розвиток підлітка: біологічними чи соціальними. Проблема біологічного чинника пов'язана з тим, що саме на підлітковий вік припадають кардинальні зміни в організмі людини, починається процес статевого дозрівання.

Підлітковий вік характеризується швидким, нерівномірним ростом і розвитком організму. Тільки в ембріональному періоді і ранньому дитинстві рівень росту та розвитку організму перевищує рівень росту та розвитку організму в підлітковому періоді. Однак зміни, що відбуваються в підлітковому періоді, вирізняються набагато більшою індивідуальною варіабельністю щодо конкретних часових меж.

Відбувається ствердіння скелета, вдосконалюється м'язова система, зростає фізична сила. Пришвидшується ріст організму, досягаючи для хлопчиків найвищих показників у 13 років і триваючи до 15–17 років. У дівчаток цей процес розпочинається і закінчується на два роки раніше. Однак характерною для обох статей є невідповідність маси тіла, розвитку серця і судинної системи, яка не дозволяє постачати потрібну кількість крові до різних ділянок тіла, зокрема до мозку.

Вага головного мозку наближується до показників дорослої людини. Далі розвиваються специфічно людські ділянки мозку (лобні, частково скроневі і тім'яні), відбувається внутрішньоклітинне вдосконалення кори головного мозку, підліток набуває здатності до абстрактного мислення, збагачуються асоціативні зв'язки між різними ділянками мозку, активізуються гальмівні процеси, інтенсивно розвивається друга сигнальна система. Усе це позначається на розумовій активності підлітка: зростає контрольна діяльність кори великих півкуль стосовно підкірки тощо.

Нерівномірність розвитку серця і кровоносних судин, а також посилена діяльність залоз внутрішньої секреції часто спричиняють тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, напруження серцевої діяльності, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності, швидкій втомі, запамороченнях і підвищеному серцебитті.

Нервова система підлітка ще не зовсім готова витримати потужні, тривалі подразники, часто перебуває у стані загальмованості або сильного збудження. Поряд із цим, поведінка підлітків нестійка, імпульсивна, дії часто нестримні, безконтрольні, здаються неадекватними.

Також, зовнішній вигляд підлітка – одне з джерел внутрішнього конфлікту. Змінюється хода, манери, зовнішні риси. Ще зовсім недавно хлопчик, який рухався вільно і легко, починає ходити перевальцем, опустивши руки глибоко в кишені і спльовуючи через плече. У нього з'являються нові вислови. Дівчинка починає ревно порівнювати свій одяг і зачіску зі зразками, які вона бачить на вулиці й обкладинках журналів, виплескуючи на батьків/дорослих свої емоції з приводу наявних розбіжностей.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»

(30 ХВ)

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.9:

СЛАЙД 3.9

ХАРАКТЕРНІ ПОВЕДІНКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ

- підліткова амбівалентність;
- брак функції прогнозу;
- прагнення до самопізнання і перевірки себе, «комплекс безсмертя» та схильність до ризику (зі мною нічого «такого» не станеться);
- нестійка самооцінка;
- недостатній рівень сформованості ціннісно-мотиваційної сфери;
- нестійкість емоційно-вольової сфери;
- наслідування авторитетних осіб;
- особливості, зумовлені акцентуаціями характеру;
- підліткові поведінкові реакції:
 - реакція емансипації;
 - реакція групування;
 - реакція захоплення;
 - реакції, пов'язані з формуванням лібідо (зумовлені пубертатом).



Тренер наголошує:

«Розвиток вищих психологічних функцій у підлітковому віці передбачає, насамперед, утворення нових зв'язків, нових взаємозалежностей, нових структурних поєднань між різними психічними функціями: мисленням, пам'яттю, уявою, почуттям, волею та ін. Новий виток у розвитку психічних функцій змінює ієрархію різних сфер соціального життя підлітка.

У перехідний період процес соціогенезу вищих психічних функцій веде до нових складних взаємозв'язків між ними. Оволодіння власною поведінкою ґрунтується на якісних внутрішніх змінах цих функцій.

Виділяють такі особливості, характерні для підліткового віку:

Підліткова амбівалентність. Про цю особливість вже йшлося у п. 1 вище. Вона пов'язана з парадоксальністю характеру підлітка, різкими коливаннями настрою, зміною апатії бурхливим протидією, іншими суперечностями в емоціях щодо одного й того ж об'єкта чи ситуації. Амбівалентність може зумовлювати схильність підлітків до вибору ризикованих поведінкових практик, експериментування з ПАР тощо.

Брак функції прогнозу, що перешкоджає передбачити наслідки своїх дій. За результатами численних досліджень, неповнолітні, зокрема ті, що вступають у конфлікт із законом, не володіють навичками конструктивного аналізу своєї поведінки, не прогнозують майбутнє, погано ураховують свій минулий життєвий досвід, живуть сьогоденням, у них відсутні усвідомлені життєві плани.

Прагнення до самопізнання і перевірки себе, «комплекс безсмертя» та схильність до ризику, що часто стає причиною девіантної, ризикованої щодо здоров'я та життя поведінки.

Нестійка самооцінка. У підлітковому віці розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в самооцінці, в оцінюванні ефективності різних видів власної діяльності та своїх стосунків з дорослими й однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості виступає рефлексія (здатність аналізувати свої вчинки та робити висновки).

Одним із джерел формування самооцінки є оцінка поведінки та здібностей дитини дорослими (зокрема, значимими для неї), саме вона стає надзвичайно важливим мотивом поведінки. Занижена самооцінка іноді слугує поштовхом як до вчинення правопорушень, так і до вживання психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків), ранніх та нерозбірливих статевих контактів (усе це може бути своєрідним способом самоствердження при відсутності розуміння й досвіду застосування інших, просоціальних способів). Спостерігається компенсація, пов'язана з відшкодуванням невдач в одній сфері успіхом в іншій, наприклад неспіхи в навчанні багато підлітків компенсують успіхами у протиправній діяльності.

Недостатній рівень сформованості ціннісно-мотиваційної сфери. Для підліткового віку характерна нестійкість мотивації. Основою мотивації стають цінності, які домінують у групі (деякі суспільні цінності, зокрема допомога, самопожертва тощо, у цьому періоді тимчасово втрачають своє значення, натомість актуальними стають соціальний статус, авторитет, економічна і світоглядна самостійність, зовнішній вигляд); починає формуватися світогляд (цілі, ідеали, інтереси, переконання, мрії) як основний мотив і регулятор поведінки. Цінності (як частина світогляду) – важлива основа мотивації, однак система ціннісних орієнтацій дитини перебуває ще на стадії формування. Відбувається перегляд сформованих у молодшому шкільному віці уявлень про цінності. Якщо в попередньому періоді великий вплив на виникнення цінностей чинило виховання, то в підлітковому віці значущими для дитини стають цінності і погляди, які домінують у групі.

Важливим показником розвитку мотиваційної сфери підлітка є їхні інтереси – форма вияву пізнавальної потреби. Саме тому залучення дітей до активної просоціальної діяльності, виявлення їх захоплень та інтересів суттєво впливають на попередження та подолання девіантної поведінки, підвищення вмотивованості до змін.

Нестійкість емоційно-вольової сфери, зокрема розгальмованість, послабленість механізмів самоконтролю, пригніченість, страх, інші негативні переживання, що можуть впливати на вибір неадаптивних моделей поведінки, зокрема ризикованих щодо інфікування. У підлітків, особливо тих, які мають досвід протиправної поведінки, виражена недостатня здатність контролювати свою поведінку, емоції, які проявляються в діапазоні від емоційного холоду, неадекватності емоційних реакцій, вибіркової і поверхневості міжособистісних контактів до розгальмованості, що є результатом відповідних моделей виховання дитини.

Наслідування авторитетних осіб – часто зразком для деяких підлітків стає антисоціальний «герой», звички, поведінку та загальний образ якого вони можуть копіювати.

Слід наголосити на акцентуаціях характеру як тих особливостях підліткового віку, що суттєво обумовлюють поведінку підлітків.

Поняття «акцентуація» вперше ввів німецький психіатр і психолог Карл Леонгард. Він же розробив і описав класифікацію типів акцентуації характеру особистості (ним було виділено 13 типів акцентуацій). У нашій країні набула також поширення інша класифікація, запропонована відомим дитячим психіатром Андрієм Лічком (10 типів акцентуацій)⁴.



До уваги тренера!

За наявності часу, варто дати коротку інформацію учасникам про типи акцентуацій (за А. Лічком) та їх особливості, адже згадки про акцентуації наявні і в інших модулях посібника.

Акцентуація – це дисгармонійність розвитку характеру, гіпертрофована вираженість окремих його рис, що зумовлює підвищену уразливість особистості у певних умовах, ускладнює її адаптацію до деяких специфічних ситуацій.

Причинами формування акцентуацій характеру можуть бути як особливості характеру особистості, так і негативний вплив середовища. Найчастіше це: дисгармонійне виховання; важка і тривала психотравматизація; вплив пренатальних, натальних і ранніх постнатальних уражень головного мозку травмами, інфекціями, інтоксикаціями; наслідки черепно-мозкових травм з органічними ураженнями головного мозку.

Відомо, що акцентуації в ряді випадків поєднуються з девіантною поведінкою, зокрема протиправними діями, суїцидальною поведінкою, вживанням наркотиків, іншими ризикованими для здоров'я і життя практиками. Вдаються до прокримінальної діяльності найчастіше підлітки з гіпертимним, циклоїдним, лабільним, епілептоїдним, істероїдним, нестійким та конформним типами акцентуацій (ці типи акцентуацій буде розглянуто дещо детальніше під час опрацювання наступної теми).

Кожен тип акцентуації має властиві йому, відмінні від інших типів, “слабкі місця”. Оскільки підлітковий вік є кризовим, особливості характеру підлітка часто загострюються, а при дії тривалих психогенних чинників, що вражають “місця найменшого опору”, може тимчасово порушуватися адаптація, виникати відхилення у поведінці.

Щоб уникнути подібних відхилень, слід вчасно звернути увагу на особливості характеру підлітка. Знаючи тип акцентуації характеру дитини, “місця найменшого опору” в характері й уникаючи, за можливості, несприятливих соціально-психологічних впливів, можна запобігти формуванню

4 Лічко А. Е. Типы акцентуации характера и психопатий и у подростков. – М. : ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, 1999. – 416 с.

девіантної поведінки або корегувати таку поведінку до більш безпечної. На сьогодні поширені різні методики діагностування акцентуацій характеру у підлітків, найвідомішими з яких є:

- Характерологічний опитувальник К. Леонгарда;
- Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО) А. Лічка;
- Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру.

Крім того, С. Подмазін, О. Сибіль⁵, А. Реан⁶ та інші пропонують чіткі рекомендації щодо взаємодії фахівців і батьків з підлітками, які мають різні типи акцентуації характеру. Означені рекомендації спрямовані на корекцію особистості й успішну реабілітацію таких підлітків, взаємодію з ними в ситуаціях зміни їх поведінки (рекомендуємо додатково ознайомитися з цими матеріалами в посібниках за посиланнями). Згідно з даними багатьох досліджень, 90 % неповнолітніх мають ті чи інші акцентуації характеру, і кожен підліток вимагає до себе індивідуального підходу з урахуванням його особливостей.

Ще однією відмітною рисою підліткового віку є формування специфічних підліткових поведінкових реакцій, найбільш характерними з них є такі:

- реакція емансипації – проявляється в бажанні підлітка звільнитися від опіки батьків і вчителів (крайня форма – заперечення загальноприйнятих цінностей і норм закону);
- реакція групування – пов'язана з об'єднанням ровесників у групи, які відзначаються однорідною спрямованістю, боротьбою за панування на своїй території;
- реакція захоплення – знаходить вияв у найрізноманітніших формах (стиль в одязі, азартні та комп'ютерні ігри, субкультури та ін.);
- реакції, пов'язані з формуванням лібідо (зумовлені пубертатом).

Становлення підлітка багато в чому визначається тим, які соціальні зразки він обирає, з якими стереотипами поведінки стикається, які норми і цінності “вбирає” в себе, перебуваючи в сім'ї, на вулиці, у школі, коледжі тощо».

РОБОТА В ГРУПАХ «ПІДЛІТКОВІ ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ»

(45 ХВ)

 **Тренер об'єднує учасників у 4 групи, кожна з яких отримує частину тексту на картках 1–4 (Додаток 3.1), та дає завдання:** кожній групі необхідно розглянути свій текст (одну з підліткових поведінкових реакцій), створити плакат, який би містив основну інформацію для повідомлення колегам. Інформацію на картках учасники можуть доповнювати з власного досвіду. На роботу групи отримують 15 хв.

Після того, як час минув, групи презентують свої напрацювання, а тренер за потреби доповнює їх.



Запитання для обговорення:

- Для чого необхідно знати особливості основних поведінкових реакцій?
- Яким чином ці особливості слід враховувати у проведенні профілактичної та корекційної роботи з підлітками?



Узагальнюючи, тренер наголошує:

«Усі підліткові реакції (емансипації, групування з однолітками, хобі-реакції, реакції, пов'язані з формуванням лібідо) можуть виступати як варіанти норми, такі і патологічними порушеннями поведінки, особливо в разі некоректного психолого-педагогічного впливу, перенесеного насильства, іншого травматичного досвіду».

⁵

Подмазін С. И. Как помочь подростку с «трудным» характером / С. И. Подмазін, О. И. Сибіль. — К.: НПЦ Перспектива, 1996. — 160 с.

⁶

Психология подростка: учебник / под редакцией члена-корреспондента РАО А. А. Реана. — СПб.: Евро-знак, 2003. — 480 с.

🔊 Тренер звертає увагу учасників на слайд 3.10:

СЛАЙД 3.10

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

- залучення у нову систему стосунків;
- опанування нових соціальних функцій та ролей;
- задіяність у різних видах суспільно корисної діяльності;
- розширення сфери спілкування;
- засвоєння нових способів соціальної взаємодії.



Тренер наголошує:

«У підлітковому віці основним соціальним середовищем дитини ще є школа, також може бути ПТНЗ (вже на етапі переходу до юнацького віку – ВНЗ). Розгалуження зв'язків з навколишнім світом, широке всепоглинаюче спілкування з однолітками, особисті інтереси й захоплення часто знижують безпосередній інтерес підлітків до навчання. Свідомо-позитивне ставлення учнів до навчання виникає у разі задоволення їхніх пізнавальних потреб. Важливо, щоб знання мали для підлітків певний сенс, зокрема як необхідна й вагома умова підготовки до майбутнього самостійного життя; також дитина під час навчання має переживати ситуації успіху. Окрім того, як показали дослідження, істотну роль у формуванні позитивного ставлення підлітків до навчання відіграють змістовність навчального матеріалу, його зв'язок з життям і практикою, проблемний й емоційний виклад інформації, організація пошукової, пізнавальної діяльності, що дає учням можливість відчувати радість самостійних відкриттів. Варто озброювати підлітків раціональними прийомами навчальної роботи, навичками самовиховання, що є неодмінною передумовою досягнення успіху. Часом спостерігається розбіжність: прагнення до набуття знань сполучається з байдужим або навіть негативним ставленням до занять у школі. Це може бути своєрідною реакцією на проблеми в навчанні, на конфлікт з учителем, на стереотип, що склався стосовно дитини у школі. Підліток зазвичай гостро переживає такі невдачі: удає, що до успіхів у навчанні він зовсім байдужий.

Водночас, найголовніша зміна в соціальній ситуації розвитку зумовлена саме роллю в його житті групи ровесників, оскільки провідною діяльністю в цьому віці є комунікативна. Спілкуючись, насамперед, зі своїми однолітками, підліток здобуває необхідні знання про життя. Дуже важливою для підлітка є думка про нього групи, до якої він належить. Сам факт належності до певної групи дає йому додаткову впевненість в собі, про що вище вже йшлося. Дружать підлітки найчастіше з особами своєї статі, соціального статусу, з такими ж здібностями (іноді друзі підбираються за контрастом, ніби на додаток до рис,

яких у самих бракує). Дружба має абсолютний характер, зрада не пробачається. А разом з підлітковим максималізмом дружні відносини набувають амбівалентного характеру: з одного боку – потреба в єдиному відданому другові, з іншого – часта зміна друзів.

Для неповнолітніх важливо не тільки бути разом з однолітками, спілкуватися з ними, але й посісти серед них певне місце. Для одних це прагнення бути визнаним, популярним і добрим другом, для інших – зайняти у групі позицію лідера, для третіх – стати авторитетом у якійсь справі. Аналіз суб'єктивних переживань підлітків засвідчує, що для багатьох з них важливе також визнання цінності їх особистості в очах однолітків. Неможливість досягти такого визнання може стати чинником недисциплінованості і правопорушень. Цей факт пояснює підвищену конформність підлітків до різних неформальних груп, компаній, релігійних сект тощо».

Соціальна ситуація розвитку підлітка, попри відчуття незалежності, особливо залежить від обставин у сім'ї, стосунків з батьками або контакту з дорослою авторитетною особою. Якщо ці відносини враховують потреби і можливості підлітка, вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, то неповнолітній легко долає труднощі у спілкуванні, активно набуває соціального досвіду, утверджується в соціумі.

Втрата авторитетності дорослого призводить до того, що підліток вимушений шукати її на вулиці. Але не завжди знаходиться гідна заміна. Не маючи вибору, діти залишаються у своїх групах/компаніях. Адже належність до групи, в якій тебе поважають, приймають таким, який ти є, особливо старші друзі або дорослі, формує у підлітка враження, ніби всього, що йому наразі необхідно, досягнуто.

Кожна людина є єдністю стійкого та змінного, і тільки така організація дає їй змогу бути самою собою, проявляти гнучкість та вести спосіб життя, адекватний умовам.

Підлітковий вік, як суперечливий період, є часом і досягнень, і певних втрат. Підліткові досягнення пов'язані зі стрімким здобуттям знань, умінь, становленням моральності і відкриттям «Я», опануванням нової соціальної позиції. Підліткові втрати корелюють зі зникненням дитячого світосприймання, безтурботливості й безвідповідальності, пов'язані з сумнівами у собі, у своїх здібностях, з пошуками правди у собі та в інших людях. Крім того, досягнувши періоду статевого дозрівання, підліток потрапляє в суперечливе становище: він уже не дитина, але ще не ствердився в культурі дорослих».

ДОДАТОК 3.1

КАРТКА ДЛЯ ГРУПИ 1 РЕАКЦІЯ ЕМАНСИПАЦІЇ

Ця реакція являє собою тип поведінки, за допомогою якого підліток намагається визволитися з-під опіки дорослих, їх контролю, покровительства. Потреба вивільнитися пов'язана з боротьбою за самостійність, за утвердження себе як особистості. Реакція може виявлятися у відмові від виконання загальноприйнятих норм, правил поведінки, знеціненні моральних та духовних ідеалів старшого покоління, в бунті проти батьківської влади, неприйнятті жодних заборон.

У хлопців ця реакція буває виражена сильніше, ніж у дівчат. Вона розгортається зазвичай у молодшому, а особливо в середньому підлітковому віці, під дією соціопсихологічних чинників. Надмірна опіка, контроль за поведінкою, покарання шляхом часткового обмеження свободи і самостійності загострюють підлітковий конфлікт і провокують підлітків на крайні вчинки: прогули років, залишення школи, обман батьків, втечі з дому, бродяжництво.

КАРТКА ДЛЯ ГРУПИ 2 РЕАКЦІЯ ГРУПУВАННЯ

Підліткам властивий інстинктивний потяг до згуртування, до групування з однолітками. Саме в групі вони виробляють й апробують навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективній дисципліні, вміння завойовувати авторитет і займати бажаний статус. Підліткові групи – типове явище, яке проходить через всю історію людства від первісного суспільства і древньої Спарти до сучасних неформальних об'єднань.

У своїй групі підліток задовольняє потребу комунікації. Однак це потреба не просто у спілкуванні з ким завгодно, а саме з однолітками – «неформальне спілкування» з дорослими його замінити не може. Для підлітків важливішим є почуття причетності до своєї вікової категорії, визначення свого місця серед них.

У групі завжди є лідер, роль якого зазвичай виконують активні підлітки. Лідер завойовує своє місце в боротьбі з іншими, виганяючи з групи тих, кого не вдається підкорити. Нерідко група володіє «своєю територією», ретельно оберігається від вторгнення однолітків-чужинців, особливо членів інших аналогічних груп, у боротьбі з якими проходить життя. Склад групи досить стабільний, прийом нових членів часто пов'язаний з особливими «випробуваннями» чи ритуалами. Долучитися до групи без згоди ватажка неможливо.

У підлітків виявляється схильність до внутрішньогрупового символізму: умовні знаки, своя «мова», свої клички, особливі відмітки на одязі, обряди. Наприклад, у деяких регіонах України існують практики «братання кров'ю» – підлітки, зробивши надрізи на передпліччях, притискають один до одного поверхню шкіри, що кровоточить.

КАРТКА ДЛЯ ГРУПИ 3

РЕАКЦІЯ ЗАХОПЛЕННЯ

Для підліткового віку захоплення (хобі) становить дуже характерну особливість. Захоплення необхідні для становлення особистості, тому що завдяки ним формуються схильності, інтереси, індивідуальні здібності.

Захоплення поділяються на такі види:

- 1. Інтелектуально-естетичні (музика, малювання, радіотехніка, електроніка, історія тощо).*
- 2. Тілесно-мануальні – охоплюють все, що має на меті зміцнити свою силу, витривалість, спритність, удосконалити певні вміння або навички (спортивні секції, паркур, ворк-аут, брейкданс тощо).*
- 3. Накопичувальні (колекціонування).*
- 4. Лідерські – зводяться до пошуку ситуацій і позицій, в яких можна бути на чолі, керувати, направляти інших.*
- 5. Егоцентричні захоплення – характеризують бажання бути в центрі уваги оточуючих. Головне в цьому випадку публічна сторона захоплень (участь у театральній студії, спортивних змаганнях, модельному бізнесі).*
- 6. Азартні захоплення – завжди ґрунтуються на своєрідній жазі до накопичування і ризику, проявляються тяжінням до різного роду картярських та інших азартних ігор (у тому числі багаточасові ігри в ігрових автоматах), до комп'ютерних ігор, ставок, парі, лотерей тощо.*
- 7. Інформативно-комунікативні захоплення – полягають у пошуку нової легкої інформації, яка не потребує критичного чи інтелектуального опрацювання, супроводжується постійним пошуком поверхневих контактів. Це хобі проявляється у багатогодинних подорожах Інтернетом (комп'ютерний серфінг), балаканиною з випадковими приятелями в мережі, «зависанням» в чатах, форумах. Усе це можна було б вважати не захопленням, а лише своєрідною манерою поведінки, формою спілкування, однак така діяльність потребує часу і місця, має певне емоційне забарвлення.*

Багато із захоплень, які обираються підлітками, оточуючим можуть здаватися непотрібними і навіть дивними. Але для самого підлітка вони є надзвичайно значущими. Йому переважно байдуже, як це сприймають інші. Заклопотані захопливою для них справою, підлітки можуть віддавати їй майже весь час на шкоду навчанню, відпочинку та іншим розвагам.

Нерідко захоплення як відповідь на складну для підлітка психотравматичну ситуацію набувають підсиленого значення, захоплюють все його життя. Найбільшу групу ризику щодо формування девіантної поведінки становлять підлітки, які не мають соціально корисних захоплень, а отже – обирають найчастіше такі хобі, що не дають жодної користі та негативно впливають на інші аспекти життя.

КАРТКА ДЛЯ ГРУПИ 4

РЕАКЦІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ФОРМУВАННЯМ ЛІБІДО

Це реакції, пов'язані з формуванням та проявом статевого потягу. До них належать не тільки безпосередні прояви сексуальної активності (мастурбація, петинг, ранні статеві контакти, зміна статевих партнерів), а й явища, які не мають очевидного сексуального забарвлення, але цілком обґрунтовано підпадають під таку категорію (випадки вибіркової агресії, демонстративні суїцидальні дії).

Сексуальна поведінка підлітків є надзвичайно нестабільною і легко може набувати патологічних форм. Причиною цієї нестійкості є недиференційована сексуальність, відзначена ще Альбертом Моллом у 1893 р. Статеве збудження у хлопчиків-підлітків може викликатися безліччю подразників – м'язовою напругою, трясінням при їзді на транспорті, навіть фізичним боєм чи страхом. Неодноразове повторення подібних ситуацій зумовлює утворення негативних умовно-рефлекторних зв'язків і, як наслідок, сексуальних девіацій.

У деяких випадках, особливо при неправильному статевому вихованні (або його відсутності), сексуальні переживання і статеві активності підлітків стають настільки інтенсивними, що поглинають всі інтереси і слугують однією з причин порушення поведінки.

Сексуальні девіації можуть проявлятися у різних формах статевої активності. Найнебезпечнішими з них є різнорідність, груповий секс, залучення до секс-бізнесу, підлітковий транзиторий гомосексуалізм.

Проміскуїтет – часті сексуальні контакти з постійною зміною статевих партнерів. Проміскуїтет нерідко поєднується із вживанням алкоголю або наркотиків. Невпорядковані часті контакти підлітків так само можуть бути наслідком пережитого сексуального насильства з боку дорослих. У таких випадках проміскуїтет закріплюється у свідомості як стереотип.

Груповий секс – найризикованіша форма сексуальної практики, пов'язана не тільки з ризиками інфікування ВІЛ, інфекціями, що передаються статевим шляхом, гепатитами, а й з сексуальним насильством. Груповий секс так само часто поєднується зі зловживанням алкоголем або наркотиками.

Підліткова транзиторийна гомосексуальність частіше спостерігається у хлопців і найбільш поширена в закритих установах. Причиною є недиференційована сексуальність підлітків. На відміну від істинної гомосексуальності, такий вид поведінки ситуативно обумовлений, тому що об'єкти протилежної статі за їх присутності завжди становлять більшу привабливість.

Залучення в секс-бізнес теж часто є результатом сексуального насильства та проміскуїтету, супроводжується алкоголізацією та наркотизацією.

МОДУЛЬ 4. ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

ЧАС:	75 хвилин
ЦІЛІ:	• ознайомити з основними теоріями формування протиправної поведінки; • розглянути гендерні особливості передумов скоєння правопорушень неповнолітніми.
МАТЕРІАЛИ:	• екран • проектор • презентація у форматі PowerPoint • фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Теорії формування протиправної поведінки»	45 хв
2	Інформаційне повідомлення «Гендерні особливості передумов скоєння правопорушень неповнолітніми»	30 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ»

(45 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Ми розглянемо релевантні та відомі теорії формування протиправної поведінки, оскільки вони створюють основу для розуміння факторів скоєння правопорушень неповнолітніми. Неналежна увага до теорії та її застосування на практиці може негативно вплинути і на правопорушників, і на жертв. Якщо ми хочемо змінити поведінку, дуже важливо розібратися, що ж обумовлює протиправні дії і як можна на це впливати».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.1:

СЛАЙД 4.1

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО НАУЧІННЯ

злочинна поведінка:

- виробляється шляхом наочіння;
- формується у процесі отримання винагород та покарань за свою поведінку;
- розвивається в результаті спостереження за поведінкою інших;
- є наслідком комплексної взаємодії пізнавальних, емоційних, особистісних та біологічних чинників.

 Тренер коментує слайд:

«Теорію соціального наочіння розробив Альберт Бандура. У 1980-х рр. класичне обумовлення стало відомим завдяки Івану Павлову та експериментам, які він проводив на собаках, що і лягло в основу теорії наочіння живих організмів.

Теорію соціального наочіння можна легко простежити на практиці виховання дітей. Якщо примху дитини, яка постійно впадає в істерику, тут же задовольняти, вона швидко зрозуміє – це працює, і саме істериками та вимаганням досягатиме бажаного у спілкування як з батьками, так і з іншими людьми. Ще один приклад: якщо батьки за певні дії озвучили дитині покарання, яке вони не в силах виконати (наприклад, «не виходитимеш на вулицю тиждень» або ж «сьогодні не дивитимешся телевізор» – а самі вмикають його ввечері у присутності дитини), дитина швидко зрозуміє – її залякують, але вона не буде покарана, і продовжуватиме робити те, за що їй пригрожували негативними наслідками (які так і не настали)».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.2:

СЛАЙД 4.2

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

- ставлення, цінності, переконання, що спонукають до правопорушень;
- негативна динаміка в сім'ї/невиконання батьківських обов'язків;
- зв'язки з антисоціальними однолітками;
- негативні особисті риси;
- погані навички навчання/професійно-технічні навички;
- зловживання психоактивними речовинами і неорганізоване дозвілля.

 Тренер коментує слайд:

«Наступною є теорія соціального контролю Івана Ная, яку було розроблено у 1958 році. Вона розглядає фактори-провісники злочинної поведінки, а також індивідуальні особистісні ситуаційні та соціальні чинники.

Згідно з теорією соціального контролю, стосунки, зобов'язання, цінності, норми та переконання людей стимулюють їх не порушувати закон. Відтак, якщо моральні кодекси стануть внутрішньо засвоєними, а індивіди відчуватимуть себе елементами громади і матимуть свою роль у ширшій громаді, то вони добровільно обмежуватимуть свою схильність до скоєння протиправних дій».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.3:

СЛАЙД 4.3

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ

Наявність певних особистісних характеристик вказує на те, що особа більше схильна до антисоціальної та кримінальної поведінки.

 Тренер коментує слайд:

«Дослідження особистості ґрунтуються на важливому припущенні: люди в дечому схожі, а в дечому – відмінні. Особистість – це тип характерних думок, почуттів та поведінки, якими одна людина відрізняється від іншої, що впливає на різні ситуації. Загальна теорія особистості у зв'язку зі злочинністю стверджує, що наявність деяких особистісних характеристик свідчить про те, що особа більше схильна до антисоціальної та кримінальної поведінки.

Далі тренер пропонує учасникам більш детально ознайомитись з теорією особистості та об'єднує учасників у групи по 5 осіб та просить їх у цих групах присвоїти кожному учаснику номери (від 1 до 5). Учасникам необхідно запам'ятати склад своїх груп. Ці групи називатимуться «первинними».

 Тренер просить перші номери кожної з груп зібратися разом у певній частині аудиторії, так само збираються другі, треті, четверті та п'яті. Групи, що утворилися, є «вторинними» групами.

Кожна з п'яти груп отримує картку із декількома особистісними факторами, що впливають на розвиток протиправної поведінки (Додаток 4.1). Учасники мають опрацювати фактори, які їм дісталися, настільки добре, щоб кожен з членів групи міг передати цю інформацію колегам з інших груп (можна створювати схеми, плакати, опорні конспекти в своїх блокнотах або на аркушах А4, але за умови, що вони будуть у кожного з учасників групи окремо, а не один на всю групу). На опрацювання завдання відводиться 15 хв.

Після того як час минув, учасники повертаються у свої «первинні» групи, відповідно тепер кожен з них є носієм унікальної інформації, якою він має поділитися з іншими. Отже, у «первинних» групах учасники презентують один одному свої напрацювання. На це вони мають 20 хв (по 4 хв на особу). Тренер просить групи стежити за часом.

Після того, як групи завершили свої презентації, відбувається обговорення.



Запитання для обговорення:

- Чи була для когось з учасників якась інформація новою?
- Чому важливо враховувати розглянуті фактори під час роботи з підлітком? Яким чином їх можна застосовувати? Наведіть приклади з Вашої практики.

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДУМОВ
СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ»**

(30 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Підліткова злочинність має також свої гендерні особливості, які важливо враховувати як у профілактичній, так і в корекційній роботі з підлітками».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.4:

СЛАЙД 4.4

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ХЛОПЦІВ

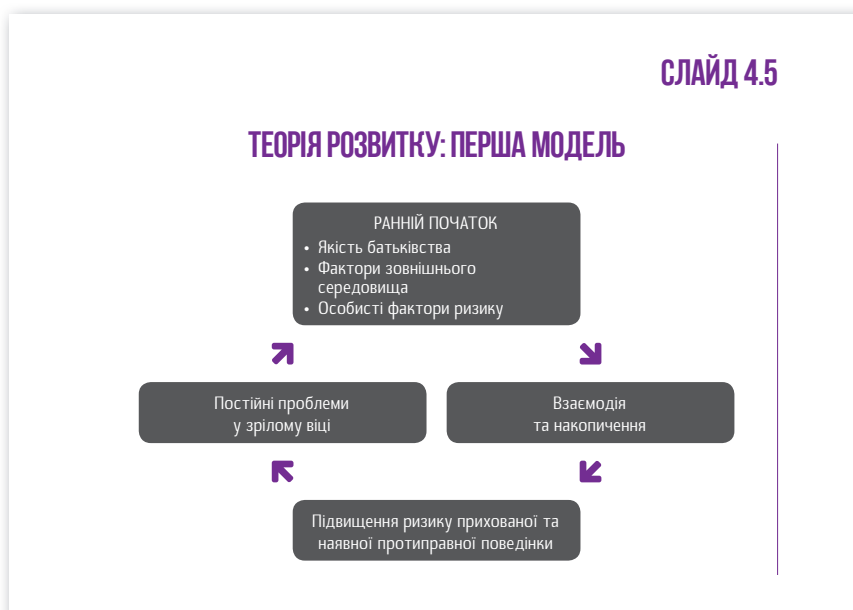
- Перша модель. Проблемна поведінка спостерігається на ранньому етапі життя;
- Друга модель. Проблемна поведінка спостерігається на більш пізньому етапі.

📢 Тренер коментує слайд:

«На сьогодні існує велика кількість досліджень про те, яким чином формується кримінальна поведінка хлопців і чоловіків. Дослідники визначили дві різні моделі розвитку кримінальної поведінки серед підлітків чоловічої статі:

- *одна з них передбачає ранній початок розвитку кримінальної поведінки, при якому особа демонструє проблемну поведінку на ранньому етапі свого життя, часто до десятирічного віку;*
- *друга модель передбачає пізній початок, коли особа вступає в конфлікт із законом вже у підлітковому віці».*

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.5:



Тренер коментує слайд:

«Хлопці, які демонструють проблемну поведінку з самого дитинства, мають більший ризик проявів такої поведінки в дорослому житті.

Проблеми у таких хлопців часто виникають через їх темперамент: імпульсивність, невміння контролювати емоційний стан, агресію, недостатній розвиток когнітивних навичок, таких як логічне мислення, розуміння наслідків своєї поведінки, вміння вирішувати проблеми.

Ці індивідуальні особистісні проблеми посилюються, коли батьки не демонструють самі і неспроможні навчити дитину необхідних навичок та просоціальної поведінки.

Більший ризик спостерігається у тих неповнолітніх, батьки яких мають психічні розлади, залежні від психоактивних речовин, перебувають у конфлікті з законом або не мають необхідних навичок і ресурсів для того, щоб надати відповідну допомогу і підтримку своїм дітям.

Ці хлопці зазнають ще більшого ризику, якщо школа або громада, в якій вони проживають, не спроможна запропонувати допомогу і підтримку, аби змінити поведінку хлопців.

Ризик розвитку прихованої чи відкритої кримінальної поведінки підвищується у підлітковому віці, коли на неповнолітню особу значно впливають її однолітки та друзі.

Раннє виникнення проблем із поведінкою ставить дітей під загрозу формування постійної анти-соціальної поведінки упродовж життя (скоєння злочинів, конфлікти на роботі і вдома, безробіття)».

Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.6:



Тренер коментує слайд:

«Друга модель розвитку кримінальної поведінки має більш позитивні перспективи. Ця модель передбачає більш пізній початок, коли за періодом нормального, просоціального розвитку слідує підліткова кримінальна діяльність. Як правило, такі неповнолітні не скоюють насильницьких злочинів.

Здебільшого такі неповнолітні мають власні сильні внутрішні ресурси і сильну зовнішню підтримку в сім'ї, громаді, що захищає їх від тривалого перебування в конфлікті з законом.

Неповнолітні, злочинна поведінка яких обмежується періодом їхнього підліткового віку, як виявилось, зазвичай є набагато успішнішими в школі, мають позитивне оточення й уникають участі у протиправних діях на пізнішому етапі юності і на ранній стадії дорослості».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.7:

СЛАЙД 4.7

Наше розуміння моделей розвитку протиправної поведінки ґрунтується переважно на дослідженнях поведінки хлопців та чоловіків...

А що відомо про дівчат та жінок?

 Тренер коментує слайд:

«Більшість досліджень, спрямованих на краще розуміння причин злочинів та факторів формування протиправної поведінки, стосуються здебільшого хлопців та чоловіків. Це пов'язано із значно меншою чисельністю правопорушників серед представниць жіночої статті. Але не менш важливо розуміти природу кримінальної поведінки жінок та дівчат, щоб наша робота з ними в системі ювенальної юстиції та превентивної діяльності була якомога ефективнішою.

Тож що кажуть нам дослідження про жіночу злочинність?»

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 4.8:

СЛАЙД 4.8

ДІВЧАТА ТА ЖІНКИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

- жінки не зовсім відповідають моделям, які демонструють чоловіки;
- схоже на те, що вони потрапляють до системи правосуддя пізніше. Зазвичай дівчат не виявляють на ранній стадії протиправної поведінки;
- нові дослідження пояснюють різницю між чоловіками та жінками, що потрапили до системи кримінальної юстиції.

 Тренер коментує слайд:

«Існує переконання, що дівчата пізніше потрапляють до системи правосуддя через недостатньо ефективну їх ідентифікацію на ранніх етапах виникнення проблемних ситуацій. Багато дослідників вважають, що дівчата намагаються залишатись непоміченими, коли у них виникають труднощі».

 Тренер запитує в учасників:

Як ви вважаєте, чому дівчата групи ризику щодо скоєння правопорушень не потрапляють у поле зору відповідних служб на ранньому етапі?

 Тренер приймає відповіді учасників та резюмує сказане:

«Отже, основними причинами непотрапляння у поле зору відповідних служб на ранньому етапі є такі:

- дівчата намагаються приховувати проблему доти, доки їх не переповнять емоції і не станеться емоційний зрив;*
- проблемна поведінка дівчат може не спричиняти значної шкоди іншим або громаді загалом, отже залишається непоміченою;*
- дівчата можуть страждати потайки, не привертаючи уваги і не звертаючись по допомогу.*

Існує зв'язок проблем дівчат із психологічною травмою, а не з темпераментом».

СЛАЙД 4.9

ЖІНОЧА ЗЛОЧИННІСТЬ

- більшість випадків потрапляння дівчат у поле зору правоохоронців відбувається через втечу з дому та бродяжництво;
- відсоток жіночих правопорушень є найменшим серед серйозних злочинів;
- відсоток жіночих правопорушень, пов'язаних із секс-бізнесом та дрібними крадіжками, є досить високим;
- останнім часом збільшилась кількість затримань жінок через насильство в сім'ї (переважно це самозахист: терпіла, аж доки не дала відсіч, що спричинило тяжкі ушкодження кривдника або його смерть).

СЛАЙД 4.10

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ЗЛОЧИННОСТІ

Жіноча злочинність **якісно** відрізняється від чоловічої:

- видом злочинної поведінки;
- рівнем участі у протиправній поведінці;
- мотивацією, що спонукає до порушення закону;
- факторами, які впливають на формування протиправної поведінки;
- рівнем спричиненої злочином шкоди.

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ЗЛОЧИННОСТІ

Жіноча злочинність кількісно відрізняється від чоловічої: засуджені на короткий період часу жінки мають нижчі показники рецидиву.

Тренер підсумовує сказане:

«Фактори ризику для хлопців і дівчат виглядають схожими. Проте дослідження у цих сферах виявили, що деякі фактори є більш важливими для хлопців чи дівчат, деякі впливають лише на представників тієї або іншої статі. Відмінності між ними тільки почали вивчати.

Недостатня увага міжнародної дослідницької спільноти до факторів ризику серед дівчат у конфлікті із законом може бути пояснена традиційно меншою кількістю дівчат у системі правосуддя на будь-якому етапі».

ДОДАТОК 4.1

ОСОБИСТІСНІ РИСИ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

КАРТКИ ДЛЯ РОБОТИ В ГРУПАХ

КАРТКА I

1. Незадоволені потреби

Правопорушення спрямовуються здебільшого на задоволення звичайних потреб людини (фізіологічних, потреб у безпеці, належності до групи, у визнанні, самоствердженні, самореалізації тощо). Отже, поштовхом до правопорушення, як правило, є не аномальність потреб, а неспроможність або небажання людини задовольнити звичайні потреби правомірним шляхом».

Тотальне незадоволення потреб призводить до стану фрустрації, для якого характерний комплекс негативних переживань (страху, гніву, роздратування тощо). Цей стан сам по собі може підштовхнути людину до агресивних, асоціальних дій або до спроб змінити свій стан за допомогою алкоголю, наркотиків. Фрустрація виникає і тоді, коли об'єктивно у людини відсутні можливості для задоволення потреб, і тоді, коли вона не знає про ці можливості. До того ж людина не завжди може усвідомити й об'єктивно оцінити свої потреби.

Попередити підліткові правопорушення можна не лише завдяки збільшенню можливостей для задоволення потреб, а й через інформування підлітків про ці можливості.

2. Загострення певних рис темпераменту

Висока виразність окремих рис темпераменту (збудливості, реактивності, нейротизму, екстраверсії, ригідності, імпульсивності) заважає людині адаптуватися в складній ситуації або робить її більш схильною до необдуманих дій.

Темперамент – сукупність динамічних характеристик перебігу психічних процесів (їх сили, рухливості, стійкості тощо). Темперамент має психофізіологічну природу, генетично обумовлений і незначною

мірою змінюється протягом життя. Він проявляється в характері емоцій, загальній активності людини, темпі і ритмі її психічних процесів. На основі темпераменту формуються риси характеру та індивідуальний стиль діяльності людини. Традиційно виділяють типи темпераменту (наприклад, холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік), проте такий розподіл досить умовний і більшість людей належить до так званих змішаних типів.

Належність до певного типу темпераменту не впливає на схильність до протиправних дій, проте робить людей більш схильними до необдуманих дій. Риси темпераменту важко піддаються корекції, проте людина може навчитися контролювати свою поведінку у складних для неї ситуаціях.

3. Психофізіологічні порушення

До правопорушень дитину призводять не самі психофізіологічні порушення, а нехтування ними дорослими у навчанні і вихованні дитини.

У певної кількості неповнолітніх, які скоїли правопорушення, дослідження виявляли залишкові прояви органічних уражень центральної нервової системи, що були наслідком уроджених та перенесених ними травм і захворювань. Такі діти часто характеризуються більшою, порівняно з однолітками, втомлюваністю, збудливістю, імпульсивністю, нездатністю довільно концентрувати увагу тощо. Це негативно позначається на їх навчанні і поведінці. Якщо замість індивідуального підходу та особливих умов навчання батьки та вчителі застосовують посилений контроль і покарання, у дітей формується негативне ставлення до школи, небажання вчитися і виконувати вимоги вихователів. У результаті такі діти в підлітковому віці вже значно відстають від однолітків у навчанні, мають тавро «проблемних» і починають самостверджуватись через делінквентну поведінку (Делінквентна поведінка – термін, утворений від латинського слова *delictum*, що в перекладі означає «проступок». Це і диктує сенс поняття: така поведінка має асоціальну, протиправну спрямованість, що проявляється у діях або в бездіяльності і незмінно завдає шкоди окремим людям та суспільству).

4. Особливості емоційно-вольової сфери, характеру

До девіантної поведінки призводять емоційно-вольові якості та їх комбінації, що ускладнюють об'єктивне, раціональне оцінювання ситуації (запальність, впертість), самостійне прийняття та виконання рішення (нерішучість, нестійкість, несамостійність, конформізм і нонконформізм), передбачають силові засоби вирішення проблемної ситуації (агресивність, жорстокість). Інколи у підлітків делінквентна поведінка може бути невдалим засобом подолання (гіперкомпенсації) якостей, які вони вважають негативними (тривожність, боязкість).

До емоційно-вольової сфери особистості належать якості людини, що відображають властиві їй способи реагування на певні життєві ситуації. Вони характеризують типові для конкретної людини особливості емоційного реагування на ту чи іншу ситуацію та звичні для неї способи поведінки в цій ситуації. Частина емоційно-вольових якостей може проявлятися у більшості сфер життєдіяльності людини (наприклад, активність, врівноваженість, рішучість), інші проявляються лише в конкретних сферах: у комунікативній (комунікабельність, конфліктність), трудовій (сумлінність, акуратність), пізнавальній (цікавість). Емоційно-вольові якості сприймаються зовні як риси характеру, можуть оцінюватись як позитивні чи негативні. Проте оцінку якостей не слід відокремлювати від ситуацій, в яких вони проявляються. Одна і та сама якість в одних ситуаціях заважатиме людині, в інших – допомагати.

Емоційно-вольові якості людини не є чимось заданим від народження і незмінним. Вони формуються на основі її темпераменту під впливом умов життєдіяльності, виховання і самовиховання. Емоційно-вольові якості розвиваються протягом всього життя людини, можуть змінюватись, піддаються контролю та корекції.

5. Акцентуації характеру

Акцентуація характеру – надмірна виразність у людини окремих рис характеру та їх сполучень, що проявляються в більшості ситуацій і можуть ускладнювати вирішення деяких з них. Акцентуації формуються на основі уроджених особливостей нервової системи під впливом несприятливих умов розвитку і недоліків виховання. У підлітковому віці акцентуації характеру загострюються (вважають, що вони властиві 90% підлітків), проте з досягненням юнацького віку здебільшого нормалізуються.

Виділяють від 10 до 13 типів акцентуацій (К. Леонгард, О. Лічко), 7 з яких найчастіше властиві підліткам з протиправною поведінкою.

1. Гіпертимний тип акцентуації. Підлітки, яким вона властива, характеризуються постійно підвищеним емоційним тоном, надмірною активністю, заповзятливістю, непосидючістю, авантюризмом, необережністю. Їм важко утримати себе в межах норм і підкорятися чужій волі. Отже, вони здатні на делінквентні вчинки, якщо не знайшлося позитивного втілення їх активності.

2. Циклоїдний і лабільний типи. Підліткам цих типів властива часта зміна настрою від надзвичайного піднесення, активності, оптимізму до повного знесилання, дратівливості, песимізму, бажання усамітнитись. Ця зміна настрою настає періодично (циклоїдний) або може бути викликана навіть незначними подіями (лабільний). Отже, у період емоційного піднесення такі підлітки здатні на необачні, ризиковані дії, а у період спаду – своєю поведінкою можуть спричинювати конфлікти.

3. Епілептоїдний (збудливий) тип. Підлітки, яким він притаманний, вирізняються частим злим настроєм, напруженими та нестримними бажаннями, схильністю до спалахів гніву та агресії у конфліктних і фруструючих ситуаціях. Покарання та контроль лише посилюють ці прояви.

4. Істероїдний (демонстративний) тип. Підлітки цього типу характеризуються жагою до визнання, бажанням перебувати у центрі уваги, здатністю грати різні ролі, перевтілюватися. Для привертання до себе уваги можуть йти на обман, ризиковані, у тому числі протиправні, вчинки, навіть якщо це буде негативно оцінено оточуючими.

5. Нестійкий та конформний типи. Підлітки цих типів легко піддаються впливові інших і тиску групи. Можуть потрапити до асоціальних компаній, вчинити правопорушення під впливом інших.

Підлітки, яким властиві акцентуації характеру, **потребують індивідуального підходу.** Спроби виправити поведінку таких дітей за допомогою покарань, як правило, лише поглиблюють акцентуації і посилюють конфлікт між ними і вихователем. У разі, коли акцентуйовані якості заважають самому підлітку та оточуючим, **дитина може навчитися їх контролювати за допомогою психолога.**

6. Особливості пізнавальної сфери

Частина підлітків відстає у загальному інтелектуальному розвитку або у розвитку окремих пізнавальних процесів, мовлення, уваги **внаслідок перенесених травм, захворювань, недоліків виховання.**

Вони можуть прагнути вилити агресію, викликану негативним ставленням до себе, на інших, захистити свою гідність силою, самоствердитись через ризиковані або делінквентні дії, шукати підтримки в асоціальних групах, де «розумність» не є головним критерієм оцінювання.

До пізнавальних процесів відносять відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уяву. У більшості дітей до досягнення підліткового віку ці процеси вже сформовані і відповідають віковим нормам. З відставанням у розумовому розвитку часто плутають недосвідченість і неуспішність у навчанні, хоча вони мають іншу природу і швидко виправляються при індивідуальній педагогічній роботі з дитиною.

Однак частина підлітків відстає у загальному інтелектуальному розвитку або у розвитку окремих пізнавальних процесів, мовлення, уваги внаслідок перенесених ними травм, захворювань, недоліків виховання. Такі діти часто не справляються з навчальними завданнями, мають низьку успішність у навчанні; вони не популярні серед однокласників, **можуть стати жертвами цькування, насмішок.** Якщо фахівцям не вдається знайти підхід до таких дітей, використати корекційні методики, або до них застосовуються покарання, у дітей зникає бажання вчитись, може з'явитись комплекс неповноцінності, занижена самооцінка, репутація «нерозумних». **Варто відзначити таку проблему, як несформованість у частини підлітків понятійного, абстрактного мислення.** Такі діти, знаючи про правові норми, не здатні співвіднести їх із конкретними ситуаціями, не можуть прогнозувати наслідки своїх дій, вважають свої делінквентні дії правомірними.

7. Педагогічна занедбаність

Педагогічно занедбані діти – учні, у яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки; які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Якщо дитина **не отримала належного піклування та виховання в сім'ї** через девіантну поведінку батьків, невиконання ними своїх батьківських обов'язків або через їх педагогічну некомпетентність, вона може відставати від однолітків у фізичному розвитку, розвитку пізнавальних процесів, волевих якостей, культури, не оволодіти базовими знаннями та вміннями, необхідними для успішного навчання, спілкування в колективі, самообслуговуванні тощо. Такі діти можуть порушувати дисципліну, робити протиправні вчинки через те, що просто не знають норм або не вміють поводитись, задовольняти свої потреби іншим чином.

Протиправна поведінка у таких дітей може сформуватися і в результаті навішування на них ярликів «**неуспішних**» і «**важких**», механізми якого описані вище.

Педагогічна занедбаність долається при індивідуальному психолого-педагогічному підході до дитини за умови позитивних взаємовідносин між нею і фахівцем.

8. Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки

Деякі підлітки засвоюють стереотипи агресивної, аморальної, делінквентної поведінки, отримуючи позитивне підкріплення (заохочення) після перших спонтанних спроб таких дій або спостерігаючи за успішною подібною поведінкою інших.

Перші делінквентні, аморальні, агресивні вчинки дитина може здійснити випадково, спонтанно, несвідомо, під впливом обставин. Але якщо такі дії дозволили дитині задовольнити певну потребу і не отримали негативної реакції значущих для неї людей (дорослих, однолітків), вони можуть закріпитися в її поведінці. Ще більше шансів закріпитися має поведінка, що отримала позитивну реакцію (підкріплення) оточуючих – похвалу, схвальний відгук, нагороду тощо. Слід відзначити, що дорослі можуть надавати дитині позитивне підкріплення несвідомо, не прагнучи привчити дитину до такої поведінки. Наприклад, коли батько захищає сина, який побив іншу дитину, від гніву її батьків, підтримує його забіякуватість. Навіть покарання за поганий вчинок може бути для дитини позитивним підкріпленням, якщо вона прагне уваги батьків, які в іншому випадку не звернули б на неї уваги.

Іншим способом закріплення у підлітка негативних стереотипів поведінки є соціальне наuczіння, яке відбувається тоді, коли дитина спостерігає за успішними протиправними або аморальними діями інших осіб. Наприклад, коли хлопчик побачив, що його батько збрехав і це йому допомогло, брехливість закріпиться в його поведінці, незважаючи на те, що батько пояснюватиме йому, що брехати погано. Успішні приклади насильницької, асоціальної, аморальної, делінквентної поведінки дитина може спостерігати у сім'ї, серед однолітків, у творах мистецтва та у ЗМІ. Проте якщо поведінка, що спостерігається дитиною, суперечить вже сформованим у неї переконанням або негативно оцінюється значущими для неї людьми, вона, вірогідно, не буде закріплена.

Закріплені стереотипи поведінки важко виправляються через контроль і покарання. Для їх подолання необхідно сформулювати у дитини соціально позитивні переконання і цінності, а також допомогти їй виробити альтернативні, проноормативні стереотипи поведінки, що дадуть їй змогу задовольнити ті самі потреби».

9. Помилкові, хибні уявлення і переконання

До правопорушень можуть призводити засвоєні підлітком у дитинстві під впливом батьків або однолітків хибні, ірраціональні уявлення, що суперечать реальності, нормам права і моралі, проте поширені у певних групах.

Наприклад: «Справжній чоловік завжди має силою відстоювати себе», «Своїх треба захищати навіть тоді, коли вони не праві», «Мораль існує для слабких», «Все в житті варто спробувати». Підлітку такі уявлення здаються абсолютною істиною, він їм слідує, вважаючи природними і необхідними.

Подолати такі переконання інколи буває досить важко, проте за умови позитивних відносин підлітка із соціальним працівником, вихователем або психологом, за допомогою когнітивної терапії, переконання, наведення прикладів, елементів когнітивно-поведінкового втручання та когнітивної реструктуризації, про які йтиметься пізніше, їх можна скорегувати.

10. Несформованість комунікативних навичок

Діти не вміють позитивно і впевнено вирішувати окремі ситуації у взаєминах з іншими людьми: аргументовано доводити свою думку, досягати взаєморозуміння та конструктивно вирішувати конфлікти, входити до нового колективу, просити про допомогу або відмовлятися від прохань інших людей, протистояти тиску групи, маніпуляціям тощо.

Деякі підлітки вдаються до протиправних, насамперед насильницьких дій, оскільки в них не сформовані комунікативні навички. Якщо підліток зазнає невдачі в подібних ситуаціях або лише очікує її, він може застосувати насильницькі дії для досягнення своєї мети, залякування опонента, зняття емоційної напруги.

Оволодіння необхідними комунікативними навичками можливе за допомогою навчальних ігор і соціально-психологічних тренінгів. Проте щоб участь у тренінгах дала результат, необхідне усвідомлення підлітком того, що його поведінка недосконала і йому не вистачає відповідних вмінь.

11. Адиктивна поведінка

Поведінка особистості, виражена у вживанні психоактивних речовин або певних діях, що супроводжується переживанням інтенсивних емоцій, може призвести до психічної залежності від них.

Найнебезпечніші види адиктивної поведінки підлітків – вживання алкоголю, наркотиків та токсичних речовин. Проте є нехімічні адикції – комп'ютерна, музична, телевізійна та ігрова залежність, спортивний і релігійний фанатизм, поклоніння співакам та акторам тощо – які мають серйозні негативні наслідки для життя та розвитку підлітка.

Основними негативними наслідками будь-якої адиктивної поведінки є виснаження організму, постійне незадоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб дитини, порушення її взаємовідносин з іншими людьми. Підліток, якому властива адиктивна поведінка, може скоїти правопорушення з метою пошуку коштів для адиктивних дій або під впливом афекту, викликаного неспроможністю здійснити такі дії, хронічним стресом та конфліктами з оточуючими.

До адиктивних дій підліток починає постійно вдаватися з метою зміни свого психічного стану. Хоча перші спроби часто робляться з цікавості, адиктивна поведінка закріплюється тоді, коли у дитини є серйозні проблеми і вона хоче втекти від них. Вже сформована, запущена адиктивна поведінка потребує корекції за допомогою психотерапії. Проте на початку її формування можна попередити залежність, зосередивши увагу на подоланні особистісних проблем підлітка, на поліпшенні його відносин з рідними та педагогами».

12. Невирішені особистісні проблеми, міжособистісні конфлікти

Серед найбільш поширених і болісних для підлітків особистісних проблем виділяють:

- *«комплекс неповноцінності», пов'язаний з власною зовнішністю (зростом, красою, статевими ознаками, одягом, прикрасами тощо);*
- *конфлікти з батьками;*
- *конфлікти, пов'язані з боротьбою за лідерство в групі та конкуренцією угруповань;*
- *нехтування підлітка однолітками, «булінг» з їх боку, самотність, невдачі у взаєминах із протилежною статтю.*

Внаслідок невирішення таких проблем підліток може скоїти протиправні вчинки для того, щоб відстояти свої інтереси в конфлікті, самоствердитись у власних очах та в очах оточуючих, повернути до себе увагу, знайти засоби вирішення цих проблем (наприклад, гроші, престижні предмети), перенести агресію, викликану проблемами, на інших осіб або предмети. Крім того, невирішення особливо болючих проблем може призвести підлітка до формування адиктивної поведінки та до спроб самогубства.

Якщо правопорушення вчинене внаслідок невирішеності особистісних проблем і має одиничний характер, важливо, щоб за підлітком не закріпилася репутація правопорушника, щоб він усвідомив причину скоєного та взяв на себе відповідальність. У такому випадку протиправна поведінка не закріпиться в особистості. Профілактика має спрямовуватись таким чином, щоб навчити підлітків розуміти й вирішувати свої проблеми.

13. Невпевненість у собі, неадекватна самооцінка

Дослідження доводять, що більшість неповнолітніх, яким притаманна протиправна поведінка, мають неадекватну самооцінку, переважно занижену.

Підліток, який має занижену самооцінку, переконаний у своїй некомпетентності та неуспішності, невпевнений у собі, може вчинити правопорушення тому, що не вірить у можливість досягнення своєї мети соціально прийнятним шляхом або хоче таким чином виразити свій протест, подолати дискомфорт, самоствердитись. Якщо за дитиною закріпилася репутація «важкої», «правопорушника» і вона не впевнена у своїх силах, така дитина може піти на правопорушення тому, що їй вже нічого втрачати. До того ж підліток буде прагнути знайти підтримку в середовищі подібних собі і долучиться до асоціальних угруповань, де отримає психологічний комфорт і підтримку, відчує себе рівним.

Завищена самооцінка теж небезпечна щодо формування протиправної поведінки, адже така дитина може сподіватись на безкарність.

У процесі роботи з підлітком важливо допомогти йому об'єктивно усвідомити свої позитивні та негативні якості, сформуванати власний ідеал і окреслити шляхи його досягнення. Умовою формування адекватної самооцінки підлітка є позитивне ставлення до нього як до особистості, що не виключає засудження окремих його дій або поведінки загалом. Формуванню адекватної самооцінки сприяє участь у соціально-психологічному тренінгу та робота в групах взаємодопомоги.

14. Екстернальний локус контролю

Локус контролю — схильність людини вбачати причини своїх дій та відповідальність за них у собі або в зовнішніх обставинах.

У науковій літературі описано два варіанти локус контролю:

Особи з інтернальним локусом контролю частіше приписують причини всього, що з ними відбувається, своїм особистісним якостям і беруть на себе повну відповідальність за свої успіхи та невдачі.

Особи з екстернальним локусом контролю вважають, що все, що з ними відбувається, особливо неприємності, є результатом впливу зовнішніх сил, обставин, дій інших, а вони самі не можуть діяти іншим чином.

Особи з екстернальним локусом контролю найчастіше скоюють правопорушення, тому що не вважають себе відповідальними за свої дії.

15. Низький культурний рівень, несформованість соціально корисних інтересів

Несформованість інтересів і невизначеність особистісних пріоритетів може бути фоном для протиправної поведінки підлітків.

Якщо дитина не бачить перспектив власного розвитку, то орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб. Якщо у дитини не сформовані інтереси до культури, високого мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного тощо, вона прагнущиме отримувати примітивні задоволення, засоби для яких може знайти у делінквентній поведінці.

Під час виховної роботи необхідно сформуувати у дитини перспективу власного життя і розвитку, допомогти їй знайти і розвинути соціально корисні інтереси. Цей процес часто довготривалий і поступовий. Зацікавити дитину може дорослий, здатний викликати повагу підлітка (тренер, майстер, інструктор з туризму). Одним із засобів формування соціально корисних інтересів є залучення підлітка до групи однолітків, які спільно займаються цікавою діяльністю (творча студія, громадська організація). Головне, щоб атмосфера у групі була максимально неформальною.

16. Асоціальна спрямованість особистості

До правопорушень часто призводить орієнтація на такі цінності:

- цінності-цілі: гедонізм (пошук тілесного, примітивного задоволення), егоцентризм (власна особистість визнається найвищою цінністю), культ речей та грошей;
- цінності-засоби: жорстокість, агресія, обман, маніпулювання.

Спрямованість особистості виражається в її світогляді, моральних та релігійних переконаннях, інтересах. Головне місце у спрямованості особистості посідають її ціннісні орієнтації.

Соціальні цінності – об'єкти реальності, людські якості, ідеї, уявлення, поняття, норми, принципи, які суспільство, соціальна група або окрема людина вважають особливо важливими і необхідними для свого життя.

Ціннісні орієнтації – спрямованість особистості на досягнення і реалізацію у своєму житті тих чи інших соціальних цінностей.

Виділяють **цінності-цілі** – те, заради чого людина живе і здійснює свідомі вчинки, і **цінності-засоби**, тобто те, за допомогою чого людина прагне досягнути своїх цілей. Кожній людині властива певна ієрархія цінностей-цілей і цінностей-засобів, причому її власні ціннісні орієнтації можуть в чомусь збігатися, а в чомусь розходитись з цінностями, прийнятими у суспільстві або в її соціальній групі.

У підлітка система ціннісних орієнтацій ще формується і є суперечливою – підліткові уявлення про цінності, як правило, переглядаються в юнацькому віці. Частину асоціальних цінностей підліток може запозичити у батьків або однолітків, з творів масової культури та ЗМІ. Але послідовна асоціальна ціннісна орієнтація у підлітка виникає лише тоді, коли він виховується в асоціальному середовищі.

Значний вплив на ціннісні орієнтації дитини чинять **цінності сучасної підліткової субкультури**: культ сили, сміливості, гострих відчуттів, сексуальності, товариства. Такі цінності підтримуються орієнтованими на підлітків ЗМІ, творами масової культури і мистецтва. Самі по собі вони не є асоціальними, проте діючи в межах цих цінностей, підліток може здійснити необачні, небезпечні, ризиковані та делінквентні вчинки. Тим не менше підліткова субкультура властива всім суспільствам і є невід'ємним компонентом соціалізації сучасної дитини. Отже, у процесі виховної роботи слід допомогти підлітку знайти соціально прийнятні засоби досягнення його цінностей.

МОДУЛЬ 5. КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ. МЕТОДИКА ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

СЕСІЯ 5.1. ОГЛЯД ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ РИЗИКУ СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ЧАС:	90 хвилин
ЦІЛІ:	• надати учасникам короткий огляд дослідження факторів ризику; • сформувані розуміння необхідності визначення факторів ризику та роботи з ними для зменшення ризику скоєння повторних правопорушень; • сформувані розуміння важливості врахування факторів сприйняття та захисту неповнолітніх при плануванні роботи.
МАТЕРІАЛИ:	• проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук • кулькові ручки • Додаток 5.1.1

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Мозковий штурм «Причини скоєння правопорушень неповнолітніми»	20 хв
2	Інформаційне повідомлення «Основні фактори ризику скоєння правопорушень»	20 хв
3	Вправа «Визначення факторів ризику»	30 хв
4	Інформаційне повідомлення «Основні принципи ризику, потреб та сприйняття»	20 хв

МОЗКОВИЙ ШТУРМ «ПРИЧИНИ СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ НЕПОВНОЛІТНІМИ»

(20 ХВ)

 Тренер пояснює учасникам, що, згідно з результатами досліджень, чинники розвитку протиправної поведінки були розподілені за п'ятьма основними категоріями чи сферами, а саме: сім'я, освіта/працевлаштування, дозволя, друзі/однолітки, особисті якості/поведінка. Далі тренер об'єднує учасників у 5 підгруп відповідно до категорій для проведення мозкового штурму з визначення переліку обставин, які, на їхню думку, створили би для особи ризик скоєння правопорушення в тій чи іншій категорії. Аби допомогти учасникам, тренер наводить додаткові запитання:

- Які характеристики чи обставини у сім'ї можуть підвищити ймовірність того, що особа вступить у конфлікт із законом? (категорія – сім'я)
- Які риси друзів/оточення неповнолітнього підвищують ризик скоєння злочину неповнолітнім у майбутньому? (категорія – друзі/однолітки)
- Яка ситуація в школі може спровокувати протиправну поведінку підлітка?
- Яка поведінка підлітка може привести до скоєння правопорушення?

Кожна підгрупа повинна прописати результати обговорень на сторінці фліпчарту та представити свій перелік факторів ризику всій групі. Вислухавши, але не коментуючи відповіді учасників, тренер переходить до інформаційного повідомлення.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ СКОЄННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ»

(20 ХВ)

«Дослідження показали, що існує всього сім факторів, що виступають основними провісниками злочинної поведінки. У науковій літературі ці фактори називаються «факторами ризику»».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.1, 5.1.2:

СЛАЙД 5.1.1

ФАКТОРИ РИЗИКУ

Особистісні фактори або фактори в оточенні особи, які пов'язані зі злочинною діяльністю.

СЛАЙД 5.1.2

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ

- історія кримінальної та антисоціальної поведінки;
- особисті антисоціальні цінності та переконання;
- негативна динаміка в сім'ї;
- зв'язки із кримінальними однолітками та соціальна ізоляція;
- труднощі та проблеми з навчальною діяльністю;
- зловживання забороненими речовинами;
- неорганізоване дозвілля.

📢 «Згідно з дослідженнями, існує два типи факторів ризику розвитку протиправної поведінки: статичні і динамічні». Тренер коментує слайд 5.1.3:

СЛАЙД 5.1.3

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ

- статичні
- динамічні

Статичні фактори ризику – це історичні події у житті особи. По суті, ці фактори неможливо змінити. Статичні фактори охоплюють, хоча й не обмежуються цим, вік на момент скоєння першого правопорушення, кількість попередніх злочинів, досвід перебування під вартою. Хоча історія поведінки – це одне з наших найкращих джерел інформації для прогнозування майбутньої поведінки, ми не можемо змінити поведінку, яку підліток вже демонстрував у минулому.

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.4:

СЛАЙД 5.1.4

КРИМІНОГЕНІ ПОТРЕБИ/ДИНАМІЧНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ

Фактори, на які можна вплинути, і таким чином зменшити ймовірність проявів злочинної поведінки у майбутньому.

Динамічні фактори ризику, які в літературі також називають криміногенними потребами, – це ті характеристики й обставини у житті особи, які можна змінити. Серед динамічних факторів ризику – неналежне батьківське виховання, низька успішність у школі, дружба із антисоціальними однолітками, відсутність конструктивного дозвілля, імпульсивність тощо. Усунення цих факторів або зменшення

їх впливу на неповнолітню особу сприяє зменшенню ризику виникнення проблем у майбутньому, тому усі заходи втручання повинні бути спрямовані саме на динамічні фактори ризику.

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.5:

СЛАЙД 5.1.5

ФАКТОРИ СПРИЙНЯТТЯ

Особистісні фактори чи фактори в оточенні особи, які впливають на рівень реагування неповнолітньої особи на втручання.

 Тренер коментує слайд:

«При роботі з підлітками-правопорушниками необхідно також враховувати фактори «сприйняття». Ці фактори не обов'язково пов'язані зі злочинною поведінкою, але є релевантними і впливають на те, як неповнолітня особа реагуватиме на заходи втручання. До прикладів факторів сприйняття належать: інтелект; навчальні стилі; готовність до реабілітації та мотивація; емоційний розлад; вміння читати; культурні та етнічні моменти; комунікаційні бар'єри; емоційний, когнітивний та фізичний розвиток; мова і стать.

Стать також має вплив на характер сприйняття. Чоловіки і жінки потрапляють до системи кримінальної юстиції різними шляхами; реагують на нагляд з боку правоохоронних органів по-різному; виявляють відмінності у зловживанні забороненими речовинами; мають відмінності у травмах, психічних хворобах, виконанні батьківських обов'язків та історіях працевлаштування. Вони репрезентують різні рівні ризику як в установах позбавлення волі, так і у громаді.

Будь-які умови чи обставини, які можуть впливати на здатність неповнолітньої особи брати участь у соціально-виховних заходах (наприклад, житлові умови, фінансові труднощі), – це також фактори сприйняття».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.6:

СЛАЙД 5.1.6

ЗАХИСНІ ФАКТОРИ

Характеристики та ресурси неповнолітніх осіб та їх сімей і громади, які зменшують вплив факторів ризику.

 Тренер коментує слайд:

«Дослідження історій правопорушників допомогли вченим визначити фактори, що обумовлюють розвиток протиправної поведінки. Але дослідники не могли зрозуміти, чому деяким дітям, які стикаються із серйозними труднощами та проблемами, вдається впоратися з ними досить добре без порушення закону, а іншим ні?»

Підхід, що ґрунтується на сильних сторонах, дає нам відповіді на це запитання. Чим більша кількість захисних факторів, тим менший ризик скоєння злочину.

Захисні фактори можуть зменшувати імовірність того, що особа братиме участь у злочині чи стане його жертвою, оскільки вона може самостійно протиястояти факторам ризику.

Захисні фактори охоплюють наявність у особи просоціальних ставлення, цінностей та переконань, добрих взаємостосунків з батьками; сильної соціальної підтримки та просоціального оточення тощо».

ВПРАВА «ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ РИЗИКУ»

(30 ХВ)

 Тренер об'єднує учасників у дві групи. Кожна група отримує ситуаційне завдання (Додаток 5.1.1), ознайомившись з яким, учасникам необхідно визначити та записати основні фактори ризику, сприйняття і захисту. На виконання завдання у них є 10 хвилин. По завершенні часу групи презентують свої напрацювання.

СЛАЙД 5.1.7

КЛЮЧОВІ КОМЕНТАРІ

- фактори ризику не діють окремо і часто пов'язані між собою;
- чим більше факторів ризику в особи, тим більша ймовірність прояву насильницької/асоціальної поведінки;
- фактори ризику можуть бути пом'якшені захисними факторами;
- жоден з факторів або їх сукупність не можуть безпомилково прогнозувати поведінку;
- більшість підлітків, які мають тільки один фактор ризику, не проявлятимуть протиправної поведінки.

«Фактори ризику, потреб, сприйняття та захисту допомагають нам спрогнозувати можливу поведінку підлітка, але жоден з факторів ризику або їх сукупність не можуть остаточно спрогнозувати, як поведе себе підліток в тій чи іншій ситуації. Необхідно також пам'ятати, що:

- чим більше факторів ризику, з якими стикається неповнолітня особа, тим більша ймовірність розвитку агресивної або антисоціальної поведінки;*
- фактори ризику можуть бути пом'якшені захисними факторами (наприклад, якщо один із турботливих батьків стежить за присутністю та участю своєї дитини в школі, інтерес неповнолітнього до навчання і бажання відвідувати школу можуть посилитися);*
- більшість неповнолітніх осіб, які піддаються впливу лише одного фактора ризику, не демонструють протиправної поведінки;*
- чимало неповнолітніх осіб, на яких діє кілька факторів ризику, не демонструють протиправної поведінки (через наявність захисних факторів);*
- захисні фактори також не гарантують стовідсотково того, що дитина, яка піддається ризику, не вчинить злочину;*
- фактори ризику, потреб і сприйняття різняться залежно від статі, і це має бути враховано при плануванні індивідуальної роботи».*

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.8:

СЛАЙД 5.1.8

КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ

- принцип ризику;
- принцип потреб;
- принцип сприйняття.

 Тренер коментує слайд:

«Ці принципи було сформовано понад 25 років тому за результатами досліджень реабілітаційних програм, які довели свою ефективність у зниженні рівня рецидивної злочинності».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.9:

СЛАЙД 5.1.9

ПРИНЦИП РИЗИКУ

Інтенсивні заходи втручання мають бути спрямовані на осіб з високим рівнем ризику, тоді як особи з низьким рівнем ризику потребують мінімального короткострокового втручання.

Тренер коментує слайд:

«Принцип ризику відповідає на питання «хто потребує інтенсивного втручання» та, таким чином, допомагає нам правильно розподілити наші ресурси. Як ви думаєте, з ким ми маємо більше працювати, і чому ви так думаєте – 1) з особою, яка постійно перебуває в антисоціальному оточенні, діє імпульсивно, має проблеми у навчальному закладі чи 2) з особою, яка приймає відповідальність за свої дії, має просоціальних друзів, закінчує школу, працевлаштовується?» Тренер вислуховує відповіді учасників і продовжує. «Звісно, ризик для першої особи продовжити згодом злочинну поведінку вищий. Тому максимальні зусилля мають бути спрямовані на роботу саме з цим клієнтом.

Більш того, дослідження показали, що коли ми зосереджуємо значні ресурси на правопорушниках з низьким рівнем ризику, то завдаємо їм більше шкоди, аніж користі. На це є декілька причин. По-перше, об'єднання в одній групі правопорушників, що належать до групи з низьким рівнем ризику, із правопорушниками високого рівня ризику може перетворитись на «навчання» антисоціальної поведінки правопорушників з низьким рівнем ризику. Для прикладу, скажімо, ваш син чи донька-підліток вчинили злочин під дією ПАР, які вони спробували лише раз під впливом оточення. Чи хотіли би ви, аби він чи вона потрапили на одну програму з групою, де є затяті наркомани? Звичайно, ні, адже імовірно, що неповнолітні в групі з високим рівнем ризику вплинуть на вашу дитину негативно. По-друге, перебування правопорушників, що належать до групи низького ризику, у цих програмах також може підірвати їхні просоціальні зв'язки. Іншими словами, ті характеристики, через які вони потрапили до групи з низьким рівнем ризику, можуть нівелюватися. Такі характеристики, як успішність у школі, на роботі, невживання шкідливих речовин, хороші стосунки у сім'ї, просоціальні однолітки – ось усе те, що визначає правопорушників, які належать до групи з низьким рівнем ризику. Звісно, правопорушники, що належать до групи з низьким рівнем ризику, можуть вимагати якогось втручання (вони, зрештою, таки порушили закон), однак простого притягнення до відповідальності за свої дії і отримання якогось мінімального покарання зазвичай достатньо для того, аби запобігти рецидивам».

Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.10:

СЛАЙД 5.1.10

ПРИНЦИП ПОТРЕБ

Послуги/реабілітаційні програми, що надаються повинні відповідати криміногенним потребам клієнта, пов'язаним із проявом протиправної поведінки.

 Тренер коментує слайд:

«Принцип потреб стосується того, на «ЦО» слід скерувати зусилля. Послуги та програми повинні бути спрямовані на ті чинники, які спонукали особу до скоєння злочинів, наприклад прояви антисоціальної поведінки, зловживання ПАР, брак навичок з вирішення проблем і самоконтролю, антисоціальна поведінка, хибні цінності та переконання, інші фактори, які корелюють із прокримінальною поведінкою. Зосередження ж ресурсів на некриміногенних чинниках – як-от підвищення самовпевненості, покращення фізичного здоров'я або поліпшення житлових умов тощо – є неефективним у зменшенні рецидивної злочинності».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.1.11:

СЛАЙД 5.1.11

ПРИНЦИП СПРИЙНЯТТЯ

Забезпечення відповідності надання послуг здібностям та рівню розвитку неповнолітньої особи.

 Тренер коментує слайд:

«Принцип стосується того, “ЯК” надавати послуги і працювати з неповнолітніми, щоб вони змогли взяти для себе максимум корисного із запропонованих послуг, та таким чином мінімізувати їхній ризик залучення до кримінальної діяльності.

Приклад: неповнолітня особа, яка має проблеми зі слухом, повинна сидіти попереду групи і мати перед очима письмовий матеріал, щоб стежити за перебігом заняття».

 Далі тренер підсумовує сесію, озвучуючи ключові аспекти, зазначені на слайді 5.1.12:

СЛАЙД 5.1.12

ПРИНЦИП РИЗИКУ, ПОТРЕБ ТА СПРИЙНЯТТЯ: ПРО ЩО ВАРТО ПАМ'ЯТАТИ?

- розвиток кримінальної поведінки можна передбачити;
- інтенсивність втручання має відповідати рівню ризику особи;
- особи з високим рівнем ризику потребують більш тривалого та інтенсивного супроводу;
- особи з низьким рівнем ризику потребують мінімального рівня втручання або зовсім його не потребують;
- при низькому рівні ризику інтенсивне втручання не веде до жодних змін у поведінці або ж навпаки — негативно впливає на клієнта;
- при високому рівні ризику мінімальне втручання не викликає жодних змін у поведінці або ж поведінка клієнта погіршується.

ДОДАТОК 5.1.1

СИТУАЦІЯ 1

Олександр, 16 років, студент професійного ліцею, виховується лише мамою, засуджений за ст. 189 ч. 2 КК України (вимагання) до 3 років позбавлення волі з випробувальним терміном 2 роки.

Батько перебуває в місцях позбавлення волі, з ним син не хоче підтримувати жодних стосунків, оскільки раніше батько зловживав алкогольними напоями і у стані алкогольного сп'яніння бив матір. Мати сама виховує свого сина. Незважаючи на свій вік, Сашко не має вдома ніяких обов'язків – усю хатню роботу виконує матір. Вона за характером м'яка і не може його контролювати, а Сашко, користуючись цим, ставить свої умови і рамки, часто вигадує різні проблеми, розповідає про них оточуючим, щоб домогтися від них бажаного результату. Матір це влаштовує, тому що вона не хоче сваритися зі своїм єдиним сином.

Олександр навчається в училищі за спеціальністю слюсар. Зацікавленості у своїй спеціальності не має. Навчається в цьому закладі лише з тієї причини, що в інші ПТУ його не хотіли брати. Незважаючи на строгий контроль за відвідуванням занять з боку адміністрації навчального закладу, постійно допускає прогули без поважних на те причин, через що постійно виникають конфлікти з викладацьким складом. Крім того від адміністрації ПТУ надходять скарги на Сашка, що він вимагає гроші у слабших за характером та фізичним станом однокурсників.

У вільний час безцільно тиняється по місту зі своїми друзями та знайомими або грає в комп'ютерні ігри, або спілкується в соц. мережах. Зацікавленості хоч чимось не проявляє.

Має дуже багато знайомих серед підоблікових відділу пробації і сектору ювенальної превенції, друзів, які перебувають у полі зору правоохоронних органів через причетність до крадіжок, вживання алкоголю і наркотиків. Підтримує приятельські стосунки з хлопцями-сусідами, які не мають проблем із законом.

Під час зустрічей зі своїми друзями постійно вживає спиртні напої (пиво), вважає себе досить дорослим, щоб контролювати себе в стані алкогольного сп'яніння. Хоча неодноразово підліток говорив про те, що вони з друзями можуть у такому стані *«пожартувати»*, розбити скло вітрини: *«У цьому немає нічого злочинного – адже магазин застрахований»*. Пробирав вживати наркотичні речовини, але йому це не сподобалося.

За характером упертий, егоїстичний, імпульсивний, дуже завищена самооцінка, стосовно до матері і до слабших товаришів агресивний, хоча проявів фізичної агресії не спостерігалось. Щодо скоєного злочину, вважає, що судити немає за що, позаяк потерпілий сам запропонував дати грошей, а він цим скористався.

Неповнолітній фізично розвинений, хронічних захворювань не має.

Дуже хоче, щоб швидше закінчився випробувальний термін і його не контролювали. Чекає, коли йому виповниться 18 років і він зможе проживати окремо від матері, *«щоб ніхто йому не вказував як жити»*. Мріє стати дуже багатим, але при цьому працювати не хоче.

СИТУАЦІЯ 2

Андрій, 17 років, учень професійного училища, вчиться на маляра-штукатура, засуджений за ч. 4 ст. 296 (хуліганство) КК України до 3 років позбавлення волі з випробувальним терміном 2 роки. Злочин вчинив стосовно своєї матері.

Батьки Андрія не зловживають спиртними напоями та наркотичними речовинами. Зі слів матері, вона з чоловіком перебуває у шлюбі, однак щоб уникати постійних скандалів, вони проживають у різних квартирах.

Андрій мешкає то з батьком, то з матір'ю. Підліток на момент засудження проживав з батьком, проте нині більше знаходить спільну мову з матір'ю, тому зараз проживає з нею. Відносини між підлітком і батьками дуже складні: батькам практично не відомо, які проблеми і труднощі у дитини. На запитання *«Як у тебе справи?»* або *«Чим я можу тобі допомогти?»* вони не отримують відповіді. Тому надалі запитувати Андрія, з ким він спілкується, де проводить свій вільний час і хто у нього друзі, мати й батько не вважають за потрібне. Вони взагалі не можуть знайти спільну мову, і через це в сім'ї постійно відбуваються конфлікти.

Має низький рівень навчання, хоча пропусків занять зазвичай не допускає і намагається вчитися. Друзів у нього немає, спілкування в групі тільки за необхідністю. Через низьку успішність у дитини розвивається комплекс неповноцінності. Тому на найменші зауваження педагогів вона реагує дуже агресивно зі спалахами гніву, дозволяє собі висловлюватися на їхню адресу нецензурною лайкою. Самостійно впоратися зі своєю агресією підліток не може, а обговорювати з ким-небудь свою проблему не бачить жодного сенсу, позаяк вважає, що його ніхто не зрозуміє. Критику викладачів сприймає як приниження і через це відмовляється виконувати поставлені завдання.

Дитина, зазвичай, проводить час пасивно, цікавості ні до чого не проявляє, абсолютно не задіяна у просоціальних видах діяльності, переважно, сидить вдома або прогулюється на вулиці з компанією. За характером нестриманий, емоційний, грубий, часто робить необдумані вчинки.

Скоєння злочину пояснює способом привернути до себе увагу батьків, відстояти свою правоту. Наразі стосовно підлітка є дві заяви щодо крадіжки майна. Одна з крадіжок – у власного батька. Свою нестриманість, спілкування в грубій формі і нецензурну лексику пояснює неможливістю знайти спільну мову з батьками. Злочини стосовно батьків вважає єдиним виходом відстояти свою точку зору й отримати бажане, оскільки, на його думку, ті ставляться до нього несправедливо. Зі слів підлітка: потрапив у компанію, де гуляють хлопці, які вживають алкогольні напої та мали проблеми із законом, дружить з ними для того, щоб самоствердитися, але зараз намагається уникати відносин з ними.

СЕСІЯ 5.2. ВСТУП ДО МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

ЧАС:	130 хвилин
ЦІЛІ:	• сприяти розумінню необхідності збору інформації для організації ефективної профілактичної роботи із неповнолітніми; • ознайомити учасників із Формою оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; • сформулювати вміння, необхідні для заповнення Форми оцінки за допомогою Методичних рекомендацій; • ознайомити учасників із перевагами застосування Форми оцінки для збору та аналізу інформації про неповнолітнього; • вказати на необхідність врахування результатів оцінки при плануванні індивідуальної роботи із засудженими неповнолітніми.
МАТЕРІАЛИ:	• фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери • проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук • кулькові ручки • Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітньою особою • Додаток 5.2.1. Ситуаційні завдання 1-2 • Додаток 5.2.2. Форма оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітньою особою

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Методика оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітньою особою»	60 хв
2	Вправа на заповнення форми оцінки	60 хв
3	Підбиття підсумків. Обговорення «Переваги методів стандартизованої оцінки»	10 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «МЕТОДИКА ОЦІНКИ РИЗИКІВ
ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ»

(60 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Під час попередніх сесій ми з вами з'ясували, що існує цілий ряд факторів, які призводять до скоєння правопорушення, і розглянули їх. Для того щоб профілактична робота була ефективною, необхідно, по-перше, визначити, які саме фактори сприяють скоєнню правопорушення особою, по-друге – спланувати індивідуальну роботу таким чином, аби усунути або зменшити вплив виявлених факторів на життя неповнолітньої особи».

СЛАЙД 5.2.1

ФОРМА ОЦІНКИ РИЗИКУ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

- фіксує фактори, що сприяють злочинній поведінці неповнолітньої особи;
- визначає рівень та інтенсивність необхідного втручання;
- допомагає розробити ефективний план індивідуальної роботи;
- дозволяє відстежити досягнуті результати та відкоригувати план індивідуальної роботи за потреби.

 Тренер коментує слайд:

«З метою виявлення конкретних криміногенних факторів ризику і потреб, які обумовлюють протиправну поведінку особи, Державною пенітенціарною службою України у тісній співпраці з експертами проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» було розроблено Форму оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення. Це структурований інструмент, що застосовується для збору та аналізу повної інформації про неповнолітню особу. Форма оцінки також допомагає співробітнику, який працює із неповнолітніми правопорушниками:

- визначати рівень та інтенсивність необхідного втручання;
- планувати ведення справи неповнолітньої особи;
- готувати досудову доповідь для суду, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності (тренер пояснює, що роль оцінки в підготовці досудової доповіді буде розглянуто під час наступних сесій);

- проводити моніторинг змін у потребах неповнолітньої особи і рівні ризику вчинення неповнолітнім повторних кримінальних правопорушень».

📢 Тренер роздає учасникам **«Методичні рекомендації щодо порядку проведення оцінки ризиків вчинення повторних правопорушень»**, що були схвалені науково-експертною радою Державної пенітенціарної служби України 4 липня 2014 р. Пояснює, що методичні рекомендації є своєрідним керівництвом для заповнення Форми оцінки і пропонує учасникам детально розглянути кожний розділ методичних рекомендацій та Форми оцінки.

СЛАЙД 5.2.2

СТРУКТУРА ФОРМИ ОЦІНКИ РИЗИКУ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

- **Розділ 1.** «Інформація щодо справи неповнолітньої особи».
- **Розділ 2.** «Оцінка криміногенних факторів».
- **Розділ 3.** «Оцінка факторів сприйняття та захисту».
- **Розділ 4.** «План індивідуальної роботи з неповнолітньою особою».

«Форма оцінки складається з чотирьох розділів. У першому розділі зазначаються відомості відповідно до особової справи неповнолітнього(ї), джерела інформації, на основі яких здійснена оцінка (за потреби)».

СЛАЙД 5.2.3

РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

- Особисті дані неповнолітньої особи (дата народження, стать, адреса тощо).
- Джерела інформації.

📢 Тренер звертається до учасників із запитанням:

З яких джерел можна отримати інформацію (відомості) про неповнолітню особу?

📢 Тренер резюмує сказане учасниками та звертає їх увагу на слайд 5.2.4:

СЛАЙД 5.2.4

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

- особисті джерела;
- адміністративні джерела;
- програмні джерела.

«Джерела інформації поділяються на такі категорії:

Особисті джерела інформації: *співбесіди з неповнолітньою особою, батьками, членами родини, потерпілим, персоналом навчального закладу або роботодавцем та іншими особами.*

Адміністративні джерела інформації: *відомості щодо попереднього перебування підлітка на обліках правоохоронних органів, судимостей, шкільних обліках тощо.*

Програмні джерела інформації: *відомості про відвідування підлітком реабілітаційних або медичних закладів.*

Якщо певні дані відсутні, слід зазначити, що саме ще необхідно з'ясувати, але це не повинно затримувати або перешкоджати подальшому заповненню Форми оцінки та плануванню індивідуальної роботи.

3. Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.2.5:

СЛАЙД 5.2.5

РОЗДІЛ 2. «ОЦІНКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ»

- інформація про поточні та попередні правопорушення;
- стосунки в сім'ї;
- освіта, навчання і працевлаштування;
- дозвілля та відпочинок;
- стосунки з друзями та однолітками;
- вживання психоактивних речовин;
- особисті якості та поведінка;
- ставлення до правопорушень.

«Цей розділ дає змогу виявити криміногенні фактори неповнолітньої особи. Як ми вже дізнались під час попередньої сесії, усунення цих факторів (окрім «Історії правопорушення») здатне зменшити шанси скоєння повторного кримінального правопорушення. Криміногенні фактори об'єднані в категорії, які характеризують основні сфери життя неповнолітнього (-ї). Кожна категорія має певну кількість індикаторів, які уможливають визначення рівень ризику повторного вчинення кримінального правопорушення та потреб неповнолітньої особи у кожній з цих сфер».

Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії **«Історія правопорушень»**. Після ознайомлення з блоком **«Історія правопорушень»** тренер коментує:

«У цьому блоці передбачено висвітлення питань стосовно притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності, що на момент заповнення оцінки відомі співробітнику, який проводить оцінку. Ця інформація може бути отримана, наприклад, від співробітників сектору ювенальної превенції, вироку/ухвали суду. Зазначення цієї інформації є дуже важливим, якщо підліток не вперше притягується до відповідальності».

Далі тренер звертає увагу учасників на слайд 5.2.6. та пояснює особливості заповнення цього розділу: *«Якщо співробітник відмітив будь-який з індикаторів, у полі «Примітки» необхідно надати пояснення, яким чином відмічений індикатор стосується неповнолітньої особи, стосовно якої проводиться оцінка. Після визначення індикаторів, що характеризують обставини неповнолітньої особи в цій сфері, працівник рахує та зазначає їх загальну кількість – у цьому блоці це «1»».*

ІСТОРІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКА
Поточне правопорушення та поточний вирок	Згідно з вироком суду, засуджений 28.02.2017 р. районним судом за ст. 185 ч.1 КК України (крадіжка грошей з гаманця у знайомого) до 1р. позбавлення волі з випробуванням 1 рік. На обліку органу пробачії з 01.04.2017 р.
Скоєні правопорушення, за які неповнолітній не був притягнутий до відповідальності	☐
Неповнолітнього притягували до відповідальності за скоєні правопорушення згідно з кримінальним чи адміністративним законодавством	☒ Згідно з довідкою сектору ювенальної превенції, підліток 3 місяці тому притягувався до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП (дрібне хуліганство)
Загальна кількість індикаторів: 1	

🔊 Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії «Стосунки у сім'ї». Після того, як учасники ознайомились з блоком «Стосунки у сім'ї», тренер коментує:

«Сім'я – це перше і найважливіше середовище дитини, у якому вона пізнає емоційний зв'язок, навчається соціальних норм та набуває важливих когнітивно-поведінкових навичок. Фактори, пов'язані з сім'єю, є найбільш точними попереджувальними сигналами розвинення протиправної поведінки у підлітків, що підтверджується великою кількістю досліджень.

Розуміння того, яке саме значення має родина, забезпечує важливий контекст для подальшого аналізу ризиків у цій сфері. Результати досліджень вказують на важливість таких аспектів, як особисті проблеми дорослого (-их), який (-і) займається (-ються) вихованням (незалежно від того, чи це рідна мати або батько, мачуха чи вітчим, прийомна мати або батько чи бабуса або дідусь), використовувані методи виховання (їх відповідність та адекватність), динаміка відносин між членами родини (прояви любові/довіри/підтримки чи, навпаки, зневаги/насильства/застосування покарань) і соціально-економічні родинні обставини. Вважається, що бідність не має прямого зв'язку з протиправною поведінкою, але, у той самий час, стрес від обмежень економічного характеру, що переживають особи, відповідальні за виховання підлітка, може мати негативний вплив на якість виховання і взаємовідносини у родині. Більше того, бідні сім'ї мають обмежений доступ до необхідних ресурсів при вирішенні окремих і систематичних проблем.

І хоча як дівчата, так і хлопці, які демонструють протиправну поведінку, мають проблеми з відносинами у родині, роль ризику у цій сфері варіюється залежно від статі підлітка. Наприклад, хибні методи виховання, у тому числі дефіцит турботи, низька зацікавленість батьків та їх неохильність хвалити дитину за успіхи, є значним сигналом ймовірного розвинення протиправної поведінки серед дівчат».

🔊 Далі тренер звертає увагу учасників на слайд 5.2.7 та пояснює особливості заповнення цього розділу: «У цьому блоці та у подальших блоках працівнику також необхідно занотувати кількість індикаторів і визначити загальний рівень ризику в категорії «Стосунки у сім'ї». Кількість відмічених показників відповідає рівню ризику. Наприклад, якщо у вищенаведеній таблиці працівник відмітив два або три індикатори, то рівень ризику неповнолітньої особи в категорії «Стосунки в сім'ї» є середнім».

СЛАЙД 5.2.7

СТОСУНКИ В СІМ'Ї (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Зневажливе ставлення, байдужість до дитини	З інформації суду та характеристики школи, мати не цікавиться навчанням дитини, ігнорує допомогу соц. служб, що 4 рази притягувалася до адміністративної відповідальності за невиконання батьківських обов'язків. Крім того матір не йде на контакт із працівниками органу пробації та ЦСССДМ
Проблеми з контролем поведінки	Згідно з характеристикою навчального закладу та зі слів бабусі й підлітка: мати працює, тому не має змоги на достатньому рівні контролювати сина. У зв'язку із тим, що проживає з матір'ю нетривалий час – підліток не підкоряється її вимогам. Крім цього, підліток вважає себе до сить дорослим та самостійним, щоб не слухати матір і чинити так, як сам забажає.
Неналежне виховання	Зі слів підлітка й бабусі, підліток проживав тривалий час із бабусею, потім із матір'ю, а у 2013 р. перебував у притулку. Зараз підліток мешкає під час канікул у дядька з ті ткою. Крім того, підліток та тітка зазначають, що йно Роман свариться з матір'ю – він знову живе у них.
Погані взаємовідносини батьків/одного з батьків та неповнолітнім	Зі слів підлітка
Загальна кількість індикаторів: 4	
Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2-3) ☒ Високий (4)	

Далі тренер звертає увагу учасників на таблицю «Визначення рівня мотивації підлітка» (слайд 5.2.8), що заповнюється після визначення рівня ризику в кожній категорії. Поточний рівень мотивації особи дозволяє визначити перелік проблем, над якими підліток готовий працювати, та відповідно спланувати і пріоритезувати заходи втручання. Тренер пояснює учасникам, що більш детально особливості визначення рівня мотивації підлітка та дії працівника органу пробації на кожній стадії мотивації розглядатимуться під час сесій, присвячених мотиваційному консультуванню.

СЛАЙД 5.2.8

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКА

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Підготовка до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐



До уваги тренера!

Перед тим, як переходити до розгляду наступної категорії, тренер має упевнитись, що всі індикатори в цій категорії оцінки є зрозумілими.

- 📢 Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії «Освіта, навчання і працевлаштування». Далі коментує:

«Низька успішність, недостатній рівень емоційного зв'язку та відсутність мотивації щодо обрання майбутньої професії вказують на ризик скоєння правопорушень у майбутньому. Ці аспекти шкільного життя: успішність у навчанні, емоційний зв'язок зі школою та мотивація, — є взаємопов'язаними. Дитині може бути дуже складно налагодити емоційний зв'язок з учителями саме через погані результати у навчанні».

- 📢 Потім тренер просить учасників ознайомитись з прикладом заповнення блоку «Освіта, навчання і працевлаштування», наведеному на слайді 5.2.9, та переходить до розгляду наступної категорії факторів ризику.

СЛАЙД 5.2.9-А

ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Негативне ставлення до навчального закладу та навчання	☐
Поведінка, що порушує порядок у навчальному закладі	☐
Погані стосунки з учителями	☒ Зі слів підлітка, у нього виникають суперечки із класним керівником з різних причин: прогули, суперечки з іншими вчителями
Погані стосунки з однолітками	☐

СЛАЙД 5.2.9-В

ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Низька успішність, часта відсутність	☒ Відповідно до характеристики зі школи та слів підлітка, він допускає прогули без поважних причин, оскільки інколи проживає у дядька з тіткою у селі, грошей на дорогу не має. Крім того, зі слів підлітка, іноді прогулює, тому що проводить цей час із своїми друзями поза школою
Не навчається і не працює	☐
Загальна кількість індикаторів: 2	
Бал: ☒ Низький (0-2) ☐ Середній (3-4) ☐ Високий (5-6)	



До уваги тренера!

Перед тим, як переходити до розгляду наступного блоку, тренер має упевнитись, що всі індикатори в цій категорії оцінки є зрозумілими і в учасників немає запитань.

- 📢 Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного з індикаторів в категорії **«Дозвілля та відпочинок»**. Далі підсумовує:

«Сьогодні існує дефіцит ресурсів, необхідних для реагування на потреби як дітей, так і дорослих, для забезпечення якісного та змістовного відпочинку, набуття професійних навичок й ефективної охорони здоров'я. Окрім обмеженості ресурсів, у неповнолітнього може бути низька зацікавленість та/чи недостатнє залучення до будь-яких відповідних соціальних заходів у громаді, і як результат, такий підліток має слабкий зв'язок зі своєю громадою».

- 📢 Тренер просить учасників ознайомитись з прикладом заповнення блоку **«Дозвілля та відпочинок»**, наведеному на слайді 5.2.10, та переходить до розгляду наступної категорії факторів ризику.

СЛАЙД 5.2.10

ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Недостатньо організоване дозвілля	☒	Зі слів підлітка, у вільний він час грає на комп'ютері або гуляє містом зі своїми друзями
Не залучений до просоціальних видів діяльності	☐	
Відсутність особистих інтересів	☐	
Загальна кількість індикаторів: 1		
Бал: ☒ Низький (0-1) ☐ Середній (2) ☐ Високий (3)		



До уваги тренера!

Перед тим, як переходити до розгляду наступного блоку, тренер має упевнитись, що всі індикатори в цій категорії оцінки є зрозумілими і в учасників немає запитань.

- 📢 Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії **«Стосунки з друзями та однолітками»**. Далі підсумовує:

«Вплив однолітків на формування протиправної поведінки проявляється згодом, після того, як починають діяти особистісні та родинні фактори, в процесі того, як дитина дорослішає і йде до школи. На цей момент дитина з групи ризику за особистісними та родинними факторами вже може демонструвати поведінку, що має ознаки протиправної (найчастіше у формі агресії).

Такі антисоціальні емоційні спалахи не знаходять підтримки серед просоціально налаштованих однолітків, і навпаки, підтримуються тими, хто налаштований антисоціально. Вплив антисоціальних контактів на розвиток протиправної поведінки є очевидним: спілкування з девіантними друзями або просто знайомими сприяє формуванню і проявам протиправної поведінки у підлітка з певною частотою й поступовою ескалацією. Цікавим є факт, що дослідження шляхів, які приводять дівчат до системи правосуддя, виявляє ще один суттєвий ризик, який не спостерігається серед хлопців, а саме – наявність романтичного партнера з протиправною чи кримінальною поведінкою».

- 📢 Тренер просить учасників ознайомитись з прикладом заповнення блоку «Стосунки з друзями та однолітками», наведеному на слайді 5.2.11, та переходить до розгляду наступної категорії факторів ризику.

СЛАЙД 5.2.11

**СТОСУНКИ З ДРУЗЬМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ
(ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)**

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Деякі друзі з антисоціальною поведінкою	☒	Зі слів хлопця, дружить з підлітками, які вже мали проблеми із законом, деякі зараз у місцях позбавлення волі (один перебував на обліку за угон, а Роман брав у цьому злочині участь, ще один хлопець – зловживає алкогольними напоями)
Деякі знайомі з антисоціальною поведінкою	☒	Зі слів підлітка, є знайомі, які перебували та перебувають під наглядом правоохоронних органів
Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою	☐	
Загальна кількість індикаторів: 2		
Бал: ☐ Низький (0-1) ☒ Середній (2) ☐ Високий (3)		



До уваги тренера!

Перед тим, як переходити до розгляду наступного блоку, тренер має упевнитись, що всі індикатори в цій категорії оцінки є зрозумілими і в учасників немає запитань.

- 📢 Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії «Вживання психоактивних речовин». Далі підсумовує:

«Одним з аспектів поведінки, що вивчається в контексті формування протиправної поведінки, є вживання психоактивних речовин. Дійсно, у підлітків іноді спостерігаються високі показники вживання алкоголю і наркотиків, однак необхідно зазначити, що чинники, які призводять до вживання алкоголю, різняться залежно від статі. Наприклад, хлопці схильні вживати алкоголь та наркотики з метою отримання задоволення, у той час як дівчата роблять це, переважно щоб впоратись із психологічною травмою або іншими проблемами. Вплив таких речовин на когнітивно-поведінкові функції підлітка легко спрогнозувати. Роль алкоголю та наркотиків у мотивації або сприянні протиправній поведінці стає очевидною із розповідей підлітків про відповідні події чи обставини, які призвели до скоєння злочину».

 Тренер просить учасників ознайомитись з прикладом заповнення блоку «Вживання психоактивних речовин», наведеному на слайді 5.2.12, та переходить до розгляду наступної категорії факторів ризику.

СЛАЙД 5.2.12-А

ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Регулярне вживання наркотиків, алкоголю	☐
Поодинокі вживання наркотиків, алкоголю	☒ Зі слів підлітка, він періодично вживає різноманітні алкогольні напої. Зі слів учителів, хлопець іноді приходить до школи із залишковим запахом алкоголю.
Вважає вживання психоактивних речовин за норму/невіддільним складником життя	☐

СЛАЙД 5.2.12-В

ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Помітний шкідливий вплив на навчання, стосунки, побут	☒ Зі слів хлопця, бабусі та вчителів: він залишається інколи ночувати у друзів після вживання алкоголю, позаяк матір свариться з ним через його пияцтво. Крім того, після вживання спиртних напоїв запізнюється або взагалі не приходить на навчання.
Вживання психоактивних речовин, пов'язане з правопорушенням(и)	☒ Зі слів підлітка, у стані сп'яніння він вчиняв різні правопорушення (участь в угоні та ін.), але до відповідальності не притягувався.
Загальна кількість індикаторів: 3	
Бал: ☐ Низький (0-1) ☒ Середній (2-3) ☐ Високий (4-5)	



До уваги тренера!

Перед тим, як переходити до розгляду наступного блоку, тренер має упевнитись, що всі індикатори в цій категорії оцінки є зрозумілими і в учасників немає запитань.

 **Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного індикатора в категорії «Особисті якості та поведінка». Далі підсумовує:**

«Означена категорія спрямована на вивчення ключових характеристик особистості підлітка та їх вплив на формування протиправної поведінки. Фактори, пов'язані з особистістю підлітка — поведінка, темперамент, емоційний стан, когнітивні навички, — виявляють себе вже на перших етапах розвитку в родинному оточенні або в іншій виховній системі.

Антисоціальна поведінка — участь у бійках, крадіжки, вандалізм та інші форми протесту проти правил і норм, — можливі ознаки якої проявляються вже на ранніх етапах життя, є найбільш достовірним індикатором ризику розвитку протиправної поведінки у підлітковому віці і схильності до злочинної поведінки в майбутньому. Зокрема, агресія у ранньому віці є значним сигналом схильності до подальших серйозних правопорушень. Батьки, вчителі та однолітки дитини можуть бути ефективними детекторами проблемної поведінки на ранніх етапах, яка передуює антисоціальним вчинкам.

Темперамент дитини, що характеризується індивідуальними когнітивними, емоційними та поведінковими реакціями у певних ситуаціях (зокрема у тих, що є незнайомими чи несприятливими для дитини), інформує про наявність численних індикаторів ризику формування протиправної поведінки або, навпаки, спроможності дитини реагувати на ту чи іншу ситуацію відповідним і належним чином. Зокрема, слід наголосити на демонструванні дефіциту емоційного та поведінкового самоконтролю або відповідних навичок. Наприклад, вміння знижувати збудження, проявляти стійкість до фрустрації, виробляти стратегії вирішення проблем та когнітивної обробки для досягнення позитивного результату завдяки критичному й послідовному мисленню, вмінню поглянути на ситуацію з боку. Поведінкові індикатори ризику розвитку девіантної та протиправної поведінки охоплюють імпульсивність і низьку стійкість до фрустрації (що є особливо характерними для хлопців), пошук пригод, безстрашність, агресивність та гіперактивність. Окрім того, певні риси характеру, наприклад егоцентризм, схильність до обману чи маніпуляцій, вороже ставлення до оточуючих, агресія і грубість вважаються факторами ризику можливого розвинення розбійницької, агресивної або іншої антисоціальної поведінки.

Проблеми з психічним здоров'ям часто є індикаторами у визначенні ризику розвитку протиправної поведінки. І справді, відомо, що у виправних закладах як хлопці, так і дівчата відчують депресію і тривогу. При проведенні роботи необхідно звертати увагу на ці чинники, щоб забезпечити благополуччя підлітків і їх краще реагування на заходи втручання. Однак цікавим є те, що, за результатами останніх досліджень, наявність згаданих проблем більш впливає на формування кримінальної поведінки серед дівчат. Одним із найпоширеніших шляхів до злочинного середовища для підлітків жіночої статі є емоційні травми, наприклад насильство та інші прояви віктимізації, що призводять до відчайдушних спроб впоратися з проблемою: у дівчат відсутні навички для її вирішення і немає зовнішньої підтримки, яка може забезпечити необхідні умови для загоєння душевних ран і відновлення стабільного емоційного стану».

- Далі тренер просить учасників ознайомитись з прикладом заповнення блоку «Особисті якості та поведінка», наведеному на слайді 5.2.13, та переходить до розгляду наступної категорії факторів ризику.

СЛАЙД 5.2.13-А

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ ТА ПОВЕДІНКА (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Дефіцит когнітивних навичок ☒	Зі слів підлітка, бабусі та тітки: хлопець не розуміє, що конфлікти з рідними відбуваються через його ставлення, поведінку, вживання алкоголю. Вважаючи себе достатньо дорослим, легко підпадає під вплив інших, особливо під вплив свого асоціального старшого двоюрідного брата.
Загальна недовіра до інших ☐	
Ідентифікує себе як кримінальну особистість ☐	
Імпульсивність ☒	Зі слів хлопця, робить необдумані вчинки під впливом алкоголю, про які потім шкодує.

СЛАЙД 5.2.13-В

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ ТА ПОВЕДІНКА (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКИ
Фізична агресія ☐	
Вербальна агресія ☒	Зі слів підлітка та бабусі, хлопець часто свариться з учителями та матір'ю, але фізичної агресії ні до кого не проявляє.
Спроби маніпулювати / контролювати інших ☐	
Загальна кількість індикаторів: 3	
Бал: ☐ Низький (0-2) ☒ Середній (3-5) ☐ Високий (6-7)	

- Тренер просить учасників самостійно прочитати в методичних рекомендаціях пояснення до кожного з індикаторів у категорії «Ставлення до правопорушень». Далі підсумовує:

«Певне ставлення підлітка до закону, його порушення, до тих, хто його порушує, представників компетентних органів і жертв злочинів – є іншим суттєвим аспектом ризику формування антисоціальної поведінки. Для підлітка, який не поважає закон і законний спосіб життя, не визнає авторитетів у відповідних системах, таких як родина, школа, поліція, судові органи, громада, і не має співчуття до жертв своєї антисоціальної поведінки, існує більш високий ризик рецидиву. Схвалення антисоціальних вчинків, у тому числі шляхом нейтралізації (заперечення відповідальності, мінімізація

шкоди, звинувачення жертви та виправдання вибору злочинних вчинків), є особливо характерним індикатором ризику серед підлітків чоловічої статі».

- 📢 Тренер просить учасників ознайомитися з прикладом заповнення блоку «Ставлення до правопорушень», наведеному на слайді 5.2.14, та переходить до блоку «Підсумок криміногенних факторів».

СЛАЙД 5.2.14-А

СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Заперечує серйозність своєї поведінки / мінімізує наслідки своєї поведінки	☒	З бесіди із неповнолітнім зрозуміло, що хлопець не розкаюється та сподівається, що надалі зможе уникати покарання за скоєння злочинних дій.
Не розкаюється/немає почуття провини	☒	З бесіди із неповнолітнім зрозуміло, що він перекладає відповідальність на свого співучасника, кримінальну справу стосовно якого відокремлено у інше кримінальне впровадження.
Вірить, що деякі антисоціальні типи поведінки прийнятні	☒	Вважає, що у вчиненні невеликих крадіжок немає нічого поганого, оскільки це не завдає значної шкоди.

СЛАЙД 5.2.14-В

СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ БЛОКУ)

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Вважає, що стосовно деяких осіб / груп можна вчиняти правопорушення	☐	
Загальна кількість індикаторів: 3		
Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2) ☒ Високий (3-4)		

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.2.15:

СЛАЙД 5.2.15

ПІДСУМОК КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ)

	ІСТОРІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ	СТАНОВИЩА В СМІТ	ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕЗАЙНУВАННЯ	ДОСВІДОЛІ ТА ВІДПОВІДІ	СТАНОВИЩА З ОЦІНКАМИ	ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТІВНИХ РЕЧОВИН	ОСВІДІЛІСТЬ І ПОВЕДІНКА	СТАНОВИЩА ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ	ЗАГАЛЬНИЙ БАЛ ОЦІНКИ
Високий		4						3	
Середній	1				2	3	3		19
Низький			2	1					

📢 Тренер зазначає, що після оцінки криміногенних факторів та з'ясування мотивації особи в кожній категорії працівник має визначити загальний рівень ризику скоєння повторного правопорушення. Підсумок рівнів ризику за категоріями дозволяє виокремити сфери, які вимагають першочергового втручання, і окреслити пріоритети подальшої індивідуальної роботи з неповнолітньою особою, а також рівень необхідного нагляду (інтенсивність втручання).

📢 Тренер звертається до учасників:

«Якщо ми вкажемо загальну кількість індикаторів, отриману в кожному блоці, який ми попередньо розглянули, то отримаємо загальний бал оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, що зазначається в останій колонці. У нашому випадку – це 19».

- 🔊 Тренер демонструє слайд 5.2.16: *«Рівень нагляду визначають, виходячи із загального балу оцінки, обчисленого як сума балів за всіма категоріями. Таким чином, відповідно до наведених у методичних рекомендаціях рівнів нагляду, цифра 19 означає, що наш підліток потребує нагляду середнього рівня».*

СЛАЙД 5.2.16

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ НАГЛЯДУ (ПРИКЛАД ЗАПОВНЕННЯ)

ЗАГАЛЬНИЙ РІВЕНЬ РИЗИКУ/РІВЕНЬ НАГЛЯДУ	
Високий (27–34 балів) / Максимальний нагляд	☐
Середній (9–26 балів) / Нагляд середнього рівня	☒
Низький (0–8 балів) / Мінімальний нагляд	☐

- 🔊 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.2.17 та пропонує більш детально розглянути, що передбачає кожний рівень нагляду:

СЛАЙД 5.2.17

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ НАГЛЯДУ

Максимальний нагляд	Зустрічі з неповнолітнім(ьою) не менше двох разів на місяць.
Нагляд середнього рівня	Зустрічі з неповнолітнім(ьою) не менше, ніж раз на місяць.
Мінімальний нагляд	Зустрічі з неповнолітньою особою не менше, ніж раз на місяць упродовж перших трьох місяців, надалі – за потреби.

«У разі, якщо для неповнолітнього вимагається максимальний нагляд, працівник пробації, який веде справу, призначає зустрічі неповнолітній особі не менше двох разів на місяць.

У разі, якщо для неповнолітньої особи вимагається середній рівень нагляду, то офіцер пробації призначає зустрічі неповнолітній особі не менше, ніж раз на місяць.

У разі, якщо неповнолітня особа потребує мінімального нагляду, то офіцер пробації призначає зустрічі неповнолітній особі не менш, ніж раз на місяць упродовж перших трьох місяців, а надалі – наскільки це необхідно для відстеження прогресу, надання допомоги неповнолітньому(ій) щодо дотримання умов вироку суду та уникнення повторного вчинення правопорушення».



Тренер наголошує:

якщо під час відбування покарання при будь-якому рівні нагляду виникають проблемні питання та/або кризові ситуації, працівнику пробації необхідно збільшити кількість відвідувань офісу пробації неповнолітнім для задовільного та своєчасного вирішення проблеми. Після того, як ситуація неповнолітньої особи стабілізується, працівник пробації повертається до раніше визначеного рівня нагляду.

Тренер резюмує:

«Використання стандартизованого підходу до визначення частоти контактів гарантує, що неповнолітні зі схожим рівнем ризику забезпечуються однаковим рівнем нагляду і що рівень нагляду відповідає принципам ризику та потреб, які лежать в основі інструменту оцінки ризику».

Тренер ще раз нагадує учасникам, що принцип ризику, який оснований на результатах багаторічних досліджень, свідчить, що більш високий рівень нагляду повинен забезпечуватися неповнолітнім особам з вищим рівнем ризику.

Якщо з особами, що належать до високого рівня ризику, проводиться інтенсивна робота, вони демонструють кращі результати у зміні поведінки. Водночас робота з неповнолітніми меншого ступеня ризику дає такий самий або кращий результат при мінімальному рівні втручання з боку працівника органу пробації.

Далі тренер пропонує учасниками самостійно розглянути індикатори, зазначені у розділі 3 «Оцінка факторів сприйняття та захисту» Методичних рекомендацій, акцентуючи увагу на тому, що фактори сприйняття і захисні чинники визначають інші характеристики, потреби і здібності неповнолітньої особи та її оточення, які у свою чергу можуть впливати на рівень реагування неповнолітнього(ї) на втручання. Ці фактори потрібно враховувати при плануванні індивідуальної профілактичної роботи.

ВПРАВА НА ЗАПОВНЕННЯ ФОРМИ ОЦІНКИ

(60 ХВ)

Тренер роздає учасникам копію історії підлітка (історія Кирила або Марії – Додаток 5.2.1) і просить ознайомитися протягом 30 хв з історією та, користуючись методичними рекомендаціями, заповнити Форму оцінки до Розділу 4.

Далі відбувається перевірка й обговорення визначених факторів ризиків.



До уваги тренера!

Тренер може записувати погоджені відповіді учасників на фліпчарті, використовуючи шаблон таблиці «Підсумок криміногенних факторів», що міститься у Формі оцінки. Усі учасники мають прийти до однакових результатів оцінки.

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ. ОБГОВОРЕННЯ «ПЕРЕВАГИ МЕТОДІВ СТАНДАРТИЗОВАНОЇ ОЦІНКИ»

(10 ХВ)

 Тренер звертається до учасників із запитанням:

На вашу думку, якими є переваги методу стандартизованої оцінки?

 Тренер записує відповіді учасників на аркуші альбому для фліпчарту та резюмує відповіді, демонструючи слайд 5.2.18:

СЛАЙД 5.2.18

ПЕРЕВАГИ СТАНДАРТИЗОВАНОЇ ОЦІНКИ

- дає структуровану оцінку ризику здійснення повторних правопорушень;
- визначає значимі соціальні, освітні, емоційні й поведінкові потреби, що лежать в основі ризику;
- визначає сильні сторони особи та захисні фактори;
- визначає рівень нагляду та забезпечує прозорість рішень щодо необхідних заходів втручання;
- допомагає пріоритизувати заходи втручання;
- допомагає спланувати роботу та підібрати програми/послуги, що спрямовані на задоволення реабілітаційних потреб особи;
- дає можливість відстежити зміни, що відбулись з часом у поведінці особи.

ДОДАТОК 5.2.1

СИТУАЦІЙНЕ ЗАВДАННЯ 1:

Кирило, 17 років. Учень 11 класу вечірньої школи, засуджений міськрайонним судом за ст. 186 ч. 2, 186 ч. 1 (із застосуванням насилля відкрито зоволодів мобільними телефонами у незнайомих осіб), ст. 185 ч. 3, 185 ч. 2 (крадіжка мобільних телефонів та грошей у незнайомих людей) КК України до 4 р. позбавлення волі з випробуванням 2 р.; злочин скоїв у стані алкогольного сп'яніння.

Батьки Кирила не зловживають алкоголем та не вживають наркотиків, розлучені. Відносини батька і матері напружені, постійно виникають суперечки між ними, з причини того, що матір хоче, аби батько більше уваги приділяв вихованню сина. Матір занадто релігійна, і на цьому ґрунті в сім'ї постійно точаться суперечки – Кирило не підтримує її поглядів на релігію. Батько проживає із новою сім'єю, останнім часом Кирило рідко бачиться з ним. Але влітку хлопець працював із батьком у будівельній бригаді. Зі слів підлітка, думка батька для нього багато важить.

З початку навчального року Кирило часто пропускає заняття, як з поважних, так і без поважних причин. Через таке ставлення до навчання у Кирила часто виникають конфліктні ситуації з учителями та адміністрацією школи. Серед однокласників поваги та авторитету підліток не має, у школі ні з ким не дружить. За інформацією зі школи, Кирила помічали у вживанні наркотиків на території школи, але адміністративного протоколу співробітники поліції не складали.

Вільний час підліток проводить зі своїми друзями та знайомими, з якими вживає алкоголь і наркотики; більшість друзів вже були у конфлікті з законом. Інтересів та захоплень ні до чого не проявляє, у гуртках та секціях ніколи не займався.

Вважає, що вживання психоактивних речовин допомагає йому забути про проблеми в його житті, самоствердитися у колі друзів та знайомих. Розуміє, що вживання алкоголю і наркотиків псує його стосунки з батьками, але змінювати свій спосіб життя поки ще не готовий. У дитинстві перебував на обліку лікаря-невропатолога.

За характером упертий, з недовірою ставиться до будь-яких спроб надати йому допомогу та підтримку. Нестримний, у відносинах з матір'ю часто грубий, спостерігаються спалахи неконтрольованої агресії, під дією алкоголю та наркотиків іноді погрожує матері фізичною розправою. За одним із таких випадків мати викликала поліцію, Кирила було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Підліток пояснює скоєння злочину тим, що хотів самоствердитись у компанії друзів, показати себе *«крутим»* хлопцем. Вважає, що своїм вчинком особливої шкоди нікому не завдав, окрім себе: *«Всі живі та здорові, що тут такого?»*

СИТУАЦІЙНЕ ЗАВДАННЯ 2:

Марія, 17 років, засуджена за крадіжку до 1 р. позбавлення волі з випробуванням 1 р. (вкрала у знайомої гроші з гаманця). Це її перша судимість, але дівчинка давно перебуває в полі зору правоохоронних органів як схильна до скоєння правопорушень. При поставленні на облік у відділі пробації вже було відомо, що стосовно неї порушено нову кримінальну справу, і знову за крадіжку грошей у знайомих. Під час ознайомчої бесіди поводитися агресивно, не хотіла відповідати на запитання. На зустрічі з інспектором була присутня і бабуся, на яку Маша постійно кричала. Одразу стало відомо, що є проблеми з вживання наркотиків, і це впливає на всі сфери життя дівчинки (стосунки з рідними, школа, поведінка).

Мати Марії померла шість років тому, внаслідок регулярного вживання наркотичних речовин. Батько після смерті дружини намагався займатися вихованням доньки, забирав її у свою нову сім'ю, але дівчинка не змогла жити разом з батьком, оскільки з мачухою стосунки не склались. Був час, коли батько винаймав Марії квартиру, влаштовував її жити в сім'ю свого рідного брата, але з причин асоціального способу життя (наркотики, постійні гуляння, асоціальні друзі) дівчина ані там, ані там проживати не змогла. Зараз вона мешкає разом із дідусем і бабусею, які також не мають на неї ніякого впливу. Марія не прислухається до їхніх порад, не виконує вимог.

Дівчинка з дитинства, через матір-наркоманку, отримала великі пізнання у сфері наркотиків, рано спробувала, що це таке. Нині регулярно вживає наркотичні речовини. Батько не переймається через цю проблему, воліє думати, що це має епізодичний характер, так йому зручніше. Бабуся з жалю всі витівки онуки приховує, що не стільки допомагає Марії, скільки шкодить. У дівчини досі є велика образа на маму: *«Вона мене кинула! То нехай тепер дивиться на мене і бачить це все!»*

Марія добре розуміє те, що стало причиною смерті матері, те, як наркотики впливають і на її життя, здоров'я (була підозра на ВІЛ-інфекцію, результат негативний), але нічого зі своєю залежністю робити не хоче.

Дівчина вміє добре малювати, колись писала есе, але зараз їй це не цікаво.

Нині дівчинка вчиться у вечірній школі, допускає багато пропусків без поважних на те причин, як наслідок – постійні конфлікти з учителями. З однокласниками відносин не підтримує. Їй більше подобається проводити час зі своїми друзями-наркоманами.

Стосовно скоєного злочину висловлює думку: *«Хто як може, той так і заробляє»*.

ДОДАТОК 5.2.2

ФОРМА ОЦІНКИ РИЗИКІВ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

РОЗДІЛ 1: ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Дата оцінки

Особисті дані

Прізвище

Ім'я

По батькові

Дата народження

Стать: Чоловіча ☐

Жіноча ☐

Проживає з:

Біологічними
батьками

☐

Партнером /
співмешканцем

☐

Самостійно

☐

Родичами

☐

Друзями

☐

Інше

☐

Додаткові дані

.....

.....

.....

.....

.....

Інформацію для форми оцінки одержано з (вказіть усі джерела, з яких береться інформація)

Інтерв'ю	☐	Навчальний заклад	☐	Суд	☐
Сім'я / Особи, які заміняють батьків	☐	Соціальні служби	☐	Інші	☐

Додаткові дані (пояснення щодо джерел інформації):

.....

.....

Вкажіть будь-яку важливу інформацію, яку ще необхідно отримати:

.....

.....

.....

.....

РОЗДІЛ 2: ОЦІНКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ

Початкова оцінка ☐ Кінцева оцінка ☐

Історія правопорушень

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКА
Поточне правопорушення та поточний вирок	
Скоєні правопорушення, за які неповнолітній не був притягнутий до відповідальності	☐
Неповнолітнього притягували до відповідальності за скоєні правопорушення згідно з кримінальним чи адміністративним законодавством	☐

ІНДИКАТОР	ПРИМІТКА
Загальна кількість індикаторів:	

Стосунки в сім'ї

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Зневажливе ставлення, байдужість до дитини	☐	
Проблеми з контролем поведінки	☐	
Неналежне виховання	☐	
Погані взаємовідносини батьків/одного з батьків та неповнолітнім	☐	

Загальна кількість індикаторів:

Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2-3) ☐ Високий (4)

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка (тут і надалі не заповнюється, якщо проводиться кінцева оцінка)

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ (ОНП)

Що з поданого нижче найкраще характеризує теперішню ситуацію неповнолітньої особи у сфері освіти, навчання і працевлаштування?

Середній навчальний заклад	☐	Професійно-технічний/вищий навчальний заклад	☐	Інше	☐
Загальноосвітня школа-інтернат	☐	Працевлаштований	☐		

Додаткові дані:

.....

.....

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Негативне ставлення до навчального закладу та навчання	☐	
Поведінка, що порушує порядок у навчальному закладі	☐	
Погані стосунки з учителями	☐	
Погані стосунки з однолітками	☐	
Низька успішність, часта відсутність	☐	
Не навчається і не працює	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ Низький (0-2) ☐ Середній (3-4) ☐ Високий (5-6)		

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах ☐

Роздуми про зміни ☐

Готовність до змін ☐

Дія ☐

Підтримка змін ☐

Дозвілля та відпочинок

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
-----------	--	----------

Недостатньо організоване дозвілля ☐

Не залучений до просоціальних видів діяльності ☐

Відсутність особистих інтересів ☐

Загальна кількість індикаторів:

Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2) ☐ Високий (3)

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах ☐

Роздуми про зміни ☐

Готовність до змін ☐

Дія ☐

Підтримка змін ☐

Стосунки з друзями та однолітками

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Деякі друзі з антисоціальною поведінкою	☐	
Деякі знайомі з антисоціальною поведінкою	☐	
Немає друзів, знайомих із соціально прийнятною поведінкою	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2) ☐ Високий (3)		

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Вживання психоактивних речовин

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Регулярне вживання наркотиків, алкоголю	☐	
Поодинокі вживання наркотиків, алкоголю	☐	
Вважає вживання психоактивних речовин за норму/невіддільним складником життя	☐	

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Помітний шкідливий вплив на навчання, стосунки, побут	☐	
Вживання психоактивних речовин, пов'язане з правопорушенням(и)	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2-3) ☐ Високий (4-5)		

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Особисті якості та поведінка

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Дефіцит когнітивних навичок	☐	
Загальна недовіра до інших	☐	
Ідентифікує себе як кримінальну особистість	☐	
Імпульсивність	☐	
Фізична агресія	☐	

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Вербальна агресія	☐	
Спроби маніпулювати / контролювати інших	☐	
Загальна кількість індикаторів:		

Бал: ☐ Низький (0-2) ☐ Середній (3-5) ☐ Високий (6-7)

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах	☐
Роздуми про зміни	☐
Готовність до змін	☐
Дія	☐
Підтримка змін	☐

Ставлення до правопорушень

ІНДИКАТОР		ПРИМІТКИ
Заперечує серйозність своєї поведінки / мінімізує наслідки своєї поведінки	☐	
Не розкаюється/немає почуття провини	☐	
Вірить, що деякі антисоціальні типи поведінки прийнятні	☐	
Вважає, що стосовно деяких осіб / груп можна вчиняти правопорушення	☐	
Загальна кількість індикаторів:		
Бал: ☐ Низький (0-1) ☐ Середній (2) ☐ Високий (3-4)		

Будь ласка, вкажіть поточний рівень мотивації підлітка

Незацікавленість у змінах ☐

Роздуми про зміни ☐

Готовність до змін ☐

Дія ☐

Підтримка змін ☐

Підсумок криміногенних факторів

	ІСТОРІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ	СТОСУНКИ В СІМ'Ї	ОСВІТА, НАВЧАННЯ І ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ	ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК	СТОСУНКИ З ОДНОЛІТКАМИ	ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН	ОСОБИСТІ ЯКОСТІ ТА ПОВЕДІНКА	СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ	ЗАГАЛЬНИЙ БАЛОЦІНКИ
Високий									
Середній									
Низький									

Визначення рівня нагляду

ЗАГАЛЬНИЙ РІВЕНЬ РИЗИКУ/ РІВЕНЬ НАГЛЯДУ

Високий (27–34 балів) / Максимальний нагляд ☐

Середній (9–26 балів) / Нагляд середнього рівня ☐

Низький (0–8 балів) / Мінімальний нагляд ☐

РОЗДІЛ 3: ОЦІНКА ФАКТОРІВ СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАХИСТУ

Фактори сприйняття

ОСОБИСТІСНІ ФАКТОРИ	ПРИМІТКИ
Проблеми зі здоров'ям	
Вагітність/наявність дитини	
Відставання фізичного розвитку	
Пережитий досвід насильства	
Емоційні проблеми	
Відставання когнітивного/ розумового розвитку	
Низький рівень соціальних здібностей	
Досвід залучення до сексуальної експлуатації	
Пережитий досвід експлуатації, використання у примусовій праці, жебрацтві	
Неадекватна самооцінка	

СИТУАТИВНІ ФАКТОРИ

ПРИМІТКИ

Неналежні умови проживання

Психічні хвороби в сім'ї

Родичі з кримінальним минулим

Емоційна травма в сім'ї

Конфлікт між батьками

Досвід жорстокого поводження в сім'ї

Фінансові проблеми

Батьки вживають психоактивні речовини

Недостатньо або немає рекреаційних об'єктів чи ресурсів у громаді

Захисні фактори

ЗАХИСНІ ФАКТОРИ / СИЛЬНІ СТОРОНИ	ПРИМІТКИ
Емоційна зрілість	
Демонструє здатність розв'язувати проблеми	
Високі інтелектуальні здібності	
Знання, навички	
Належні соціальні навички	
Особисті інтереси та захоплення	
Позитивне ставлення до школи / роботи	
Розуміє проблеми власної поведінки	
Визначає чіткі підстави або стимули, щоб уникати правопорушень у майбутньому	
Наявність життєвих цілей	
Демонструє здатність долати труднощі, протистояти впливу негативних факторів	
Стабільна сильна підтримка сім'ї / близькі стосунки з одним із батьків	
Позитивне / просоціальне оточення	
Лідерські якості	

СЕСІЯ 5.3. ПЛАНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМ

ЧАС:	90 хвилин
ЦІЛІ:	• надати учасникам інформацію щодо того, як встановлювати цілі і визначати пріоритети для майбутньої роботи з неповнолітніми; • ознайомити з методикою SMART; • відпрацювати навички щодо визначення цілей роботи з підлітками, враховуючи їхні ризики та потреби, виявлені за допомогою Форми оцінки.
МАТЕРІАЛИ:	• проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук • фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери • Додаток 5.3.1. Найбільш ефективні цілі втручання • Додаток 5.3.2. Перелік орієнтованих запитань за методикою SMART • Додаток 5.3.3. На шляху до цілі (інструмент для постановки цілей з неповнолітнім) • Додаток 5.3.4. Форма для складання плану індивідуальної роботи • Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітньою особою

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Визначення цілей – інструмент профілактичної роботи»	20 хв
2	Обговорення «Постановка цілей за методикою SMART»	40 хв
3	Робота в групах «Постановка цілей»	30 хв

1. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ – ІНСТРУМЕНТ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ»

(20 ХВ)

🔊 Тренер просить учасників відкрити четвертий розділ методичних рекомендацій та Форму оцінки «План індивідуальної роботи з неповнолітньою особою». Далі звертається до учасників:

«Розглянувши виявлені за допомогою інструменту оцінки проблеми неповнолітнього правопорушника, їх зв'язок з його протиправною діяльністю, рівень його мотивації до змін, слід перейти до наступного кроку – використання отриманої інформації для розроблення плану індивідуальної роботи, спрямованого на досягнення позитивних змін. Розробка такого плану повинна проводитися інспектором спільно з неповнолітньою особою для підвищення її мотивації до виконання цього плану.

СЛАЙД 5.3.1

ПЛАН ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

ЦІЛІ	ЗАПЛАНОВАНІ ДІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ	
	НЕПОВНОЛІТНЯ	ОСОБА ОРГАН ПРОБАЦІЇ
1.		
2.		
3.		

Як ви бачите у методичних рекомендаціях та на слайді, визначення цілей становить невід'ємну частину загального плану індивідуальної роботи та відіграє важливу роль у досягненні кінцевої мети – зменшенні кількості рецидивів. Цілі повинні бути безпосередньо пов'язані з ідентифікованими потребами неповнолітньої особи та спрямовані на поліпшення ситуації підлітка у сферах з високим рівнем ризику. Хоча може трапитися так, що насамперед необхідно буде вирішити інші невідкладні проблеми (наприклад, відсутність житла)».

📢 Тренер роздає учасникам Додаток 5.3.1 «Найбільш ефективні цілі втручання», що були визначені канадськими дослідниками в 2007 р.⁷ Обговорює з учасниками зміст таблиці, ще раз наголошуючи, що робота з неповнолітніми має бути спрямована передусім на виявлені потреби та сфери з високим і помірним рівнем ризику.

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.3.2 та надає рекомендації щодо порядку планування індивідуальної роботи з неповнолітніми:

СЛАЙД 5.3.2

КРОКИ ПЛАНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

1. Визначте потреби за допомогою форми оцінки.
2. Виокремте першочергові потреби з-поміж інших.
3. Визначте можливі перешкоди (фактори сприйняття), що можуть завадити проведенню ефективної соціально-виховної роботи з неповнолітнім(ьою).
4. Визначте відповідні сильні сторони особи та її оточення.
5. Оцініть готовність і ступінь мотивації підлітка до змін.
6. Визначте першочергові 2-3 цілі, аби задовольнити виявлені потреби та зменшити ризик вчинення нового злочину.
7. Визначте засоби досягнення обраних цілей.

📢 Тренер коментує слайд:

«Першим кроком є визначення потреб неповнолітньої особи. Оцінка неповнолітньої особи допоможе визначити сфери, на які слід спрямувати зусилля.»

Розставте пріоритети серед виявлених факторів ризику і потреб. Як уже згадувалося, починайте працювати над сферам з високим та середнім рівнем ризику. Упевніться, що неповнолітня особа готова і хоче працювати над змінами в цих сферах; визначте, яка саме проблема є більш серйозною та потребує першочергового втручання з-поміж інших (наприклад, поодиноке вживання ПАР, що не має вагомого впливу на життя підлітка чи подія, що загрожує безпечної життєдіяльності підлітка).

Визначте можливі перешкоди на шляху до зміни поведінки. Йдеться про фактори сприйняття неповнолітньої особи або її оточення, які можуть завадити проведенню ефективної соціально-виховної роботи. Наприклад, може бути важко зменшити вживання психоактивних речовин, тому що більшість друзів неповнолітньої особи їх вживають, а підліток не має навичок виходу з критичних ситуацій та не вміє відмовляти друзям.

Визначте відповідні сильні сторони і захисні фактори, які можна використати для досягнення обраної цілі. Наприклад, неповнолітня особа може мати друга, який підтримуватиме її зусилля.

Оцініть готовність і мотивацію неповнолітньої особи до змін. Безглуздо примушувати підлітка брати участь у консультації або якійсь програмі, якщо він/вона не відчуває, що має проблему. Краще допоможіть визнати, що зміни є насправді важливими й необхідними, і лише потім переходьте до обрання відповідних заходів втручання.

7

Витяг із J. Bonta, D. Andrews Risk-Need Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation. — Ottawa, Ontario, 2007.

Визначте першочергові дві-три цілі втручання. Максимальна кількість поставлених цілей не повинна перевищувати двох-трьох, оскільки при більшій їх кількості досягнення хоча б однієї є нереальним або довготривалим. Обрані цілі повинні бути конкретними та спрямованими на задоволення першочергових реабілітаційних потреб підлітка. Наприклад, якщо вживання психоактивних речовин було визначено як сфера помірного або високого рівня ризику, то ціль полягатиме у зменшенні або уникненні вживання психоактивних речовин протягом певного періоду часу.

Визначте засоби досягнення цілей. Це маленькі кроки, які неповнолітня особа робитиме на шляху до досягнення обраної цілі. Зверніть увагу на те, що засоби досягнення цілей мають бути конкретними і зрозумілими підлітку, зважаючи на його вікові та психологічні особливості. Таке визначення, як «звернення неповнолітньої особи за консультацією щодо вживання психоактивних речовин» є занадто розпливчатим і потребує більш детального роз'яснення, наприклад, ПІБ спеціаліста, до якого необхідно звернутись, дата звернення, адреса тощо».

ОБГОВОРЕННЯ «ПОСТАНОВКА ЦІЛЕЙ ЗА МЕТОДИКОЮ SMART»

(40 ХВ)

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.3.3 та коментує:

«Щоб соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми була ефективною, дуже важливо навчитись правильно формулювати цілі індивідуальної роботи. Для цього застосовують різні методики. Однією з них є постановка цілей за методикою SMART. Слово SMART – це абревіатура, яка була введена в ужиток у 1954 році американським теоретиком менеджменту Пітером Друкером.

СЛАЙД 5.3.3

МЕТОДИКА SMART

- **S**MALL – конкретна/невелика («Що зробити?»)
- **M**EASURABLE – вимірювана (Що? Кого? Для чого?)
- **A**TTAINABLE – досяжна (Як? Чим? За допомогою чого? Кого?)
- **R**ELEVANT – значима/актуальна для особи (Чому? Що зміниться?)
- **T**IME-BOUND – визначена в часі (Коли? За який час? З якою швидкістю?)

Суть цієї методики полягає у відповідності будь-якої цілі п'ятьом критеріям. Розшифровка абревіатури SMART така:

1. **S – Конкретна** – перший критерій наголошує на тому, що ціль має бути чітка, не розпливчата і чітко сформульована, не викликати додаткових запитань, (хто, що, де, коли?). Формулювання цілі рекомендовано завжди розпочинати з активного дієслова, що відповідає на запитання «Що зробити?» та відображує передбачуваний процес досягання цілі (здобути вищу освіту, стати механіком, закінчити школу тощо). Цілі мають бути проактивними, наприклад те, що підліток має робити, а не те, чого він має уникати у своїх діях.
2. **M – Вимірювана** – відображає вимогу зазначення бажаного результату (відповідь на запитання: Що? Кого? Для чого?), що дає змогу оцінити, чи досягнуто ціль, та підібрати відповідний інструмент діагностування. Наприклад, якщо ціль – закінчити школу, то індикатором досягнення цілі стане отримання атестату.
3. **A – Досяжна** – при постановці цілі Ви маєте бути впевнені, що вона досяжна для неповнолітньої особи з урахуванням її наявних можливостей та ситуативних обставин. Відповідь на запитання: Як? Чим? За допомогою чого? Кого? (продовжуючи наш приклад, можна говорити про те, що кроками у досягненні цієї мети будуть: відвідування школи, написання додаткових робіт тощо).
4. **R – Актуальна** – четвертий критерій наголошує на важливості вибору цілі, яка має значення для самого підлітка і над досягненням якої він хоче працювати. Іншими словами, підліток має психологічно погодитися з ціллю і прийняти її. Відповідь на запитання: Чому? Що зміниться? Пам'ятаймо, що ціль та засоби досягнення повинні обиратися за активної участі підлітка.
5. **T – Визначена в часі** – означає обов'язкове планування необхідного терміну реалізації поставлених цілей. Дає відповідь на запитання «Коли? За який час? З якою швидкістю?» Якщо наша мета «закінчити школу, то необхідно чітко зазначити дату, коли ця мета буде досягнута.

Отже, правильне формулювання нашої мети: Отримати атестат про закінчення школи шляхом постійного відвідування та написанням додаткових робіт до 31.05.2017 р.



До уваги тренера!

Необхідно завчасно підготувати аркуш для фліпчарту із розписаною методикою SMART, щоб учасники упродовж сесії могли користуватися ним як підказкою.

Чим конкретнішою є ціль, тим більше складових має містити її формулювання. Як правило, процес постановки цілі розпочинається з висунення загальної мети (бажаного результату, вираженого в загальних поняттях), а далі відбувається її поступове роз'яснення і конкретизація (формулювання цілі – від загальної до конкретної).

На слайді 5.3.4 Ви бачите перелік запитань, які дадуть змогу конкретизувати ціль (Додаток 5.3.2). Ви також можете використовувати додатковий інструмент, який допоможе підлітку, надавши відповіді на ці запитання, обрати ціль та спланувати кроки її досягнення (Додаток 5.3.3).

 Тренер дає учасникам час на ознайомитись з інструментом (3–5 хв).

СЛАЙД 5.3.4

ПЕРЕЛІК ОРІЄНТОВНИХ ЗАПИТАНЬ ЗА МЕТОДИКОЮ SMART

1. Яку сферу життя/особисту рису ти хотів би вдосконалити або змінити?
2. Як досягнення цієї цілі вплине на тебе? Що зміниться у твоєму житті?
3. Хто, коли і де може допомогти тобі досягти бажаного?
4. Які внутрішні і зовнішні ресурси тобі потрібні для досягнення поставленої мети?
5. Які внутрішні й зовнішні бар'єри можуть постати перед тобою при досягненні мети? Як їх подолати?
6. Що особисто ти можеш зробити для досягнення цілі?
7. З чого ти почнеш?
8. Що допоможе тобі зрозуміти, що ти досяг мети?

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.3.5:

«На слайді Ви бачите перелік загальних цілей, які могли би бути поставлені при роботі із неповнолітніми. Оберемо одну-дві цілі та переформулюємо їх, щоб вони відповідали критеріям методики SMART».

СЛАЙД 5.3.5

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ: ПЕРЕФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ (ВІД ЗАГАЛЬНИХ ДО КОНКРЕТНИХ)

1. Закінчити школу.
2. Покращити успішність.
3. Припинити пити/вживати наркотики.
4. Знайти інших друзів.
5. Слухати батьків.
6. Дотримуватися вироку суду

 Тренер разом із учасниками розписує на аркуші для фліпчарту, за методикою SMART, обрану ціль.

 Тренер роздає учасникам форму для складання плану індивідуальної роботи (Додаток 5.3.4).

Далі просить учасників розглянути результати оцінки, яку вони виконали під час попередньої сесії (Додаток 5.2.1. Ситуаційні завдання 1-2), та самостійно розробити план індивідуальної роботи з неповнолітнім(ьою), враховуючи наявні ресурси в їхніх громадах. Кожний учасник має визначити по дві цілі за методикою SMART для підлітка та розписати заплановані дії у досягненні цілей і для підлітка, і для працівника пробації.

ДОДАТОК 5.3.1

НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНІ ЦІЛІ ВТРУЧАННЯ⁸

СІМ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ РИЗИКУ/ ПОТРЕБ ТА НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНІ ЦІЛІ ВТРУЧАННЯ

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ/ ПОТРЕБ		ІНДИКАТОРИ	ЦІЛІ ВТРУЧАНЬ
Антисоціальний особистості (характеру)	тип	Імпульсивність, полюбляє пригоди, у пошуках задоволення, постійна агресивність та дратівливість	Сприяти зміні антисоціальних установок. Сприяти самоконтролю, формуванню навичок для вирішення проблем та саморегуляції
Позитивне ставлення до злочинів	до	Обґрунтування (раціоналізація) причин скоєння злочинів, негативне ставлення до законів	Протиставити раціоналізації скоєння злочину просоціальне ставлення, розширити коло спілкування з про-соціальними особами
Антисоціальні друзі/однолітки		Друзі з кримінальною поведінкою, ізоляція від інших осіб із про-соціальною поведінкою	Сприяти обмеженому спілкуванню підлітка з антисоціальними особами. Сприяти спілкуванню з про-соціальними особами
Зловживання речовинами		Зловживання алкоголем та/ або наркотичними речовинами	Знизити рівень зловживання речовинами, сприяти пошуку альтернативних зловживанню речовинами занять, звичок
Відносини в сім'ї, відносини між батьками		Неприйнятний/ неадекватний нагляд та виховання батьками, негативні відносини в сім'ї	Сприяти побудові стосунків і спілкуванню між підлітком і членами сім'ї
Школа/ робота		Низька успішність, низький рівень задоволеності	Сприяти розвитку навичок до працевлаштування/ навчання, розвиток взаємовідносин із колективом в контексті роботи та школи
Просоціальні заходи	рекреаційні	Недостатня активність/ неучасть у про-соціальних рекреаційних/ розважальних заходах	Сприяти участі в про-соціальних рекреаційних заходах, навчити про-соціальних хобі та видів спорту

ДОДАТОК 5.3.2

ПЕРЕЛІК ОРІЄНТОВНИХ ЗАПИТАНЬ ЗА МЕТОДИКОЮ SMART

1. Яку сферу життя/особисту рису ти хотів би вдосконалити або змінити?
2. Як досягнення цієї цілі вплине на тебе? Що зміниться у твоєму житті?
3. Хто, коли і де може допомогти тобі досягти бажаного?
4. Які внутрішні і зовнішні ресурси тобі потрібні для досягнення поставленої мети?
5. Які внутрішні й зовнішні бар'єри можуть постати перед тобою при досягненні мети? Як їх подолати?
6. Що особисто ти можеш зробити для досягнення цілі?
7. З чого ти почнеш?
8. Що допоможе тобі зрозуміти, що ти досяг мети?

ДОДАТОК 5.3.3

НА ШЛЯХУ ДО ЦІЛІ (ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПОСТАНОВКИ ЦІЛЕЙ З НЕПОВНОЛІТНІМ)

I. Моя ЦІЛЬ, або Я хочу, щоб...

II. Це допоможе мені...

III. Найголовніша перешкода, що заважає мені досягти бажаного, це...

IV. Я можу подолати цю перешкоду таким чином:

V. Я можу звернутися по допомогу до:

VI. Мій план, або Я збираюсь зробити для досягнення поставленої цілі:

№	ДІЯ	ДАТА ВИКОНАННЯ
1		
2		
3		
4		
5		

ДОДАТОК 5.3.4

РОЗДІЛ 4: ПЛАН ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

ЦІЛІ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

Будь ласка, зазначте цілі, що були встановлені для неповнолітньої особи відповідно до визначених рівнів ризиків та потреб, а також необхідні дії з досягнення заплановано для неповнолітньої особи та інспектора КВІ.

ЦІЛІ	ЗАПЛАНОВАНІ ДІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ПОСТАВЛЕНИХ ЦІЛЕЙ	
	НЕПОВНОЛІТНЯ ОСОБА	ОРГАН ПРОБАЦІЇ
1.		
2.		

СЕСІЯ 5.4. KEYС-МЕНЕДЖМЕНТ ТА ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ У СПРАВІ

ЧАС:	60 хвилин
ЦІЛІ:	• узагальнити і поглибити отриманні знання під час модулю; • ознайомити учасників із ключовими принципами ефективного кейс-менеджменту (ведення випадку); • обговорити додаткові форми до Форми оцінки.
МАТЕРІАЛИ:	проектор екран презентація у форматі PowerPoint ноутбук Методичні рекомендації щодо проведення оцінки ризиків і потреб дітей у конфлікті з законом

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення, обговорення «Теоретичні основи кейс-менеджменту як технології роботи з неповнолітніми у конфлікті із законом»	15 хв
2	Інформаційне повідомлення «Ведення записів як ключовий компонент кейс-менеджменту»	30 хв
3	Інформаційне повідомлення «Умови ефективного кейс-менеджменту»	15 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ, ОБГОВОРЕННЯ «ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ ІЗ НЕПОВНОЛІТНИМИ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ»

(15 ХВ)

- 🔊 Тренер запитує в учасників, як вони розуміють поняття «кейс-менеджмент». Приймає відповіді та коментує:

«Кейс-менеджмент (англ. case-management – управління у конкретному випадку, вирішення конкретного завдання) – комплекс заходів, що проводять у тісній взаємодії фахівці різних відомств або напрямів для досягнення загальних цілей: поліпшення якості життя клієнта, захисту його прав та інтересів, а також його ресоціалізації».

- 🔊 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.1:

СЛАЙД 5.4.1

ХАРАКТЕРИСТИКИ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Динамічний
2. Скоординований
3. Цілеспрямований
4. Обґрунтований
5. Конфіденційний

- 🔊 Тренер коментує слайд:

«Процес організації роботи і ведення справи з неповнолітньою особою («кейс-менеджмент») можна схарактеризувати як:

динамічний – постійно змінюється відповідно до ситуації неповнолітньої особи;

скоординований – незважаючи на те, що працівник органу пробації проводить майже всю роботу з неповнолітньою особою, його головна роль полягає в керуванні самим процесом (координації діяльності всіх залучених осіб та організацій стосовно до підлітка). Неповнолітній теж повинен брати активну участь у виконанні свого індивідуального плану, що розробляється разом із працівником пробації;

цілеспрямований – соціально-виховна робота має плануватись на основі результатів оцінки ризику та потреб неповнолітньої особи та бути спрямована на усунення факторів, що сприяють протиправній поведінці. Чим більше інформації ви отримаєте під час оцінки, тим більше шансів розробити ефективний план індивідуальної роботи з неповнолітньою особою;

обґрунтований – кожне рішення у справі неповнолітньої особи обумовлене результатами оцінки та ґрунтується на професійному досвіді працівника органу пробації. Тобто, оцінка пояснює, чому були заплановані ті чи інші заходи. При плануванні роботи обов'язково враховуються наявні сильні сторони підлітка та фактори сприйняття, у тому числі рівень розвитку;

анонімний та конфіденційний – працівник органу пробації повинен пам'ятати про конфіденційність відомостей стосовно неповнолітнього, з яким він працює. Розкривати можна лише ту інформацію, яка необхідна для доступу до послуг та програм».

СЛАЙД 5.4.2

КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ

- Встановлення контакту і проведення оцінки потреб особи та визначення рівня нагляду
- Планування та направлення – встановлення зв'язку між потребами та наявними послугами
- Надання послуг, моніторинг надання послуг та змін у потребах
- Оцінка результатів і коригування заходів роботи
- Закриття справи

🔊 Тренер коментує слайд:

«Кейс-менеджмент – це спільний, спрямований на клієнта процес, що складається з етапів, які зазначені на слайді. У роботі з неповнолітніми правопорушниками роль працівника пробації не обмежується посередництвом та організацією надання послуг відповідно до потреб суб'єкта пробації, а й передбачає проведення консультування та здійснення постійного моніторингу змін у поведінці особи, підбір відповідних заходів роботи.

Отже, процес кейс-менеджменту складається з таких шести етапів:

Встановлення контакту та проведення оцінки. Працівник пробації встановлює контакт із підлітком, його сім'єю з метою інформування про умови покарання, збору інформації для проведення оцінки, планування подальшої роботи. Детальніше про проведення інтерв'ю та аспекти роботи з підлітком на цій стадії ми поговоримо у наступних модулях тренінгу.

Планування та направлення. Відповідно до визначених потреб суб'єкта пробації, працівник складає план роботи, визначає цілі роботи, способи досягнення цілей, періодичність зустрічей. Також працівник встановлює зв'язок та здійснює направлення до організацій і установ, які надаватимуть послуги відповідно до потреб.

Надання послуг, моніторинг надання послуг та змін у потребах. *Послуги мають сприяти зниженню ризику вчинення повторного правопорушення та надаватись відповідно до встановлених у плані цілей. На цьому етапі працівник пробації повинен організувати отримання інформації від надавачів послуг щодо результативності роботи із суб'єктом пробації.*

Оцінка результатів і коригування заходів роботи. *Працівник пробації постійно проводить оцінку результативності виконання плану роботи з суб'єктом пробації. Враховує вплив наданих послуг на неповнолітнього, з'ясовує зміни, які відбулись у його поведінці, оцінює інші фактори змін, потреби особи та коригує план роботи з нею.*

Закриття справи. *Працівник пробації проводить підсумкову оцінку ризиків і потреб неповнолітньої особи, готує висновок щодо справи неповнолітнього та вживає заходи, передбачені законодавством стосовно зняття з обліку/реєстрації».*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ КОМПОНЕНТ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ»

(30 XB)

 Тренер пояснює учасникам, що важливим інструментом кейс-менеджменту є ведення своєчасних і достовірних записів, які стосуються справи неповнолітнього суб'єкта пробації. Працівник органу пробації повинен документувати дії, вжиті стосовно до неповнолітнього, у т. ч. щодо всіх контактів працівника з неповнолітнім та його близьким оточенням.

Такі записи допомагають працювати з підлітком систематично і послідовно, слугуючи пам'яткою для працівника під час наступної зустрічі з суб'єктом пробації. Тренер пропонує розглянути цю тему детальніше та звертає увагу учасників на слайд 5.4.3.

СЛАЙД 5.4.3

СТАНДАРТИ ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ:

- ведення та зберігання записів є обов'язковим при супроводі всіх справ неповнолітніх;
- зберігається оригінал документа з підписом.

 Тренер коментує слайд:

«Ведення та зберігання записів щодо кожної справи неповнолітньої особи є обов'язковими для кожного працівника пробації. Оригінал записів зберігається у паперовому форматі в особовій справі неповнолітнього».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.4:

СЛАЙД 5.4.4

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА:

- записи, які ведуться у хронологічному порядку щодо фактичних контактів, дій та заходів, здійснених інспектором у справі неповнолітньої особи;
- інформація про неповнолітнього, яку може отримувати інспектор пробації.

 Тренер коментує слайд:

«Записи ведуться стосовно неповнолітніх, як обвинувачених під час підготовки досудової доповіді, так і засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, наприклад звільнених від відбування покарання з випробуванням. У своїх записах працівник пробації має фіксувати інформацію, отриману безпосередньо від неповнолітньої особи та від інших осіб з її близького оточення».

Тренер просить учасників пригадати основні джерела інформації, до яких звертається працівник пробації при заповненні форми оцінки. При цьому наголошує:

«Обсяг отриманої інформації повинен містити тільки ті факти, які потрібні для ефективного ведення справи неповнолітньої особи».

Тренер пояснює, що мета записів – оптимізувати час, який працівник пробації проводить з неповнолітньою особою, та зробити його більш продуктивним:

«Записи допомагають дотримуватись плану індивідуальної роботи і зосереджуватись на досягненні поставлених цілей».

 Тренер пропонує учасникам ознайомитися зі слайдом 5.4.5.

СЛАЙД 5.4.5

ДОСЛІДЖЕННЯ

- результати досліджень свідчать, що ведення записів при супроводі справ неповнолітніх позитивно впливає на їхні досягнення, та навпаки, несистематичне ведення записів призводить до прийняття невиправданих рішень по справі та несприятливих наслідків для неповнолітніх (Preston-Shoot 2003, Cummings et al. 2007);
- несистематичне ведення записів може спровокувати обрання послуг та програм, які не зовсім відповідають потребам клієнта.

 Тренер звертається до учасників:

«На вашу думку, які головні переваги ведення таких записів можна виокремити?»

 Тренер слухає відповіді учасників та звертається до слайдів 5.4.6 та 5.4.7, аби підсумувати сказане учасниками і додати інформацію за потреби.

СЛАЙД 5.4.6

ПЕРЕВАГИ ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ

- Швидкий доступ до важливої інформації
- Облік проведеної роботи
- Корисний інструмент для обрання необхідних послуг
- Хронологічне та послідовне документування деталей у справі клієнта
- Акумулявання і доповнення інформації
- Безперервний та цілісний підхід до надання послуг

ПЕРЕВАГИ ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ (ПРОДОВЖЕННЯ)

- Фіксування нових труднощів, бар'єрів, з якими стикається неповнолітній
- Визначення відповідних надавачів послуг для клієнта
- Пам'ятка для інспектора
- Підтвердження висновків (рішень/дій) інспектора щодо справи неповнолітнього
- Забезпечення контролю якості

📢 Тренер коментує:

«Такі записи під час ведення справи є важливими, адже дають змогу ефективніше проводити моніторинг і стежити за виконанням індивідуального плану роботи. Записи ведуться відповідно до участі неповнолітнього в програмах, заходах; вони допомагають відстежувати його/її успішність у досягненні поставлених цілей. Зібрана інформація також дозволяє підсумувати та/або доповнити інформацію про сильні сторони і потреби неповнолітньої особи щодо різних аспектів її життя з тим, аби аргументувати конкретний вибір програми. Загалом систематичне ведення записів допоможе відстежити й дії працівника пробації у відповідь на певні дії або обставини в житті неповнолітньої особи. Не менш важлива перевага ведення записів – керівник органу пробації зможе перевірити, чи дотримуються співробітники основних вимог до організації і проведення роботи з неповнолітніми».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.8.**ФОРМИ ДЛЯ ВЕДЕННЯ ЗАПИСІВ У СПРАВІ**

- Форма опису розмови для підготовки досудової доповіді
- Форма документування записів щодо справи неповнолітнього

📢 Тренер пояснює, що форми, зазначені на слайді, були розроблені як допоміжні інструменти для працівника пробації і призначені для підготовки досудової доповіді та ведення справ неповнолітніх після рішення суду.

📢 Тренер демонструє учасниками слайд 5.4.9:

СЛАЙД 5.4.9

ФОРМА ЗГОДИ НА ЗБІР ТА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

- Роз'яснення мети досудової доповіді
- Роз'яснення стосовно змісту інформації, яка збиратиметься інспектором
- Роз'яснення щодо права відмовитись від участі у підготовці досудової доповіді

📢 Тренер коментує слайд:

«Будь ласка, зверніть увагу на додаток 5.4.1 – “Форма згоди на збір та обробку персональних даних для підготовки досудової доповіді” та на слайд на екрані. Означена форма заповнюється з метою збору інформації для підготовки досудової доповіді. Ви повинні бути готовими пояснити неповнолітнім, їхнім батькам/опікунам, яка мета досудової доповіді, яка саме інформація має зазначатися в цьому документі, які реабілітаційні програми можуть бути рекомендовані неповнолітньому/ій. Під час спілкування з батьками чи з неповнолітньою особою важливо наголосити, що вони можуть не брати участі у підготовці досудової доповіді, проте це, ймовірно, негативно вплине на розгляд справи у суді».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.10:

СЛАЙД 5.4.10

ЗГОДА НА ЗБІР ТА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА УЧАСТЬ У РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАХОДАХ

- Роз'яснення мети збору інформації для проведення оцінки і планування подальшої роботи
- Роз'яснення порядку проведення реєстрації, індивідуальної та групової роботи, інформації про заходи, на які може бути направлена дитина з метою ресоціалізації; про особливості розголошення особистої інформації

 Тренер коментує слайд:

«Будь ласка, розгляньте Додаток 5.4.2. Це згода на збір інформації з метою організації роботи із засудженим неповнолітнім та заповнення Форми оцінки. Під час підписання згоди особливу увагу інспектор має приділити роз'ясненню обов'язків, покладених судом, які засуджена особа має виконувати, та потенційних наслідків за недотримання цих обов'язків».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.11 і переходить до розгляду форми опису розмови для підготовки досудової доповіді.

СЛАЙД 5.4.11

ФОРМА ОПИСУ РОЗМОВИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

- ПІБ, дата і місце контакту
- Отримана інформація: дані про батьків, осіб, які їх замінюють, стосунки у сім'ї, освіта / працевлаштування, дозволя / відпочинок; стосунки з друзями та однолітками; вживання психотропних речовин; особисті якості, поведінка; ставлення до правопорушень
- Будь-які труднощі, які можуть змінити реагування підлітка на послуги
- Захисні фактори або сильні сторони підлітка, які можуть знизити рівень ризику скоєння повторного правопорушення
- Будь-які особисті характеристики підлітка або обставини, які необхідно врахувати
- Дата, час, місце наступної зустрічі (за потреби)
- ПІБ та підпис контакту
- ПІБ та підпис інспектора пробації

📢 Тренер наголошує на важливості точного формулювання в записах інформації, отриманої від неповнолітньої особи, його/її батьків/опікунів, адже саме ця інформація стане основою для підготовки досудової доповіді, яка згодом подаватиметься до суду.

📢 Тренер пояснює, що за основу при розробленні форми Досудової доповіді було взято інструмент Оцінки, а отже, інформація в досудовій доповіді стосуватиметься тих самих криміногенних факторів: історії правопорушень; сімейних обставин; освіти/працевлаштування; дозвілля; спілкування з однолітками/друзями/вживання психоактивних речовин; особистості/скоєння та ставлення до злочинів (тут також повинна міститися інформація про ставлення неповнолітньої особи до злочину, потерпілого та власне бажання виправитися, його/її плани на майбутнє).

Форма опису розмови для підготовки досудової доповіді повинна також містити інформацію про будь-які перешкоди чи фактори сприйняття, які можуть впливати на надання послуг (рекомендованих програм), а також про захисні фактори чи сильні сторони, які можуть знизити будь-які ризики та сприяти покращенню поведінки неповнолітнього/ї. Інспектор також повинен визначити будь-які особисті характеристики та життєві обставин неповнолітнього/ї, які необхідно врахувати під час призначення покарання, надання рекомендацій щодо програм та спроможності неповнолітньої особи виконати покарання. До прикладу: безпритульність чи поточні нестабільні/небезпечні умови життя; особливості фізичного або психічного розвитку; відомості щодо досвіду експлуатації (залучення неповнолітнього до проституції, послуг ескорту); вагітність чи виконання батьківських обов'язків; комунікаційні бар'єри (мова, грамотність) тощо.

Інформація, зібрана у Формі опису розмови, повинна також відображати готовність неповнолітньої особи до зміни поведінки, згоду на проходження програм/лікування та плани на майбутнє.

Варто також пояснити неповнолітньому, батькам/опікунам або іншій особі, яка надавала інформацію, що вони матимуть змогу переглянути всі занотовані записи та завірити їх своїм підписом із зазначенням дати зустрічі.

📢 Далі тренер ознайомлює учасників із формою документування записів щодо справи неповнолітнього. Пропонує учасникам подумати, яка інформація може зазначатись у записах щодо неповнолітніх, що були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Тренер записує пропозиції учасників на фліпчарті. Далі пропонує розглянути Додаток 5.4.4 – Форму документування записів щодо справи неповнолітнього:

«Ознайомтеся, будь ласка, з Додатком 5.4.4, де зазначено, які саме дані мають міститися у Формі документування записів щодо справи неповнолітнього. Зверніть увагу на слайд 5.4.12 та порівняйте інформацію із запропонованою вами».

ФОРМА ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗАПИСІВ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

- Дата і місце контакту
- ПІБ (особи, з якою контактували)
- Інформація щодо справи (отримана інформація від особи, відомості стосовно дотримання неповнолітньою особою умов вироку суду, її успішності у досягненні цілей, бар'єрів/факторів сприйняття, захисних чинників, ступеня мотивації тощо; будь-яка(і) дія(і), виконана(і) працівником пробації)
- Дата, час і місце наступної призначеної зустрічі (за потреби)
- ПІБ працівника пробації, підпис і дата

Тренер коментує:

«Форма документування записів щодо справи неповнолітнього має містити інформацію про всі контакти, які відбувалися з неповнолітньою особою, та іншу допоміжну інформацію, що стосується виконання судового рішення, досягнення поставлених цілей (визначених у Формі оцінки неповнолітньої особи); перешкод і факторів сприйняття, з якими стикається неповнолітній/я; рівня зацікавленості та мотивації неповнолітньої особи до виправлення, відповідних дій працівника пробації. У Формі також обов'язково зазначають дату, час та місце проведення наступної призначеної зустрічі, завірені підписом працівника пробації».

 Тренер пояснює учасникам, що ефективною практикою при веденні записів у справі неповнолітніх, яка може допомогти заощадити час та зафіксувати якомога більше інформації, є використання загальноприйнятих скорочень й аббревіатур.

Тренер запитує в учасників:

«Які скорочення ми могли би використовувати для ведення записів?» Далі записує відповіді на фліпчарті та рекомендує використовувати їх у роботі.

СЛАЙД 5.4.13

ЗАПИСИ У СПРАВІ - ОБҐРУНТОВАНІСТЬ

- Визначте інформацію, що стосується саме справи неповнолітнього
- Виокремте ключові питання
- Визначте обсяг інформації для документування
- Оберіть, що є неважливим та можна не зазначати в записах
- Задokumentуйте додаткову інформацію



Тренер наголошує:

«Ефективне та системне ведення записів щодо справи неповнолітньої особи беззаперечно дасть змогу краще працювати з неповнолітнім та уможливить постійний доступ до інформації, яка буде оновлюватися відповідно до проведених зустрічей, заходів. Зверніть, будь ласка, увагу, що до записів потрібно вносити тільки фактичну інформацію у доволі стислій і чіткій формі так, щоб вона була зрозумілою. Наприклад, зазначайте, хто залучений до роботи з неповнолітнім, що саме відбувається, коли/чому/що трапилося. Інформація чи припущення третьої особи не повинні зазначатися в записах. За можливості намагайтеся підкріпити/обґрунтувати задокументовані відомості; якщо не вдається підтвердити, обов'язково зазначайте це у формі. Зазвичай інформація, надана у довідках, які були отримані зі школи, від психолога чи соціального працівника про особу неповнолітнього, не дублюється у записах. Натомість можна зазначити, що була отримана довідка, та вказати основні аспекти, представлені в ній.»



Запитання для обговорення:

Чи є у вас запитання/зауваження/коментарі щодо наданої інформації?

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 5.4.14.

СЛАЙД 5.4.14

ЗАПИСИ У СПРАВІ – ОБ’ЄКТИВНІСТЬ

- Документування спостережень за поведінкою підлітка
- Фактичні твердження, а не власні думки та судження
- Точність, підтверджені факти
- Уникнення емоційних та політичних некоректних висловлювань

 Тренер коментує:

«Записи щодо справи неповнолітньої особи повинні бути максимально об’єктивними, неупередженими та спиратися тільки на факти; припущення чи особисті судження можуть негативно вплинути на відображення інформації. Якщо ви хочете зазначити про погіршення поведінки неповнолітньої особи, опишіть це, використовуючи фактичні дані – до прикладу, неповнолітній/я не пройшов/ла програму. Зверніть також увагу на мову, яку ви використовуєте для ведення записів – як і сама інформація, вона повинна бути незаангажована, уникайте використання політично чи етично некоректних висловів».

 Тренер демонструє слайд 5.4.15:

СЛАЙД 5.4.15

ЗАПИСИ У СПРАВІ – ЗРОЗУМІЛІСТЬ

- Короткі речення
- Короткі абзаци
- Чіткість
- Невикористання жаргонної лексики
- Офіційно-діловий стиль

📢 Тренер коментує: «Для ефективного ведення записів краще використовувати короткі та зрозумілі речення, скажімо, які складаються з 15–17 слів. Окремі тези краще зазначати в окремих абзацах, уникайте використання жаргонізмів, сленгу, таких слів, як “переважно”, “загалом”».

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ»

(15 XB)

📢 Підсумовуючи сесію, тренер нагадує учасникам правила ефективного кейс-менеджменту:

СЛАЙД 5.4.16

ЕФЕКТИВНИЙ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТ

1. Застосування структурованої форми оцінки.
2. Дотримання принципів ризиків, потреб та сприйняття.
3. Визначення захисних факторів і захисту у неповнолітньої особи.
4. Урахування рівня розвитку неповнолітнього.
5. Налагодження довірливих стосунків із неповнолітнім.
6. Підбір форм та методів втручання на основі лише достовірної інформації.
7. Систематичне ведення записів у справі неповнолітнього.
8. Системний контроль за перебігом процесу.

«Застосовуйте методику оцінки для планування роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Дотримуйтеся правил ризику, потреби і сприйняття – це дуже важливо! Пам’ятайте про дозування та інтенсивність втручання. Чим більший рівень ризику, тим інтенсивніше має бути втручання.

Відштовхуйтеся від захисних факторів неповнолітньої особи. Визначте, що може допомогти підлітку успішно пройти іспитовий строк.

Враховуйте рівень розвитку неповнолітньої особи. Нам не варто проводити програму для 13 і 17-річних осіб разом. Рівень зрілості 13-річних не відповідає рівню розвитку підлітків старшого віку, тому їх об’єднання може призвести до непорозумінь у такій групі. Неповнолітні особи однієї групи мають бути приблизно одного віку, якщо це не екскурсії або інший культурний захід, де молодші неповнолітні проводять більшість часу з інспектором.

Розвивайте позитивні стосунки з неповнолітніми особами – це також дуже важливо. Для деяких співробітників, які раніше були орієнтовані на покарання, ця діяльність значно відрізнятиметься від звичної. Зосередження уваги на сильних сторонах неповнолітньої особи часто веде до довірливих стосунків з нею, що може позитивно вплинути на процес її перевиховання.

За можливості, надавайте перевагу реабілітаційним/соціальним послугам та програмам, які довели свою ефективність при роботі з правопорушниками. Виявити установи, які спроможні надавати такі послуги в громаді, може бути досить складно. У разі їх відсутності слід особисто зайнятися вирішенням проблем, що провокують протиправну поведінку неповнолітньої особи.

Регулярно ведіть записи у справі неповнолітнього в хронологічному порядку щодо фактичних контактів, дій та заходів, здійснених працівником органу пробації. Регулярне ведення записів забезпечує цілісний підхід до роботи з неповнолітніми всіх залучених працівників.

Регулярно відстежуйте досягнення неповнолітнього, що можна зробити шляхом проведення повторної оцінки або перегляду плану індивідуальної роботи. Можливо, у процесі нагляду потрібно буде змінити інтенсивність втручання, якщо ми спостерігаємо досягнення основних цілей реабілітації, або навпаки. Пам'ятайте, що ваше судження щодо напряду роботи з неповнолітнім має ґрунтуватись на результатах оцінки».

 Тренер пропонує учасникам обговорити запитання чи коментарі, які могли виникнути під час сесії.

ДОДАТОК 5.4.1

ФОРМА ЗГОДИ НА ЗБІР ТА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

ЗГОДА НА ЗБІР ТА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

Я, _____, є (матір'ю, батьком, опікуном або законним представником) _____, цим засвідчуємо, що ми були ознайомлені з інформацією про підготовку Досудової доповіді. Мені повідомлено, що Досудова Доповідь - це письмова інформація для суду, яка характеризує мою дитину. Ця доповідь буде містити інформацію про мого сина (доньку)/підопічного _____, про взаємовідносини в сім'ї, коло спілкування моєї дитини/підопічного, проведення ним (нею) дозвілля, ставлення до навчання/роботи, про особисті якості та поведінку моєї дитини, його (її) ставлення до скоєного правопорушення, у вчиненні якого моя дитина обвинувачується. Мені роз'яснено, що Досудова Доповідь міститиме висновок про заходи, які можуть бути застосовані судом стосовно моєї дитини/підопічного, з метою її виправлення без направлення до місць позбавлення волі.

Також я ознайомлена(-ий) з порядком збору та обробки інформації для підготовки Досудової Доповіді: працівник кримінально-виконавчої інспекції може спілкуватися з моєю дитиною, членами нашої родини та іншими родичами, які проживають з нами, представниками навчального закладу, в якому навчається моя дитина. Також мені повідомлено про можливість збору інформації з медичних закладів та від органів державної влади, підприємств, організацій, установ.

Я та моя дитина _____ ознайомлені з нашим правом відмовитися від участі у складанні Досудової Доповіді та про наслідки у разі відмови.

Шляхом підписання цього тексту, відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297 УІ надаю згоду на обробку стосовно мене та моєї дитини/підопічного _____ особистих персональних даних з метою підготовки Досудової Доповіді стосовно _____ відповідно до Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII на підставі письмового запиту суду з таких джерел:

у такому обсязі: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, адреса фактичного проживання, стать, дата народження, місце народження, номер телефону, сімейний статус батьків, прізвище,

ім'я, по батькові особи, з якою проживає дитина. Інформація про встановлені обставини, відповідно до категорій криміногенних факторів неповнолітньої особи (історія правопорушень, стосунки в сім'ї, освіта, працевлаштування, спосіб проведення дозвілля, стосунки з друзями та однолітками, інформація про вживання психотропних речовин, інші залежності, особисті якості та поведінка, ставлення до правопорушень), прізвище, ім'я, по батькові потерпілої(их) особи(іб), членів її(їх) родин, представників закладу, у якому навчається неповнолітня особа, назви установ і організацій.

Персональні дані у вигляді досудової доповіді передаватимуться до суду, який надіслав письмовий запит на підготовку досудової доповіді стосовно неповнолітнього обвинуваченого.

Зобов'язуюсь при зміні його (її) персональних даних надавати у найкоротший термін відповідальній особі уточнену інформацію та подавати оригінали відповідних документів для внесення його (її) нових особистих даних до бази персональних даних Кримінально-виконавчої інспекції.

Дата: _____ 20____ р.

Законний представник неповнолітнього: _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Неповнолітній: _____

Інспектор: _____

ДОДАТОК 5.4.2

ЗГОДА НА ЗБІР ТА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА УЧАСТЬ У РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАХОДАХ

Я, _____, є (матір'ю, батьком, опікуном або законним представником) _____, шляхом підписання цього тексту, відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297 VI надаю згоду на обробку стосовно мене та моєї дитини (підопічного) _____ особистих персональних даних у картотеках та/або за допомогою інформаційно-телекомунікаційної системи бази персональних даних КВІ з метою ведення діловодства, підготовки відповідно до вимог законодавства статистичної, адміністративної та іншої інформації, а також інших необхідних документів з метою виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, контролю за поведінкою осіб, звільнених від покарання чи його відбування, та реалізації державної політики у сфері пробації.

Відповідальною за ведення справи особою оброблятимуться такі персональні дані: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, адреса фактичного проживання, стать, дата народження, місце народження, номер телефону, сімейний статус батьків, прізвище, ім'я, по батькові особи, з якою проживає дитина, інформація про встановлені обставини, відповідно до категорій криміногенних факторів неповнолітньої особи (історія правопорушень, стосунки в сім'ї, освіта, працевлаштування, спосіб проведення дозвілля, стосунки з друзями та однолітками, інформація про вживання психотропних речовин, інші залежності, особисті якості та поведінку, ставлення до правопорушень), представників закладу, у якому навчається неповнолітня особа, назви установ і організацій.

Зобов'язуюсь при зміні його (її) персональних даних надавати у найкоротший термін відповідальній за ведення справи особі уточнену інформацію та подавати оригінали відповідних документів для внесення його (її) нових особистих даних до бази персональних даних Кримінально-виконавчої інспекції.

Ця згода, оформлена у письмовому вигляді, набуває чинності з моменту її підписання та діє до кінця іспитового строку моєї дитини _____, крім цього, я надаю свою згоду на проведення співробітниками КВІ з моєю дитиною _____ реєстрації, індивідуальної та групової роботи без моєї присутності.

Я розумію мету та характер цієї письмової згоди, які були роз'яснені мені та _____ інспектором КВІ. Я підтверджую, що мені була надана можливість запитати про порядок й умови відбування покарання; про реабілітаційні програми, реабілітаційні заходи, на які може бути направлена моя дитина з метою ресоціалізації; про особливості розголошення особистої інформації; я також підтверджую, що мною та _____ були отримані усі відповіді на поставлені запитання.

Дата: _____ 20____ р.

Законний представник неповнолітнього: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Неповнолітній: _____

Інспектор: _____

ДОДАТОК 5.4.3

ФОРМА ОПИСУ РОЗМОВИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

Дата та місце зустрічі: _____

ПІБ (особи, з якою спілкувалися):

Отримана інформація (інформація, отримана під час спілкування з особою щодо сімейних обставин; освіти та працевлаштування; дозвілля; однолітків/друзів; вживання психоактивних речовин, особистості, поведінки, ставлення до правопорушень)

Дата, час та місце наступної зустрічі (якщо така призначена):

ПІБ (особи, з якою спілкувалися)	підпис	дата
ПІБ працівника пробації	підпис	дата

ДОДАТОК 5.4.4

ФОРМА ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗАПИСІВ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

ПРИКЛАД ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗАПИСІВ ЩОДО СПРАВИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Дата і місце контакту: 12.09.2016 р. у приміщенні служби пробації

ПІБ (особи, з якою контактували): була проведена бесіда з Іваном К.

Інформація щодо справи (отримана інформація від контакту, будь-яка(і) дія(ї), вжита(і) працівником пробації під час зустрічі...): *Під час бесіди підліток пояснив, що він розпочав навчання, згідно з планом індивідуально-виховної роботи, з 01.09.2016 р.; прогулів навчання не допускає, відвідує індивідуальні бесіди із психологом служби пробації. Крім того, підліток пояснив, що йому подобається виробнича практика та можливість працювати. Під час спілкування були переглянуті «+» від регулярного відвідування навчання, Іван зазначив, що зараз у нього поліпилися відносини із майстром та куратором групи. Також з Іваном була проведена мотиваційна бесіда щодо відвідування програми «Життєві навички», яка стартує 19.09.2016; за результатом бесіди підлітку видано направлення на проходження програми.*

Дата, час і місце наступної призначеної зустрічі (за потреби):

ПІБ працівника пробації підпис

дата

МОДУЛЬ 6. ДОСУДОВІ ДОПОВІДІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

ЧАС:	100 хвилин
ЦІЛІ:	• ознайомити учасників із: • обсягом, форматом і вимогами до подання інформації про неповнолітню особу у досудовій доповіді; • повноваженнями органів пробації, які здійснюють підготовку досудової доповіді; • необхідністю визначення і врахування криміногенних факторів ризику та потреб неповнолітньої особи у процесі підготовки досудової доповіді; • необхідністю визначення особливостей життєвих обставин чи особистісних характеристик неповнолітньої особи (факторів сприйняття), які мають бути враховані при обранні міри покарання; • рекомендаціями щодо написання досудової доповіді.
МАТЕРІАЛИ:	• проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук Роздатковий матеріал: • Додаток 6.1 – Порядок підготовки досудової доповіді • Додаток 6.2. Приклад заповненої форми досудової доповіді • Додаток 6.3 – Перелік запитань для підготовки досудової доповіді • Додаток 6.4. – Категорії соціально-психологічної характеристики – коментар тренера

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Міжнародні стандарти та законодавча база в Україні щодо застосування досудової доповіді»	15 хв
2	Обговорення процедури підготовки досудової доповіді, змісту та форми досудової доповіді	25 хв
3	Вправа з відпрацювання навичок заповнення досудової доповіді	60 хв

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВЧА
БАЗА В УКРАЇНІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ»** (15 ХВ)

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 6.1 та коротко озвучує питання, які будуть розглянуті протягом сесії.

СЛАЙД 6.1

ОГЛЯД СЕСІЇ

- Досудова доповідь: огляд і мета
- Міжнародні стандарти
- Законодавча база в Україні
- Формат і зміст досудової доповіді
- Оцінка та рекомендації

 Тренер звертається до учасників:

«Відповідно до ЗУ «Про пробацію», підготовка досудових доповідей (ДД) у справах неповнолітніх є обов'язковою. Пілотні проекти з упровадження ДД та формат досудової доповіді для неповнолітніх, який розглядатиметься у цьому модулі, розроблені й імплементувались з 2013 р. Державною пенітенціарною службою спільно з Міністерством юстиції, за підтримки проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

Зразок ДД враховує основні категорії Форми оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та вимоги Закону України «Про пробацію»».

 Тренер запитує в учасників, як вони розуміють поняття «досудова доповідь», та після короткого обговорення демонструє слайд 6.2:

СЛАЙД 6.2

ОГЛЯД ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

- Досудова доповідь (ДД) – стандартизований інструмент для збирання та аналізу інформації про обвинуваченого неповнолітнього і подання такої інформації до суду, з метою її врахування при винесенні рішення щодо найбільш доцільної міри покарання.
- ДД призначена для вивчення й оцінки впливу внутрішніх та зовнішніх факторів і обставин на неповнолітню особу
- ДД ґрунтується на результатах бесід з підлітком та іншими особами, які можуть надати інформацію про нього
- ДД містить лише факти, викладені в об'єктивний та неупереджений спосіб.

 Тренер коментує слайд:

«Досудова доповідь щодо неповнолітнього повинна містити узагальнення основних криміногенних факторів впливу, характеристики його/її оточення, які дозволяють оцінити рівень ризику щодо вчинення повторного кримінального правопорушення та сформулювати висновок до суду про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 6.3:

СЛАЙД 6.3

МЕТА ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

- Визначення факторів, які сприяли протиправній поведінці неповнолітнього
- Надання рекомендацій щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення повторного злочину з урахуванням ресурсів громади



До уваги тренера!

Залежно від обізнаності групи у використанні Форми оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, тренер може попросити групу назвати основні категорії криміногенних факторів.

- 📢 Тренер нагадує учасникам: *«При складанні ДД також необхідно звертати увагу на сильні сторони, або захисні фактори, наявні в житті підлітка, наприклад певні особисті якості, родинні обставини, стосунки в школі та/чи громаді, що можуть позитивно впливати і сприяти перевихованню підлітка.*

ДД також має містити інформацію щодо ризиків для громади, зумовлених протиправною поведінкою підлітка.

Інформація, зібрана під час підготовки ДД, є основою для визначення послуг та програм, які сприятимуть перевихованню підлітка.

Крім цього, доповідь є джерелом інформації про неповнолітнього для органів, що працюють з підлітками після винесення вироку, яка може бути корисна при здійсненні нагляду, проведенні оцінки та плануванні заходів втручання.

Зверніть особливу увагу: ДД не може бути використана для встановлення вини».

- 📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 6.4:

СЛАЙД 6.4

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

- Ст. 16. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985)
- Ст. 7. Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Токійські правила, 1990)

- 📢 Тренер коментує слайд:

«Розроблення й використання ДД, у тій чи іншій формі, здійснюються по всьому світу вже не один десяток років, цей світовий досвід є основою моделі, яка буде застосовуватись в Україні.

У 1985 р. ООН було впроваджено так звані Пекінські правила, згідно з якими під час розгляду будь-яких справ, окрім дрібних правопорушень (тобто, не в усіх випадках, на відміну від вимог ЗУ «Про пробацію»), рекомендовано подавати до суду доповідь про життєві обставини підлітка, оточення і умови, в яких живе неповнолітня особа, або обставини, при яких було скоєно правопорушення

Мінімальні стандартні правила ООН щодо запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі («Токійські правила», 1990 р.), визначають використання судом «доповідей про соціальне обстеження», які містять актуальну інформацію про характер правопорушення та соціальну характеристику правопорушника».

 Тренер демонструє учасникам слайд 6.5:

СЛАЙД 6.5

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА В УКРАЇНІ

- Закон України «Про пробацію», прийнятий в лютому 2015 року
- Кримінально-процесуальний кодекс
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» №1492-III, ухвалений 07.09.2016 року

 Тренер коментує слайд та роз'яснює різноманітні закони і підзаконні акти тощо, які врегульовують використання ДД.

ОБГОВОРЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ, ЗМІСТУ ТА ФОРМИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

(25 ХВ)

Тренер роздає учасникам Додаток 6.1 та пропонує ознайомитись протягом 15 хвилин із процедурою підготовки ДД та безпосередньо з формою ДД, що були розроблені відповідно до чинного законодавства України. Тренер роз'яснює будь-які незрозумілі для учасників пункти, зазначені в описі процедури, та переходить до огляду форми ДД.



До уваги тренера!

Компонент сесії, пов'язаний зі змістом досудової доповіді, є найважливішим; він має містити докладні інструкції та якомога більше інтерактивної практики. Тренеру також необхідно наголосити на тому, що у форму Досудової доповіді протягом 2017 р. можуть бути внесені зміни, які ґрунтуватимуться на досвіді апробації ДД.

СЛАЙД 6.6

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ – ЗМІСТ

- Деталі щодо відповідної ухвали суду
- ДД складається з шести розділів:
 - Загальна інформація про неповнолітнього; відомості про родину; інформація про працівника пробації, який складав ДД; джерела інформації
 - Соціально-психологічна характеристика неповнолітнього
 - Оцінка ризику
 - Вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього
 - Рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику
 - Висновок органу пробації

 Тренер звертається до учасників: *«ДД складається з таких розділів:*

1. Загальна інформація.

2. Соціально-психологічна характеристика – криміногенні фактори ризику, які містить Форма оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення (тому другий розділ зазвичай є найбільшою частиною ДД).

3. Оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення – виконується на основі заповненої Форми оцінки (низький, середній та високий рівні ризику).

4. Вплив криміногенних факторів – стислий опис факторів ризику (наприклад: прояви фізичної агресії, вживання ПАР тощо), також у цьому розділі обов'язково зазначається мотивація підлітка до змін, його плани на майбутнє, чи готовий він брати участь у реабілітаційних заходах і програмах.

5. Рекомендації – необхідно врахувати наявні в громаді ресурси, які б змогли мінімізувати криміногенні фактори та сприяти подальшій ресоціалізації підлітка (наприклад: програма «Управління гнівом», залучення до просоціальної діяльності – безкоштовна секція з боксу тощо).

6. Висновок органу пробації – у цьому розділі обов'язково зазначається, чи можливе застосування до неповнолітнього покарання без ізоляції від суспільства при наявності реабілітаційних послуг, та рівень готовності підлітка брати участь у цих заходах, але в жодному разі працівник пробації не може вказувати термін відбування покарання».

Тренер повинен звернути увагу на те, що кожен підрозділ розділу 2 «Соціально-психологічна характеристика» має містити інформацію про відповідні фактори сприйняття – будь-які умови чи обставини, які можуть впливати на здатність неповнолітньої особи реагувати на заходи втручання (наприклад, житлові умови, рівень розвитку, стан здоров'я тощо). Наявність будь-яких сильних сторін та захисних факторів, в особистості підлітка чи в його оточенні, також має бути відображена у відповідному пункті.



До уваги тренера!

Під час обговорення загального формату тренер роздає учасникам копії форми ДД, копії Методичних рекомендацій з оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, порядку підготовки ДД (Додаток 6.1).

Тренер звертає увагу учасників на слайд 6.7:

СЛАЙД 6.7

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ – ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

- Дані суду
- Персональна інформація про неповнолітнього
- Інформація про батьків або законних представників
- Інформація про працівника, який підготував ДД
- Джерела інформації

Тренер коментує слайд: *«Отже, Розділ I має містити такі дані:*

- 1. Назва суду, який надіслав запит про підготовку доповіді, у т. ч. ПІБ судді, дату отримання запиту і номер справи.*
- 2. Персональна інформація про суб'єкта пробації (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, адреса фактичного проживання та контактний номер телефону).*
- 3. Дані про батьків або законних представників (прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, номер телефону, сімейний статус батьків, прізвище, ім'я, по батькові особи, з якою проживає дитина).*
- 4. Інформація про працівника, який складав ДД (прізвище, ім'я, по батькові, посада, номер телефону та дата складання ДД).*
- 5. Джерела інформації для підготовки доповіді. Зазначаються прізвище, ім'я, по батькові обвинуваченого неповнолітнього, членів його родини, представники закладу, у якому навчається неповнолітня особа, інші особи та їх відношення до неповнолітньої особи, які можуть надати інформацію для підготовки доповіді, назви установ і організацій, а також отримані працівником пробації документи, на підставі яких вносяться дані до досудової доповіді.*

Важливо звернути увагу учасників на випадки, коли неповнолітній використовує своє право на відмову від співпраці на будь-якому етапі підготовки ДД. Це має бути зазначено в доповіді, без жодних припущень з боку працівника пробації щодо мотивів такої відмови».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 6.8:

СЛАЙД 6.8

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ — СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

- Історія правопорушень
- Соціально-побутові умови
- Освіта, працевлаштування
- Стан здоров'я
- Стосунки у суспільстві
- Стосунки в сім'ї
- Дозвілля та відпочинок
- Особисті якості та поведінка
- Ставлення до правопорушення

 Тренер коментує слайд:

«У розділі 2. «Соціально-психологічна характеристика обвинуваченого» міститься інформація про особистість неповнолітнього та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку».

Детальні характеристики кожної групи факторів наведені у Додатку 6.4.

ВПРАВА З ВІДПРАЦЮВАННЯ НАВИЧОК ЗАПОВНЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ (60 ХВ)

Залежно від рівня підготовки учасників, вправу можна провести як самостійну роботу учасників з кейсом та формою ДД або детально зупинитись на кожному з розділів прикладу заповнення ДД. Якщо тренер обрав другий варіант проведення вправи, потрібно дотримуватись таких кроків:

Перед виконанням вправи тренер звертає увагу учасників на роздаткові матеріали:

- приклад заповненої форми ДД щодо Олексія (Додаток 6.2);
- перелік запитань для підготовки досудової доповіді (Додаток 6.3).

Тренер просить учасників протягом двох хвилин ознайомитись з інформацією, яка була викладена в другому розділі досудової доповіді, підготовленої щодо Олексія стосовно його історії правопорушень. Тренер звертається до учасників: *«Отже, до встановлених обставин в історію попередніх правопорушень зараховуємо будь-яку інформацію, пов'язану з кримінальним минулим підлітка, наприклад якщо його раніше було притягнуто до кримінальної відповідальності за дії, що містять ознаки, встановлені кримінальним чи адміністративним законодавством».*

Тренер звертається до учасників: *«Наступним, що необхідно відобразити у ДД, є «Соціальне оточення», а саме: слід надати детальну характеристику стосунків між неповнолітнім та його батьками чи законними представниками, а також з іншими членами родини, з однолітками, друзями та описати їх вплив на неповнолітнього. Тренер просить учасників протягом п'яти хвилин ознайомитись з інформацією, яка була викладена в досудовій доповіді щодо Олексія.*

Тренер коментує: *«Соціалізація в родині є головним чинником, що впливає на формування цінностей і поглядів підлітка. ДД має містити аналіз стосунків між неповнолітнім та його батьками чи опікунами, а також з іншими членами родини, їх впливу на дитину. Проаналізуйте стиль виховання, що використовується стосовно дитини, та стосунки між іншими членами родини.*

Дізнайтесь, чи беруть батьки активну участь у житті підлітка та чи впливає їхній спосіб життя на якість нагляду. Чи можна нейтралізувати відповідний негативний вплив на якість виховання за допомогою втручання з боку іншого члена родини? Як підліток реагує на обрані методи підтримання дисципліни та батьківського контролю? Опишіть особисті сильні сторони підлітка в родинному контексті: чи існує позитивна взаємодія між дитиною та з кимось із членів родини?

Крім того, на неповнолітнього чинять великий вплив його відносини з однолітками та друзями. Тому необхідно з'ясувати, до якої категорії належать друзі неповнолітнього, яким чином вони разом проводять час та який вплив друзів-знайомих на неповнолітнього».

Тренер звертається до учасників *«Зараз, будь ласка, ознайомтеся з інформацією, зазначеною в Додатку 6.3 – “Перелік запитань для підготовки досудової доповіді”. Перелік запитань було розроблено, аби допомогти інспектору підготуватись до бесіди з неповнолітньою особою з метою збору інформації для підготовки досудової доповіді. Тренер наголошує: «ДД повинна містити тільки ту інформацію, що стосується справи неповнолітнього».*

Тренер об'єднує учасників у пари та просить кожну пару поставити одне одному відповідні питання, використовуючи перелік питань до цього розділу (Додаток 6.3) з метою відпрацювання на практиці навичок збирання інформації для заповнення Розділу 2 щодо стосунків у сім'ї. Отримана інформація стисло прописується у вищезазначеному розділі форми ДД (форма для заповнення наведена в Додатку 6.1.a). Подібна вправа проводиться після розгляду кожної категорії другого розділу ДД.



До уваги тренера!

Учасники не мусять розголошувати особисту інформацію. Відповіді не обов'язково мають бути правдивими. Мета вправи – відпрацювання навички постановки запитань для отримання необхідної інформації. Учасник, який відповідає, може також вдавати відмову або неготовність співпрацювати, і тоді учасник, що ставить запитання, має переформулювати запитання, щоб отримати відповідь.

По завершенні вправи кілька пар презентують свої напрацювання (залежно від кількості учасників у групі).

Якщо у групі залишається час, тренер може попросити учасників розібрати інші підрозділи ДД, використовуючи рекомендації для тренера, що наведені у Додатку 6.4.

Тренер просить учасників протягом двох хвилин ознайомитися з інформацією, яка була викладена в розділі *«Вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього, рекомендації щодо заходів та висновок».*

Далі демонструє слайд 6.9:

СЛАЙД 6.9

ВПЛИВ КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ, РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ВИСНОВОК

- Криміногенні сфери, де існує ризик для підлітка
- Мотивація підлітка до змін
- Фактори сприйняття
- Сильні сторони та захисні фактори
- Наявні послуги, програми і ресурси, що відповідають виявленим потребам
- Висновок органу пробації про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк

 **Тренер коментує:** *«Мета цієї оцінки – зробити основні висновки з аналізу інформації, що міститься в ДД, стосовно ризиків та криміногенних факторів у житті підлітка. Тут не варто повторювати все те, що вже було викладено в попередніх розділах. Цей розділ має містити оцінку криміногенних факторів ризику щодо скоєння повторних правопорушень, наприклад вживання ПАР, брак навичок управління власними емоціями тощо. Рекомендації мають бути обґрунтованими та враховувати фактори сприйняття».*

«ОЦІНКА РИЗИКУ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ»

Тренер просить учасників проаналізувати інформацію, наведену (в історії Олексія) і сформулювати їхню версію підрозділів ДД “Рекомендації” та “Висновок”.



До уваги тренера!

Дуже важливо надати учасникам достатньо часу для відпрацювання навичок написання останніх розділів ДД, оскільки вони є найбільш інформативними для судді під час розгляду справ неповнолітніх.

ДОДАТОК 6.1.

(Проект Порядку складання досудової доповіді із внесеними змінами станом на 26.04.2017 р.)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства юстиції України

27.01.2017 № 200/5

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

27 січня 2017 р. за № 121/29989

ПОРЯДОК СКЛАДЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Порядок визначає механізм складення та подачу до суду персоналом органу пробації досудової доповіді, її зміст.
2. У цьому Порядку терміни вживаються у значеннях, наведених у Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про пробацію».
3. Орган пробації при складенні досудової доповіді у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, іншими актами законодавства України, а також цим Порядком.
4. Підстави підготовки досудової доповіді визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України).

II. ПОРЯДОК СКЛАДЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

1. У день отримання ухвали суду щодо складання досудової доповіді про обвинуваченого (далі – ухвала суду) або запрошення представника персоналу органу пробації до суду для участі у підготовчому судовому засіданні керівник органу пробації доручає йому підготовку досудової доповіді.
2. У разі відводу (самовідводу) представника персоналу органу пробації, якому було надано відповідне доручення, за наявності обставин та у порядку, визначеному КПК України, а також виникнення інших обставин, що унеможливають підготовку досудової доповіді представником персоналу органу пробації, керівник органу пробації доручає підготовку досудової доповіді іншому представнику персоналу органу пробації.
Про зміну представника персоналу органу пробації, якому доручено підготовку досудової доповіді, інформується обвинувачений.

3. У день отримання ухвали суду представник персоналу органу пробації реєструє її в журналі обліку осіб, стосовно яких отримано ухвали суду на складення досудової доповіді (додаток 1), та заводить справу за матеріалами досудової доповіді (додаток 2) стосовно обвинуваченого. Усі документи, які формуються у процесі підготовки досудової доповіді, долучаються до справи за матеріалами досудової доповіді стосовно обвинуваченого.
4. Не пізніше дня, наступного за днем отримання ухвали суду, обвинуваченому надсилається виклик до органу пробації (додаток 3) для проведення бесіди.
Виклик до органу пробації також може бути вручений особисто на підготовчому судовому засіданні, якщо представник персоналу органу пробації був на ньому присутній за запрошенням суду.
5. Для проведення бесід при підготовці досудової доповіді обвинувачений викликається до органу пробації (за необхідності). Про кожну наступну зустріч представник персоналу органу пробації вручає (надсилає) обвинуваченому окремий виклик до органу пробації.
6. Під час прибуття за першим викликом до органу пробації обвинуваченому повідомляються:
 - мета, порядок підготовки та використання досудової доповіді;
 - його права та обов'язки при підготовці досудової доповіді;
 - дата подання до суду досудової доповіді.

Під час бесіди обвинувачений ознайомлюється з інформацією про порядок складення досудової доповіді (додаток 4) під підпис, а також з'ясовується наявність або відсутність підстав, визначених КПК України, для відводу представника персоналу органу пробації, якому доручено підготовку досудової доповіді.

7. Отримана від обвинуваченого усна інформація оформляється представником персоналу органу пробації у письмовій формі, з якою обвинувачений ознайомлюється під підпис.
Інформація про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів, громадян, які можуть надати таку інформацію, одержується представником персоналу органу пробації шляхом направлення запитів або під час особистої зустрічі.
8. У разі якщо місце постійного або тимчасового проживання обвинуваченого (місце роботи, навчання) знаходиться за межами територіальної юрисдикції органу пробації, який отримав ухвалу суду про складення досудової доповіді, таким підрозділом направляється запит про надання документів (додаток 5) до відповідного органу пробації.
Орган пробації, який отримав запит, вживає заходів щодо підготовки необхідних документів та направлення їх до органу пробації, що надіслав запит, у зазначений в запиті строк.
9. Представник персоналу органу пробації відвідує без спеціального дозволу місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою.
Під час відвідування місця попереднього ув'язнення представник персоналу органу пробації має право ознайомлюватися з матеріалами особової справи обвинуваченого, отримувати від персоналу місця попереднього ув'язнення іншу інформацію та документи, необхідні для складення досудової доповіді.
10. Про своє рішення про участь (відмову) у підготовці досудової доповіді обвинувачуваний підтверджує повідомленням (додаток 6) під підпис.
Відмовою від участі у підготовці досудової доповіді також може вважатися неприбуття обвинуваченого, який був належним чином поінформований, за викликом для проведення першої бесіди з метою роз'яснення порядку підготовки та використання досудової доповіді.
У разі відмови обвинуваченого підписати повідомлення про відмову від участі у підготовці досудової доповіді або його неприбуття за викликом представник персоналу органу пробації складає довідку та долучає її до справи. У довідці зазначаються дата, місце та обставини, причини її складення.

11. У разі відмови обвинуваченого від участі у підготовці досудової доповіді надалі він не викликається до органу пробації, за винятком виклику для ознайомлення з текстом досудової доповіді.

Відмова обвинуваченого від участі у підготовці досудової доповіді не позбавляє його права ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення, а також звертатися до органу пробації із заявою про згоду брати участь у підготовці досудової доповіді не пізніше терміну, необхідного для реалізації зазначеного права, з урахуванням строку підготовки такої доповіді, зазначеного в ухвалі суду.

Обвинувачений викликається представником персоналу органу пробації для ознайомлення з текстом досудової доповіді не пізніше ніж за три дні до строку подання досудової доповіді, встановленого ухвалою суду.

Неприбуття обвинуваченого за викликом до органу пробації для ознайомлення з текстом досудової доповіді не є підставою, що унеможлиблює її подання до суду у строк, встановлений ухвалою суду.

Зауваження та уточнення обвинуваченого до тексту досудової доповіді можуть подаватися як в усній, так і письмовій формі.

Представник персоналу органу пробації розглядає зауваження та уточнення обвинуваченого та враховує їх при складанні досудової доповіді.

У разі якщо представник персоналу органу пробації вважає зауваження та уточнення обвинуваченого безпідставними та не враховує їх у тексті досудової доповіді, обвинувачений викладає їх окремо у письмовій формі. Такі зауваження та уточнення, підписані обвинуваченим, долучаються до тексту досудової доповіді.

12. Досудова доповідь, складена представником персоналу органу пробації, повідомлення обвинуваченого про відмову від участі у складенні досудової доповіді (за наявності), не враховані зауваження та уточнення обвинуваченого до тексту досудової доповіді, викладені письмово (за наявності), а також супровідний лист подаються до суду не пізніше ніж за день до кінця строку підготовки такої доповіді, зазначеного в ухвалі суду.
13. У разі наявності або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку або своєчасне подання досудової доповіді, орган пробації невідкладно повідомляє про це суд з відповідним обґрунтуванням.
14. Представник персоналу органу пробації має право заявляти до суду клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (додаток 7) щодо обставин, які передбачені пунктами 4, 5 частини першої статті 91 КПК України, а в кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого – додатково статтями 485, 487 КПК України, в порядку, передбаченому статтею 317 КПК України.
15. Досудова доповідь не складається у випадках, передбачених КПК України.

III. ПІДГОТОВКА ТА ЗМІСТ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

1. Досудова доповідь (додаток 8) складається на підставі інформації, отриманої з таких джерел:
- з матеріалів кримінального провадження;
 - безпосередньо від обвинуваченого (якщо він бере участь у підготовці досудової доповіді);
 - від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян.

У відомостях про джерела інформації зазначаються:

- прізвища, імена, по батькові близьких родичів, які надали інформацію про обвинуваченого, ступінь їх родинних зв'язків;

- прізвища, імена, по батькові осіб з числа оточення обвинуваченого (із зазначенням ступеня зв'язків з обвинуваченим) та посадових осіб, які надали інформацію для підготовки досудової доповіді;
 - перелік установ і організацій, які надали документи для підготовки досудової доповіді;
 - перелік документів, які використовувалися для підготовки досудової доповіді.
2. Якщо при підготовці досудової доповіді з різних джерел отримується суперечлива інформація, у досудовій доповіді про це обов'язково зазначається, наприклад, рідні або громадяни стверджують про зловживання алкоголем, а обвинувачений цю інформацію заперечує.
 3. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:
 - 1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме:
історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів); час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, урахувавши його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді);
 - 2) оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення;
 - 3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

IV. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Складення досудової доповіді про неповнолітнього обвинуваченого (додаток 9) віком від 14 до 18 років здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітнього.
2. Неповнолітній обвинувачений викликається до органу пробації разом з його батьками або іншими законними представниками відповідно до вимог розділу II цього Порядку. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.
3. Бесіда з неповнолітнім обвинуваченим проводиться у присутності хоча б одного з його батьків або інших законних представників.
Неповнолітній обвинувачений, його батьки або інші законні представники ознайомлюються зі змістом інформації, зазначеної в описі бесіди, під підпис.
Представником персоналу органу пробації проводяться бесіди з батьками або іншими законними представниками неповнолітнього. За результатами кожної з них складається її опис, з яким батьки або інші законні представники ознайомлюються під підпис.

4. Досудова доповідь про неповнолітнього обвинуваченого додатково повинна містити інформацію про:
- вплив криміногенних факторів на поведінку особи;
 - рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.
5. На осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту – після досягнення 18 років, розповсюджуються особливості підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх за винятком положень, що передбачають обов'язкову участь їх батьків або інших законних представників.

ДОДАТОК 6.1.

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ

ПРО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО

У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Найменування суду, який надіслав запит
про підготовку доповіді, у тому числі
П.І.Б. судді, дата отримання запиту і
номер кримінального провадження

1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

1.1. Інформація про неповнолітнього обвинуваченого

Прізвище, ім'я, по батькові

Дата народження

Місце проживання

Телефон

1.2. Дані про батьків або законних представників

Мати / прізвище, ім'я, по батькові

Місце проживання

Телефон

Батько / прізвище, ім'я, по батькові

Місце проживання

Телефон

Сімейний статус батьків

Прізвище, ім'я, по батькові особи, з якою
проживає дитина

Телефон

1.3. Інформація про представника персоналу органу пробації, який підготував досудову доповідь

Прізвище, ім'я, по батькові

Посада		
Телефон		
Дата складення досудової доповіді		
1.4. Джерела інформації	Найменування установи або прізвище, ім'я, по батькові особи, яка надає інформацію про обвинуваченого	Документи, на підставі яких вносяться дані до досудової доповіді (наприклад, характеристика, письмовий опис розмови тощо)
2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО		
Соціально-психологічна характеристика неповнолітнього обвинуваченого		
3. ОЦІНКА РИЗИКУ ВЧИНЕННЯ ПОВТОРНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ		
Ризик вчинення повторного кримінального правопорушення оцінюється як:		
☐ низький ☐ середній ☐ високий		
4. Інформація про вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього	Стислий огляд виявлених криміногенних факторів, що сприяють підвищенню ризику скоєння повторних правопорушень (наприклад, вживання наркотичних речовин, брак навичок управління власними емоціями тощо). Мотивація неповнолітнього до змін і самовдосконалення та його готовність брати участь у послугах, програмах і заходах із втручання	

5. Рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень

Рекомендації щодо заходів мають враховувати доступність відповідних програм і послуг, а також наявність інших умов у громаді, що найбільше відповідають цільовим потребам неповнолітнього.

6. Висновок органу пробації про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк

Висновок органу пробації про можливість виправлення неповнолітнього без позбавлення або обмеження волі на певний строк.

З текстом досудової доповіді ознайомлений
(підпис)

_____*
(прізвище, ініціали обвинуваченого)

З текстом досудової доповіді ознайомлений
(підпис)

_____*
(П.І.Б. батьків або законних представників)

Представник персоналу органу пробації
(підпис)

(прізвище, ініціали)

* Неповнолітній обвинувачений, його батьки або законні представники ставлять підписи на кожній сторінці досудової доповіді.

ДОДАТОК 6.2.

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ ПРО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Найменування суду,
який надіслав запит про
підготовку доповіді, у
тому числі П.І.Б. судді,
дата отримання запиту
і номер кримінального
провадження

М-ський міськрайонний суд
Суддя _____
Дата надходження запиту _____
№ кримінального провадження xxxxxxxx

1. Загальна інформація

1.1. Інформація про неповнолітнього обвинуваченого

Прізвище, ім'я, по батькові	Олексій XXXXXXX
Дата народження	12.04.1999 р.н.
Місце проживання	м. М., вул.. Л. 222/15
Телефон	067XXXXXXX

1.2. Дані про батьків або законних представників

Мати / прізвище, ім'я, по батькові	XXXXXX Зінаїда Петрівна
Місце проживання	м. М., вул.. Л. 222/15
Телефон	067xxxxxxxxxx
Батько / прізвище, ім'я, по батькові	XXXXXXX Михайло Володимирович
Місце проживання	м. М., вул.. Б.,35
Телефон	097xxxxxxxx
Сімейний статус батьків	розлучені

Прізвище, ім'я, по батькові особи, з якою проживає дитина	Мати XXXXXX Зінаїда Петрівна	
Телефон	067xxxxxxxxxxx	
1.3. Інформація про представника персоналу органу пробачії, який підготував досудову доповідь		
Прізвище, ім'я, по батькові	Іванов Іван Іванович	
Посада	старший інспектор Центру ювенальної пробачії	
Телефон	XXXXXXXXXXXXXXXX	
Дата складення досудової доповіді	01.03.2017	
1.4. Джерела інформації	Найменування установи або прізвище, ім'я, по батькові особи, яка надає інформацію про обвинуваченого	Документи, на підставі яких вносяться дані до досудової доповіді (наприклад, характеристика, письмовий опис розмови тощо)
	Неповнолітня особа	оформлений письмовий опис розмови з Олексієм XXXXX
	Матір	оформлений письмовий опис розмови з матір'ю XXXXX Зінаїдою Петрівною
	Сусід XXXXX	оформлений письмовий опис розмови з сусідом XXXXX
	Навчальний заклад	отримано письмову психолого-педагогічну характеристику з ВПУ № xxx, оформлені: • письмовий опис розмови з куратором групи XXXXXX • письмовий опис розмови з майстром з виробництва XXXXXX ВПУ № xxxx
	ССД	письмова інформація про роботу з сім'єю
	Правоохоронні органи	отримано письмову інформацію сектору ювенальної превенції
	Суд	копія обвинувального акту

2. Соціально-психологічна характеристика неповнолітнього обвинуваченого

Соціально-психологічна характеристика неповнолітнього обвинуваченого

Олексій раніше декілька разів тікав із дому, після чого був поставлений на облік до молодіжної превенції М-ського ВП ГУНП в Запорізькій області, у 2014 р. – був учасником події (хуліганство, бійка), справу було закрито.

Сім'я проживає у своєму приватному будинку, соціально-побутові умови задовільні. У підлітка є власна кімната, яка облаштована для відпочинку та занять.

Олексій навчається у ВПУ № ххххх за професією муляра-штукатура, на другому курсі. Підліток не зацікавлений у відвідуванні училища, йому не подобається ця спеціальність. Не виконує домашніх завдань, на уроках пасивний, має низьку успішність з більшості предметів, дуже часто пропускає заняття без поважних причин, майже завжди запізнюється, іноді самовільно покидає заняття серед навчального дня, не виконує вимоги викладачів, майстра, грубіянить, через що трапляються конфлікти з викладачами. Не бере ніякої участі в житті групи, училища. Після закінчення вечірньої школи з причини дуже низької успішності підліток був зарахований до цього училища без своєї згоди, хотів навчатися на автослюсаря. За інформацією ССД та сектору ювенальної превенції: мати Олексія була притягнена до адміністративної відповідальності за Ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» (за те, що підліток неодноразово втікав з дому, за часте невідвідування навчального закладу, як вечірньої школи, так і училища). Підліток має велике бажання змінити навчальний заклад за напрямом, який йому подобається.

Часто разом з друзями вживає пиво та слабоалкогольні напої. Неодноразово був помічений із залишками сп'яніння в навчальному закладі. Під впливом алкоголю буває дуже нестриманим, іноді виявляє вербальну та фізичну агресію, через що трапляються сварки з матір'ю. Підліток заперечує залежність від алкоголю, вважає за норму іноді розслаблятися за допомогою алкоголю. Проблем зі станом здоров'я не має.

Олексій спілкується з хлопцями, старшими за нього, які мають проблеми з поведінкою, деякі раніше притягувались до кримінальної відповідальності, вживають алкоголь. Такі друзі є для нього авторитетом, Олексій легко піддається їх впливу. Має друга ХХХХ, раніше судимого, разом з яким, на його пропозицію, скоїли правопорушення, за поточним кримінальним провадженням. Але Олексій дуже тягнеться до свого сусіда, який працює автослюсарем на СТО, коли той його кличе, із задоволенням йде допомагати йому з ремонтом авто. Олексій перекладає проблеми своєї поведінки на друзів.

Мати підлітка сама виховує Олексія. У зв'язку зі скрутним матеріальним становищем вимушена працювати на двох роботах (працює медичною сестрою у лікарні по змінах, у вільний від основної роботи час підробляє доглядальницею за хворою людиною). За відсутності вільного часу мати майже не має можливості спілкуватись з сином, контролювати його поведінку. Олексій, користуючись тим, що його не контролюють, іноді не ночує вдома (залишається у друзів), інколи друзі приходять до нього. На зауваження матері Олексій не звертає уваги та не підкорюється її вимогам, оскільки вважає себе вже дорослим, через що в родині часто бувають сварки. Не хоче допомагати матері по господарству. Підліток не дуже переймається такими стосунками з матір'ю, його влаштовує те, що в неї немає потрібного часу на контроль за його поведінкою. З батьком Олексій майже не спілкується (у батька інша родина), дуже ображається на нього за те, що той йому не допомагає ні морально, ні матеріально, не цікавиться його життям, не платить аліменти.

Олексій свій вільний час часто безцільно проводить на вулиці з друзями, іноді друзі приходять до нього додому (коли мати перебуває на чергуванні, на роботі), грають у карти, іноді на гроші, вживають алкогольні напої. У той же час підліток цікавиться автомобілями, часто допомагає на СТО сусіду, який займається ремонтом авто, за що, іноді, отримує невелику плату, гроші витрачає на розваги та алкогольні напої. Підліток вважає, що коли б у нього була можливість навчатися і працювати автослюсарем, можливо, він би менше часу витрачав на пустощі.

Під час спілкування з працівником пробації Олексій був дуже замкнений, з недовірою ставиться до дорослих, дуже позначається образа на батька. Отримана інформація свідчить про те, що розлучення батьків, відсутність контролю за поведінкою з боку матері, байдужість батька до сина сприяли формуванню проблемної поведінки підлітка. У Олексія слабо розвинуті навички вирішення проблем, він не прислухається до корисних порад. Наявні проблеми з контролем емоцій, за характером запальний, імпульсивний, іноді трапляються випадки невербальної агресії (особливо це проявляється у суперечках з матір'ю та викладачами). Спостерігалось декілька випадків проявів фізичної агресії: був учасником бійок з однолітками на вулиці, під впливом алкоголю таким чином відстоював свої права. Олексій не визнає таку свою поведінку хибною, вважає, що всі до нього чіпляються. Незважаючи на багато проблем з поведінкою, напружені стосунки з оточуючими, у підлітка є мрія стати кваліфікованим і затребуваним спеціалістом з ремонту автомобілів і мати свою маленьку СТО. З інформації сусіда XXXXX, Олексій дуже працьовитий, здібний учень, за можливості навчання на автослюсаря з нього би вийшов гарний працівник.

Олексій визнає свою провину у скоєному правопорушенні, вважає, що піддався впливу свого друга. Виправдовує свій вчинок тим, що в родині скрутне матеріальне становище, мати не може давати йому багато кишенькових коштів, а він не міг «відставати» від своїх друзів, у яких завжди були гроші на розваги, він не хотів бути гіршим за них.

3. Оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення

Ризик вчинення повторного кримінального правопорушення оцінюється як:

☐ низький ☐ середній ☐ високий

4. Інформація про вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього

Стислий огляд виявлених криміногенних факторів, що сприяють підвищенню ризику скоєння повторних правопорушень (наприклад, вживання наркотичних речовин, брак навичок управління власними емоціями тощо). Мотивація неповнолітнього до змін і самовдосконалення та його готовність брати участь у послугах, програмах і заходах із втручання

Є проблеми з контролем поведінки з боку матері, між нею та Олексієм напружені конфліктні взаємовідносини. Олексій позбавлений можливості спілкування з батьком, не отримує емоційної та матеріальної підтримки від нього. Сім'я відчуває матеріальні труднощі.

Негативне ставлення до навчального закладу, незацікавленість у навчанні за професією муляр-штукатур, низька успішність, відсутність можливості змінити напрям навчання на автослюсаря, надалі можуть викликати проблему відрахування з навчального закладу та неотримання професійної освіти.

Такі фактори ризику, як: безцільне, непродуктивне проведення вільного часу, асоціальне оточення Олексія, його друзі з кримінальним минулим, вживання алкоголю, можуть у подальшому негативно впливати на поведінку підлітка, він здатен легко піддаватися негативному впливу.

Також потребують уваги й особисті якості підлітка, такі як агресивність, імпульсивність, відсутність контролю над емоціями, невміння вирішувати проблеми. Незважаючи на каяття щодо вчиненого правопорушення, підліток не до кінця визнає відповідальність за скоєне, виправдовує себе, перекладаючи провину на друга.

5. Рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень

Рекомендації щодо заходів мають враховувати доступність відповідних програм і послуг, а також наявність інших умов у громаді, що найбільше відповідають цільовим потребам неповнолітнього.

Варто взяти до уваги інформацію, яка характеризує особистість Олексія, його перше притягнення до кримінальної відповідальності, такі наявні захисні фактори, як те, що підліток дуже боїться покарання у вигляді позбавлення волі; має життєву ціль – опанувати цікаву йому професію, має у своєму оточенні значиму особу – сусіда ХХХХХ, який може надати підтримку хлопцю. У громаді для ресоціалізації підлітка наявні такі ресурси: ЦСССДМ проводяться програми “Життєві навички” – наявний модуль щодо профілактики вживання ПАР, “Управління гнівом” – спрямована на сприяння у набутті навичок самоконтролю та самодисципліни, “Вибір до змін” – спрямована на підвищення мотивації до позитивних змін у житті та сприяє у набутті навичок планування свого життя. За підтримки сусіда, можливе залучення підлітка до роботи на СТО.

6. Висновок органу пробації про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк

Висновок органу пробації про можливість виправлення неповнолітнього без позбавлення або обмеження волі на певний строк.

У зв'язку з вищевикладеним, орган пробації вважає за можливе перевиховання підлітка без ізоляції від суспільства

ДОДАТОК 6.3.

ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

Нижченаведені запитання складені таким чином, аби інтерв'юер мав змогу отримати інформацію, заповнити прогалини, допомогти неповнолітнім висловитися стосовно сфер власного життя, які є у фокусі працівника пробації.

Наведені у цьому матеріалі запитання є орієнтовними і можуть бути перефразовані працівником пробації.

СТОСУНКИ В СІМ'Ї

Фактична інформація щодо сім'ї та життєвих обставин/життєвої ситуації

- З ким та де ти проживаєш?
- Хто ще проживає з тобою? Чи проживаєш ти зі своєю біологічною сім'єю?
- Скільки разів твоя родина змінювала місце проживання?
- Як ти можеш описати свої стосунки з членами родини, з якими ти не проживаєш? Як часто ви спілкуєтесь?

Що неповнолітня особа думає про свою сім'ю?

- Розкажи мені, будь ласка, про свою сім'ю.
- Чи вважаєш ти, що маєш гарні стосунки з батьками? Які стосунки з братами та сестрами? Іншими родичами?
- Чи мав ти коли-небудь конфлікти з батьками? Через що відбувалися конфлікти?
- Як ви їх вирішували? На твою думку, яку участь ти брав у конфлікті?

Чи відчуваєш ти відповідний батьківський нагляд?

- Як ти можеш зв'язатися зі своїми батьками, якщо вони не вдома?
- Як часто твої батьки запитують, куди ти йдеш, з ким ти та чим ти займаєшся?
- Чи знають твої батьки твоїх друзів? Що батьки кажуть про друзів?

Правила та наслідки

- Розкажи мені, будь ласка, про правила, які встановлені у твоїй сім'ї. Як ти ставишся до правил?
- Що відбувається, якщо ти порушив правила?
- Як часто це трапляється? Які наслідки? Чи наслідки після кожного порушення правил однакові (наприклад, якщо ти не повертаєшся вчасно додому після зустрічі з друзями)?
- Чи залежать наслідки твоїх вчинків від того, хто з батьків їх розглядає?
- Чи заохочують тебе батьки винагородою за дотримання правил чи гарну поведінку? Як саме?

Чи хтось із членів твоєї родини має залежності?

- Якщо так, хто ці члени родини, і чи мають вони стосунок до твого виховання?
- Розкажи мені, будь ласка, які проблеми мають члени твоєї родини?
- Твої мама, батько, брати чи сестри мають якісь проблеми з алкоголем чи наркотиками?
- Що вони вживають? Як довго?
- Чи отримували вони коли-небудь допомогу з цього приводу?
- Як вони зараз справляються з цими проблемами?
- Що тобі допомагає справлятися з їхніми проблемами?

Чи є в тебе родичі, які вчиняли або були залучені до правопорушень?

- Чи є в тебе родичі, які мають проблеми із законом?
- Якщо так, які родичі?
- Що з ними трапилося? Чи перебували вони за ґратами? Де саме? Чи перебувають вони там досі?

Чи переживала неповнолітня особа досвід насильства?

- Який саме?
- Раніше ми говорили про конфлікти. Час від часу у кожній сім'ї трапляються непорозуміння. Розкажи мені, будь ласка, як члени твоєї сім'ї висловлюють своє невдоволення чимось.

*Якщо дитина/неповнолітній говорить про лайки, погрози, кидання предметів, побиття чи спроби завдання шкоди між членами сім'ї, запитайте:

- Як часто це трапляється? Хто бере участь у суперечках? Кому завдають шкоду/хто завдає шкоди?
- Наскільки безпечно ти почуваєшся вдома?
- Що тобі допомагало справлятися з конфліктами раніше?
- Як давно у твоїй сім'ї трапляються історії насильства?

Як твої батьки ставляться до твоїх друзів/однолітків та їхньої поведінки?

- Як вони це демонструють?
- Як це відображається на стосунках з іншими членами сім'ї?
- Як би ти хотів, аби змінилися твої стосунки з батьками?

Чи є хтось у твоєму житті, хто підтримує тебе?

- Вдома, серед родичів, у школі, серед однолітків, релігійної спільноти, професійного оточення, громади тощо?
- Кого ти бачиш як того, хто тебе підтримує?
- Хто є важливим для тебе/які саме риси людини роблять її важливою для тебе?

До який спільних сімейних заходів ти можеш долучатися?

- Які сімейні заходи тобі подобаються найбільше?
- Що ти та члени твоєї сім'ї думають про такі сімейні заходи?
- Щоб ти б хотів змінити щодо таких заходів?

ОСВІТА

Чи відвідуєш ти школу? Як часто? Як вчишся? Яка твоя поведінка? Як поводишся в колективі?

Розкажи мені, будь ласка, про свою школу.

- Який ти клас закінчив/закінчила?
- Що саме тобі подобається у твоїй школі? Чому?
- Чи впливає це на твою відвідуваність? Успішність? Як?
- Розкажи мені, будь ласка, в які неприємності ти потрапляв/потрапляла у школі? Що траплялося? Як часто?

Які предмети чи сфери тобі подобаються? Які дисципліни легше опановувати?

- Що тобі подобається вивчати?
- Чи доступні ці предмети для тебе у твоїй школі?
- Якщо ні, чи думав ти, де ще ти можеш вивчати ці предмети?
- Які найкращі спогади ти маєш зі школи? Чому саме ці спогади?
- Яким власним досвідом ти міг/могла би поділитися з іншими у школі?
- Як легко ти знаходиш спільну мову з іншими учнями?
- Чи відчуваєш ти достатню підтримку з боку батьків, вчителів, друзів та інших щодо своїх дій?

З якими предметами/сферами тобі потрібна допомога? Хто може її надати?

Чи хочеш ти просити про таку допомогу?

- Що, на твою думку, може тобі допомогти досягти більших успіхів у навчанні, вивченні конкретної дисципліни? Кого ти можеш попросити про допомогу?

Чи є школа позитивним та сприятливим середовищем для неповнолітнього?

- Які вчителі, на твою думку тебе підтримують? До кого з них ти можеш звернутись по допомогу?
- Чи подобається тобі ходити до школи?
- Чи плануєш ти закінчити школу?
- Хто може тобі в цьому допомогти?
- Які твої плани, якщо ти не плануєш закінчувати школу?
- Які переваги мають навчання та освіта для тебе?

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Загальні питання:

- Де ти працюєш? Як довго ти там працюєш?
- Де ти раніше працював/працювала?
- На скількох роботах ти вже працював/працювала? Що саме ти робив/робила? Як довго?
- Чому саме ти перестав/перестала там працювати?

Чи був досвід працевлаштування для тебе позитивним?

- Що саме тобі подобається у твоїй теперішній роботі? Минулій роботі?
- Опиши, будь ласка, свої стосунки з колегами.
- Опиши, будь ласка, свої стосунки з керівництвом.

Чи бажає підліток зараз мати роботу?

- Чи хотів/хотіла б ти мати роботу зараз?
- Якої підтримки, на твою думку, ти потребуєш зараз, аби отримати роботу?
- Що, на твою думку, тобі потрібно, аби мати змогу працювати в цьому місці? Де, на твою думку, ти зможеш отримати підтримку з цього приводу?

Чи є плани щодо працевлаштування у майбутньому?

- Чи є в тебе плани щодо майбутньої кар'єри?
- Якої підтримки ти потребуєш, аби досягти цієї мети? Хто може тебе підтримати?

ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІЛЬНИЙ ЧАС

Які види дозвілля та проведення вільного часу доступні для молоді?

Розкажи мені, будь ласка, що ти любиш робити, коли ти не в школі/не на роботі.

- У яких видах діяльності, наприклад, спортивних секціях, ти береш участь?
- Чи є спортивні чи інші секції у твоїй школі?
- Чи є спортивні команди з різних видів спорту, членом яких ти можеш стати?
- Чи є соціальні центри, програми чи інші соціальні заходи, в яких ти можеш брати участь?
- Що б ти хотів/хотіла робити, якби мав/мала таку можливість?/Чим би ти хотів/хотіла займатися, якби мав/мала таку можливість?

СТОСУНКИ З ОДНОЛІТКАМИ

- У яких видах діяльності ти береш участь зі своїми однолітками?
- Чи розглядаєш ти їх як позитивну підтримку? Чому ти так ставишся до них?
- Чи є в тебе друзі, які притягувалися до відповідальності за скоєння злочину/участь у скоєнні злочину? Чи долучався ти до такої діяльності разом з ними в минулому? Зараз?
- Що ти думаєш з цього приводу?
- Як ти загалом знаходиш спільну мову зі своїми однолітками?
- Як ти познайомився з друзями зі своєї компанії?

Чи є дорослі у твоєму житті, яких ти можеш назвати своєю підтримкою?

- Кого з дорослих чи інших членів громади ти вважаєш позитивною особистістю, яка може тебе підтримати?
- Чи спілкуєшся ти з цими людьми? Якщо ні, з яких причин?

ВЖИВАННЯ ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН

Чи вживаєш ти алкоголь та/або наркотики? Чи вважаєш їх вживання проблемним?

- Коли ти почав/почала вживати їх? Що саме ти вживав/вживала? Як часто?
- Розкажи мені, будь ласка, що саме траплялося, коли ти вживав/вживала алкоголь чи наркотики?
- Як їх вживання вплинуло на твоє життя? На життя інших людей з твого оточення? Як ти з цим справляєшся?
- Чи відвідував/відвідувала ти раніше консультаційні зустрічі або курси лікування? Як саме це відбувалося?
- Як ти вважаєш, як саме відбувалася б зараз консультаційна зустріч з цього приводу?

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ/ПОВЕДІНКА

Чи вважає неповнолітня особа, що має проблеми із психічним здоров'ям?

- Чи ставили раніше тобі діагноз щодо проблем із психічним здоров'ям? Який та коли?
- Чи вживаєш ти зараз якісь ліки? Чи вживаєш ти їх, як прописано/за призначенням?

Чи має підліток суїцидальні наміри?

- Чи думав/думала ти коли-небудь про завдання шкоди собі?
- Чи пробував/пробувала ти коли-небудь завдати шкоди собі? Розкажи мені, будь ласка, про це. Чи отримував/отримувала ти якусь допомогу після того, як це трапилося?
- З ким ти зараз про це говориш? До кого, на твою думку, ти можеш звернутися по допомогу?

Чи був/була неповнолітній/неповнолітня жертвою фізичного, психологічного чи сексуального насильства?

- За яких обставин?
- Чи бив тебе коли-небудь хтось із дорослих? Хто це був? Як часто? Коли це трапилося востаннє?
- Чи примушував тебе коли-небудь хтось з дорослих виконувати будь-які дії сексуального характеру? Хто це був? Чому? Як часто? Коли це трапилося востаннє?
- Кому ти про це розповів/розповіла?
- Чи відвідував/відвідувала ти раніше консультаційні зустрічі чи курси лікування щодо того, що трапилося? Чи хотів/хотіла б ти отримати будь-яку підтримку з цього приводу?

Чи переживала неповнолітня особа досвід насильства?

- Багато дітей та молоді потрапляли в ситуації, коли їх цькували чи навіть нападали на них. Чи траплялося таке коли-небудь з тобою? Що саме трапилося?
- Чи відвідував/відвідувала ти раніше консультаційні зустрічі або курси лікування, аби довідатися, як саме справлятися з насильством? Чи хотів/хотіла б ти отримати будь-яку підтримку з цього приводу?

Чи була неповнолітня особа винуватцем у завданні шкоди чи вчиненні насильства щодо іншої особи?

- Ти цькував чи завдавав шкоди кому-небудь? Як це відбувалося?
- Кому ти про це розповідав/розповідала? Як ця людина відреагувала? Чи змогли вони тобі щось порадити або підтримати в цій ситуації?

Чи підліток вдається до насильства або агресивних висловлювань як до засобів/способів відстояти свою точку зору під час суперечки/конфлікту?

- Дізнайтеся про оточення підлітка, звідки, на його думку, походить така поведінка, що саме він бачить/спостерігає вдома/в сім'ї, громаді, школі, серед однолітків?
- Розкажи мені, будь ласка, про випадок, коли ти не погодився з кимось щодо чого-небудь. Щодо чого саме це відбулося? Що трапилося?
- Коли, на твою думку, кричати на іншу людину є вдалою ідеєю? Чи допомогло це тобі досягти бажаного? Як саме це відбулося?
- Як саме члени твоєї родини поведуться у конфліктних ситуаціях? Як ти до цього ставишся?
- Що твої друзі роблять, аби вирішити конфліктні ситуації?
- Коли, на твою думку, крик чи завдання фізичної шкоди є вдалою ідеєю?

СТАВЛЕННЯ ДО ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ

Чи бере на себе відповідальність за вчинені дії?

- Коли саме ти прийняв рішення робити те, завдяки чому ти тут (правопорушення), які варіанти в тебе були на той момент?
- Яка частина прийнятого рішення була саме твоєю? Хто ще брав участь у прийнятті цього рішення?

Чи усвідомлює підліток відповідальність за власні дії та їхні наслідки?

- Що сталося через те, що ти скоїв/скоїла? Що могло б трапитися, якби ти прийняв/прийняла інше рішення?
- Чи можеш ти пригадати ситуацію, коли прийняв/прийняла інше рішення? Що трапилося?
- Коли ти розмірковуєш про вчинення злочину, що, як ти гадаєш, може трапитися?

Чи замислюється неповнолітня особа над тим, який вплив має його/її поведінка на інших?

- Як, на твою думку, почувається твоя сім'я?
- Хто постраждав від таких дій? Як, на твою думку, вони можуть ставитися до того, що ти скоїв/скоїла?
- Як, на твою думку, можна виправити завдану шкоду через дії чи слова? Чи хотів би ти виправити ситуацію?

Ставлення до закону

- Чи висловлюєш ти бажання жити згідно із законом?
- Розкажи мені, будь ласка, що ти думаєш про правила та закони.
- Чому, на твою думку, у нас є правила та закони? Чи завжди вони справедливі? Розкажи мені, будь ласка, про випадок, коли ти вважав, що закон справедливий? Несправедливий?
- Як ти ставишся до дотримання законів?

Чи висловлює неповнолітня особа повагу до державних інституцій?

- Що ти робиш, коли дорослі в школі, на роботі чи будь-де інде вказують тобі, що робити? Що трапляється, якщо ти не погоджуєшся з цією людиною?
- Чи траплялися ситуації, коли ти злився на цю людину? Що ти робив?

ПЛАНИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО НА МАЙБУТНЄ

Чи демонструє неповнолітній схильність/готовність до змін?

- Що б ти змінив/змінила у своєму житті, якби мав/мала таку можливість? Розкажи мені, будь ласка, чому саме це важливо для тебе.
- Чи замислювався/замислювалася ти про здійснення цієї зміни?
- Які кроки до її втілення ти вже зробив/зробила?
- Які для тебе найважливіші цілі у майбутньому?
- Як ти плануєш їх досягти? Яку підтримку ти маєш/відчуваєш для їх досягнення?

Чи володіє неповнолітня особа базовими навичками у вирішенні проблем? Чи може він/вона визначити проблему та висловити можливі рішення? Чи використовує він/вона їх у відповідній ситуації?

- Подумай про проблему, яку ти мав/мала.
- Яка це була проблема? Що ти робив?
- Розкажи мені, будь ласка, про це покроково. Як саме це спрацювало?
- Чи замислювався/замислювалась ти про інші рішення цієї проблеми?
- Чи задоволений/задоволена ти тим, як усе склалося? Що саме ти б зробив/зробила по-іншому?

ДОДАТОК 6.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, В ЯКІЙ МІСТИТЬСЯ ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОСОБЛИВІСТЬ ОБВИНУВАЧЕНОГО ТА УМОВИ ЙОГО ЖИТТЯ ВІДПОВІДНО ДО ФАКТОРІВ РИЗИКУ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОВЕДІНКУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, А САМЕ:

Історія правопорушень: зазначається інформація про правопорушення вчиненні неповнолітньою особою в минулому та теперішнє обвинувачення, у т.ч. якщо:

- неповнолітній обвинувачений не був раніше притягнутий до відповідальності за скоєне правопорушення згідно з кримінальним, адміністративним чи цивільним законодавством;
- неповнолітній обвинувачений раніше притягувався до відповідальності за інше скоєне правопорушення та по його справі винесено вирок або ухвалу, зазначте дату та вид правопорушення.
- Зазначте категорію злочину за теперішнім обвинуваченням;
- наявність обставин, які обтяжують покарання за теперішнім обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів);

Соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими): надайте детальну характеристику стосунків між неповнолітнім та його батьками чи законними представниками, а також з іншими членами родини, з однолітками та друзями та їх впливу на неповнолітнього обвинуваченого. Зверніть увагу на наступні фактори:

- Опишіть стиль виховання, що використовується по відношенню до неповнолітньої особи, та стосунки між іншими членами родини. Дізнайтесь чи беруть батьки або законні представники активну участь в житті підлітка та чи впливає їхній спосіб життя на якість нагляду за поведінкою особи (наприклад мати зловживає алкоголем, через що не може в достатній мірі контролювати поведінку підлітка). Чи можна нейтралізувати відповідний негативний вплив на якість виховання за допомогою втручання з боку іншого члена родини? (наприклад, разом із сім'єю проживає бабуся, яка має вплив на підлітка та приймає активну участь у його вихованні).
- Опишіть як підліток реагує на обрані методи підтримання дисципліни та батьківського контролю. Охарактеризуйте стосунки неповнолітньої особи з батьками/законними представниками. У разі виявлення проблеми, визначте, чи готова неповнолітня особа спробувати поліпшити ці стосунки.
- Обговоріть всі випадки переривання родинних стосунків, наприклад, унаслідок розлучення батьків або вилучення дитини із сім'ї через невиконання батьківських обов'язків.
- Візьміть до уваги можливі фінансові проблеми в сім'ї. Якщо родина переживає фінансові складнощі, подумайте про те, як це може вплинути на потреби неповнолітнього та його поведінку.

- Задokumentуйте всі кримінальні правопорушення, скоєні в минулому членами родини, про які вони розповідають, та їх вплив на родинне життя.
- Врахуйте стан фізичного та психічного здоров'я всіх членів родини підлітка. Задokumentуйте історію отриманого лікування і визначте труднощі, з якими стикаються члени родини через свій фізичний/психічний стан.

Визначте також позитивні аспекти стосунків у родині. Конструктивні підходи до виховання є істотним захисним фактором з точки зору попередження повторних правопорушень. До таких захисних факторів відноситься інтегрованість родини в життя громади та її участь у шкільних та позашкільних заходах.

- Характеристика осіб, з якими спілкується неповнолітня особа та способу проведення ними вільного часу. Важливо розуміти, що однолітки є головним джерелом впливу в підлітковому віці, отже антисоціальне коло спілкування може призвести до розвинення антисоціальних цінностей і підвищити ризик розвитку протиправної поведінки;
- Контекст стосунків з однолітками міцно пов'язаний з використанням ПАР та агресивною поведінкою/проявами насильства. Важливо розуміти, що тиск з боку однолітків є більш значним фактором ризику, ніж наявність проблем з алкоголем у батьків.

Обов'язково зазначте, якщо підліток намагається будувати позитивні стосунки з однолітками та чи він/вона має або прагне мати просоціальних однолітків та/або друзів.

Умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище):

Охарактеризуйте здобутки неповнолітньої особи у навчанні та досвід працевлаштування. Наявність освіти, успіхи у навчанні, позитивний досвід працевлаштування вважаються захисними факторами. Зверніть увагу на наступні фактори:

- Інформація про навчальний заклад, успішність, відвідування та поведінка особи у навчальному закладі.
- Стосунки неповнолітньої особи зі вчителями й відносини неповнолітнього в класі/групі.
- Інформація про труднощі у навчанні або нездатності підлітка до навчання, якщо є підтвердження.
- Відомості про місце роботи неповнолітнього (за наявності).

Занотуйте всі сильні сторони чи захисні фактори:

- підліток має позитивні стосунки зі вчителями, йому подобаються певні шкільні предмети, або він/вона має конструктивне ставлення до навчання/роботи тощо.

підліток планує змінити власну поведінку (у школі) і готовий брати участь у шкільних заходах чи продовжувати освіту після закінчення школи.

Зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом, навчальним закладом, роботою: зверніть увагу на наступні фактори:

- проведення підлітком вільного часу (спілкування з друзями, проведення вільного часу тощо);
- участь неповнолітньої особи у просоціальних формах дозвілля (наприклад, відвідування спортивних секцій, молодіжних груп, волонтерська робота, заробітки тощо);

Особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами): зверніть увагу на наступні фактори:

- рівень розвинення когнітивних навичок у підлітка, рівень його зрілості, наявність у нього соціальної компетенції, наприклад, життєвих навичок, навичок вирішення проблем та навичок саморегуляції.
- інші фактори сприйняття, наприклад, емоційні проблеми, затримка когнітивного розвитку, брак комунікативних навичок. Намагайтесь встановити, чи мали місце спроби самогубства та чи демонструє підліток суїцидальну поведінку.

Зафіксуйте всі наявні сильні сторони та захисні фактори, наприклад, добре розвинуті комунікативні навички, належний рівень емоційної зрілості та лідерські якості, а також якщо підліток розуміє проблемний характер власної поведінки.

- наявні у житті підлітка проблеми через вживання психоактивних речовин, які сприяють розвитку кримінальної поведінки;
- якщо неповнолітня особа вживає наркотики, зазначте тип наркотичної речовини та частоту вживання;
- якщо особа вживає алкоголь, вкажіть, чи є такі випадки поодинокими або хронічними. Визначте, чи впливає вживання ПАР на спосіб життя підлітка, наприклад, чи призводить до прогулів школи або роботи та/чи впливає на стосунки в родині.

Обов'язково зазначте, якщо підліток визнає та/або готовий позбавитись залежності від ПАР.

Важливо розуміти, що неповнолітня особа може бути не готова щиро відповідати на ці питання, особливо, якщо бесіда проводиться у присутності батьків/законних представників.

Ставлення до правопорушень: акцент слід робити на ставленні підлітка до вчинення кримінальних правопорушень. З'ясуйте готовність неповнолітнього до відшкодування шкоди завданої потерпілій стороні внаслідок правопорушення чи громаді.

МОДУЛЬ 7. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю З НЕПОВНОЛІТНІМИ

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ

«Non scholae, sed vitae discimus» – «Вчимося не для школи, а для життя»

Сенека Анней Луцій

Представлений курс навчання структуровано за частинами і модулями, виходячи з логіки даної тематики та враховуючи, що у рамках андрагогічної моделі навчання (навчання для дорослих) слухачі прагнуть до негайного застосування отриманих знань і вмінь, щоб стати більш компетентними при вирішенні будь-яких професійних питань (проблем) під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Курс навчання побудовано на основі розвитку певних аспектів компетенції тих, хто навчається (суддів), й орієнтовано на вирішення їхніх конкретних професійних завдань. Завдання тренера (викладача) зводиться до надання допомоги практикуючому слухачеві (професійному судді) у придбанні, підтвердженні та оновленні необхідних для нього знань, умінь, навичок і особистісних якостей.

Основною метою тренінгу для дорослих є надання допомоги учневі у виявленні, систематизації, формалізації особистого досвіду, корегуванні і доповненні його знань

У зв'язку з цим під час проведення тренінгу (навчання) тренеру (викладачеві) слід враховувати, що для того, щоб успішно навчати вже підготовлених фахівців, необхідно не просто добре володіти матеріалом, а й важливо мати внутрішню харизму, бути безумовним авторитетом і лідером у групі, генерувати нові ідеї, що привертають і утримують увагу аудиторії. Слід враховувати, що вони, будучи особистостями, які сформувалися та реалізувалися, ставлять перед собою конкретні цілі навчання. У зв'язку з цим вони потребують зміни пріоритетності методів навчання. А тому замість традиційної академічної лекційної методології навчання впроваджується інтерактивна методологія у форматі тренінгів, яка передбачає застосування сучасних засобів передачі знань шляхом використання міні-лекцій, роботи в малих групах, обговорень, дискусій, роботи з фліп-чартами та клікерами, моделюванням судових засідань, аналізом типових судових справ (кейсів), з використанням відеофільмів, розробка сценаріїв до яких та виконання ролей досить часто здійснюється самими розробниками навчальних курсів. Отже, використовуються такі форми навчання, коли суддя є не просто слухачем, а дійовою особою, залученою в навчальний процес.

Доросла людина володіє професійним та життєвим досвідом, знаннями, уміннями, навичками, які мають бути використані в процесі навчання. В даному випадку мова йде також про принцип оновлення досвіду і особистих установок.

Особливості планування процесу навчання дорослих. Планування здійснюється у процесі навчання кожного, хто навчається, і за активної участі того, хто навчається. Важливим аспектом у системі навчання дорослих є створення умов для реалізації процесу навчання, зокрема фізичних, психологічних і навчально-методичних. Так, створення фізичних умов передбачає наявність приміщень, що відповідають цілям навчання і кількості учасників навчального процесу, для організації самого процесу навчання та відпочинку. Саме виходячи з цих міркувань, у даному курсі запропонована програма тренінгу. При навчанні дорослих необхідно, аби розміщення робочих місць було таким, щоб ті, хто навчається, могли вільно спілкуватися як із тренером (викладачем), так і між собою.

Крім того, суттєву роль для навчання дорослих відіграють науково-методичні матеріали. Їх розробка базується на принципах науковості, доступності, системності та послідовності. Ключовою особливістю навчально-методичних матеріалів для навчання дорослих є їх зорієнтованість на самостійну діяльність тих, хто навчається, що ставить певні вимоги до змісту та оформлення цих матеріалів. Матеріали представленого курсу не є сталими та потребують постійного, з огляду на зміни в законодавстві, судовій практиці, в тому числі й практиці ЄСПЛ, корегування.

Особливості навчання дорослих. Працюючи з дорослою аудиторією, слід враховувати особливості протікання психічних процесів у цієї категорії учнів:

УВАГА:

- у дорослих людей об'єм об'єктів, що запам'ятовується, становить у середньому від 6 до 11, про що слід пам'ятати, підбираючи матеріал;
- переключення з одного виду діяльності на інший відбувається більш продуктивно, якщо нове завдання цікаве для аудиторії. Практичні завдання мають зацікавлювати аудиторію, тоді підсвідомо виникатиме новий інтерес до наступної теми та, відповідно, нового завдання;
- концентрація уваги відбувається успішніше, якщо застосовуються прийоми підтримання емоційного фону (гумор, афоризми, крилаті вислови), інформація, яка носить актуальний характер, а також використовуються різні канали сприйняття.

ПАМ'ЯТЬ:

- при подачі матеріалу слід враховувати «ефект краю» або «ефект першого враження», коли інформація, яка прозвучала на початку і в кінці пояснення, запам'ятовується краще, ніж та, яка надається в середині викладу;
- варто пам'ятати і про такі властивості психіки дорослої людини: запам'ятовується краще та інформація, яка не має закінченої дії, так званий «ефект Зейгарник». Вченими був проведений експеримент, у ході якого випробуваним давали виконувати завдання, і в певний момент експериментатор роботу переривав, нібито відбувалися випадкові накладки. Після закінчення експерименту випробуваного просили назвати ті завдання, які він виконував. У результаті виявилось, що робота, яка була перервана, запам'ятовувалася вдвічі краще, ніж та, яку вдалося завершити.

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ:

- ефективність засвоєння матеріалу підвищується, якщо його поділено на кілька занять, кожне з яких триває не більше 1,5 год.;
- слід враховувати етапи працездатності дорослої людини: на початку тренінгу до 20 хв. відбувається «включання» в роботу, тому матеріал повинен бути досить полегшений для сприйняття. Далі слідує фаза максимальної працездатності, яка триває 30–40 хв. Наступні 30 хв. відбувається спад активності, увага слабшає, запам'ятовування відбувається менш продуктивно. На цій стадії доцільно враховувати вищенаведені приписи щодо концентрації уваги. Останні 10 хв. характеризуються виснаженням психічних процесів, однак, пам'ятаючи про «ефект краю», на цьому відрізку роботи слід повторити все викладене на тренінгу, що допоможе краще засвоїти матеріал.

В попередньому підрозділі вже зазначалось, що **основною метою даного навчального курсу** є надання допомоги слухачеві (професійному судді та працівникові апарату суду) у виявленні, систематизації, формалізації особистого досвіду, корегуванні та доповненні його знань із питань здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

З огляду на основну мету можна виділити навчальні цілі курсу – надання практичних порад та рекомендацій щодо особливостей кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх з метою забезпечення:

- ефективної участі останніх у кримінальних провадженнях як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження кримінальних проваджень щодо неповнолітніх;
- врахування їх психологічних та інтелектуальних відмінностей;
- правильного розуміння та застосування національного законодавства та норм міжнародного права, які спрямовані на досягнення найкращих інтересів неповнолітніх з урахуванням принципу їх реабілітації та перевиховання в подальшому;
- здійснення належного вибору, застосування чи звільнення від застосування заходів примусу як на етапі досудового і судового провадження, так і після завершення останнього, з урахуванням вікових особливостей правопорушника.

Очікувані результати полягають у тому, що учасники тренінгу удосконалять навички:

- визначення і пошуку джерел інформації;
- правильного використання під час розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії принципів міжнародного права та практики ЄСПЛ як джерел права в Україні;
- врахування факторів, які мають забезпечити розгляд провадження протягом розумного строку;
- забезпечення:
 - 1) ефективної участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях;
 - 2) розуміння неповнолітнім своїх прав та обов'язків у кримінальному провадженні;
 - 3) реального права на захист;
- усвідомлення того, що покарання за вчинений злочин неповнолітній особі:
 - 1) має поступатися меті реабілітації та відновного правосуддя у відносинах з неповнолітнім правопорушником;
 - 2) призначається виключно у випадку неможливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності та покарання;
 - 3) має бути необхідним і достатнім для виправлення і перевиховання неповнолітнього правопорушника тощо.

ІНСТРУКЦІЯ ТА НОТАТКИ ДЛЯ ФАСИЛІТАТОРА¹

1. Під час керування роботою фасилітатор має впевнитись, що слухачі чітко розуміють мету і завдання роботи в малих групах, регламент роботи. Якщо необхідно, слід повторити вказівки, перефразувати чи повторно сформулювати запитання.
2. Роль фасилітатора – сприяння навчанню шляхом стимулювання обговорення між слухачами, а не надання готових відповідей на запитання чи виступ в ролі експерта.
3. Необхідно скеровувати роботу так, щоб надати можливість висловитись кожному з учасників малої групи.
4. Перш ніж розпочати роботу в малих групах, фасилітатору необхідно переглянути фабулу справи та підготувати нотатки у вигляді запитань (нотатки розроблені до кожного із завдань навчального курсу та розміщені після відповідей на завдання).
5. Перед початком роботи фасилітатору слід упевнитись, що всі учасники знайомі між собою. Це зніме напруження та полегшить спілкування між слухачами.
6. Фасилітатор стежить за часом та спрямовує дискусію групи в русло фабули справи.
7. Фасилітатор повинен уникати відповідей на запитання учасників малої групи для того, щоб не стримувати процес навчання. Краще переадресувати запитання іншим учасникам малої групи.
8. Завдання фасилітатора – спрямувати роботу групи на жваве обговорення кількох можливих варіантів відповідей на поставлене запитання, а не на пошук правильної відповіді чи вирішення завдання. Не обов'язково, щоб кожен із учасників погодився з позицією іншого. Мета роботи в малих групах – надати можливість кожному учаснику висловити та обґрунтувати своє бачення.
9. У разі якщо фасилітатор помітив, що група пропускає важливий момент, необхідно звернути на це увагу запитанням до слухачів.
10. Для динамічної роботи всієї групи фасилітатор ставить відкриті запитання. Відкриті запитання (наприклад: Що ви думаєте? Що це нам дає? Як ви можете аргументувати своє твердження? Як це стосується фабули справи?) потребують узагальнення та обґрунтування відповіді.
11. Під час робочого процесу фасилітатор не повинен дозволяти одній особі домінувати, а надати можливість висловитися кожному учаснику групи.
12. Потрібно визначити особу, яка доповідатиме в якості спікера під час обговорення результатів роботи малої групи.
13. За кілька хвилин до завершення фасилітатор просить групу зосередитись на висновках обговорення.

¹

Фасилітатором є фахівець, який не зацікавлений у підсумках обговорення, не представляє інтереси жодної з груп-учасників і не бере участі в обговоренні, але несе відповідальність за якісне виконання завдань

ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА

Цей навчально-методичний посібник розроблений відповідно до навчального курсу *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»* для викладачів (тренерів), з урахуванням специфіки слухача – професійного судді, уповноваженого зборами суддів конкретного суду для розгляду даної категорії проваджень. Специфіка слухача, наявність професійного досвіду, ґрунтовних знань є основою змістовного навантаження посібника. Саме з урахуванням його особливостей здійснено підбір матеріалів для практичних занять; систематизовано джерела права із обраної теми; на основі узагальнення судової практики, виявлених під час її аналізу помилок та недоліків розроблено лекційний матеріал.

Структурно посібник складається з **3 (трьох) частин**.

Частина 1 присвячена загальним положенням курсу. У ній проаналізовано: принципи навчання дорослих, пізнання яких допоможе викладачеві розуміти аудиторію, ефективно працювати з нею, максимально досягаючи бажаних результатів для кожної зі сторін; основна мета та цілі, а також очікувані результати навчального курсу; останній розділ цієї частини присвячений використанню навчально-методичного посібника, що допоможе викладачеві швидко орієнтуватися в його змісті.

В **частині 2** посібника запропонована вже апробована програма тренінгу, яка й стала основою для розробки посібника. Також ця частина навчально-методичного посібника містить конспект занять. Конспект занять складається з 6 (шести) окремих тем, які послідовно розкривають навчальний курс *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»*. Змістовно теми містять вказівки на особливості, акцентуючи увагу на проблемах, які наявні в судовій практиці, та передбачаючи шляхи їх вирішення. З огляду на те, що теми за своїм змістом пересікаються між собою, викладачеві однієї теми слід володіти матеріалом з інших тем для повного розуміння курсу та з метою недопущення повторів під час викладу матеріалу.

В змісті матеріалів занять є посилання на номер слайду, який відповідає тій чи іншій озвученій тезі.

Крім того, до кожного з модулів додані матеріали для практичних завдань. Поряд із завданнями містяться правильні відповіді на них, а також нотатки для фасилітаторів, що допомагають роботі в малих групах. До кожного модуля надані додаткові матеріали з означеної теми (витяги з рішень ЄСПЛ, міжнародних документів, національного законодавства, постанов пленумів ВСУ та ВССУ, правових позицій ВСУ та ВССУ тощо). Даний підрозділ потребує систематичної перевірки щодо чинності посилань, а тому обов'язково ревізується викладачем (тренером).

Для здійснення оцінки змісту, рівня проведення тренінгу на тему *«Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх»* та з метою його удосконалення слухачами заповнюється анкета-опитування анонімного характеру (**частина 3** посібника).

СЕСІЯ 7.1. ІНТЕРВ'Ю З МЕТОЮ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ

Час:	100 хвилин
Цілі:	- розглянути методики збору інформації для здійснення оцінки і подальшого ведення справи; - дати можливість учасникам повправлятися у навичках інтерв'ювання і збільшити відчуття комфорту при застосуванні цих навичок.
Матеріали:	- фліпчарт - маркери - аркуші для фліпчарту - проектор - екран - ноутбук - роздатковий матеріал для практикування навичок інтерв'ювання

СТРУКТУРА СЕСІЇ

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Основні види та завдання інтерв'ю»	5 хв
2	Інформаційне повідомлення «Відкриті та закриті запитання»	10 хв
3	Вправа «Відкриті та закриті запитання»	20 хв
4	Вправа «Трансформуємо закриті запитання у відкриті»	20 хв
5	Інформаційне повідомлення, обговорення «Етапи інтерв'ю»	30 хв
6	Обговорення «Безоцінне ставлення»	15 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОСНОВНІ ВИДИ ТА ЗАВДАННЯ ІНТЕРВ'Ю» (5 ХВ)

Тренер повідомляє учасникам, що відомо декілька видів інтерв'ю, проте детально буде опрацьовано саме те, яке, зазвичай, потрібне працівникам органу пробації, — інтерв'ю з метою збору інформації.

Тренер звертає увагу учасників на слайд 7.1.1:

СЛАЙД 7.1.1

ІНТЕРВ'Ю З МЕТОЮ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ
ПОДІЛЯЄТЬСЯ НА:

- структуроване;
- неструктуроване;
- напівструктуроване.

 Тренер продовжує, коментуючи слайд:

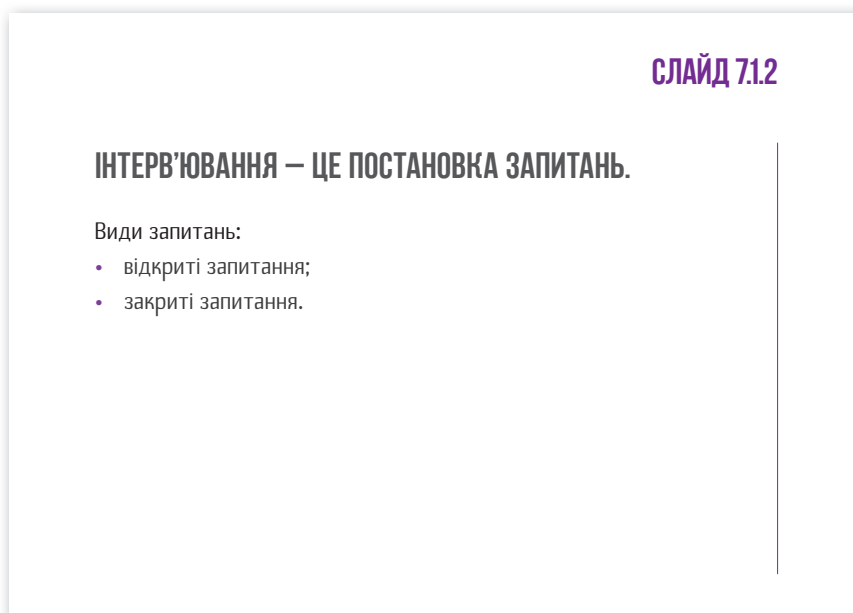
«Структуроване інтерв'ю (або формалізоване)» — це інтерв'ю, складене за визначеною програмою, яке містить чіткий перелік запитань; відхід від запропонованого переліку під час інтерв'ю не передбачається.

Неструктуроване інтерв'ю (або неформальне) — це інтерв'ю, що більше нагадує бесіду, проводиться спонтанно, дозволяє обговорити питання, які виникають під час інтерв'ю. Отже, перебіг інтерв'ю обумовлюється відповідями респондента.

Напівструктуроване інтерв'ю (або змішане) — це інтерв'ю, складене за визначеною програмою, яке містить і чіткий перелік запитань, і передбачає спонтанні запитання, які виникають під час інтерв'ю.

Найчастіше під час збору інформації використовується **напівструктуроване інтерв'ю**, яке, з одного боку, вміщує певні обов'язкові запитання та тематичні блоки, наприклад біографічні дані, відомості про сім'ю підлітка тощо, а з іншого – такий вид інтерв'ю дозволяє охопити більш широкий перелік запитань, які обумовлені станом клієнта, його відповідями тощо.

 Тренер звертається до учасників, демонструючи слайд 7.1.2:



Ключові тези до слайду:

«Відкриті запитання передбачають розгорнуту відповідь: це питання, на які не можна відповісти «так» чи «ні» або обмежитися короткою відповіддю.

Відкриті запитання:

- підходять для вивчення думки і почуттів клієнта;
- ефективні у визначенні потреб;
- часто починаються зі слів: «Що?», «Як?», наприклад «Як ти почувався/лася при цьому?», «Як ти вважаєш, що це означало?», «Що тоді трапилося?», «Міг/Могла б ти розповісти...?» тощо.

Отже, для отримання інформації під час інтерв'ю важливо ставити саме відкриті запитання, які передбачають розгорнуту відповідь. Кожне з таких запитань спрямоване на те, аби підліток почав говорити, як він відчуває чи що він думає.

Отже, відкриті запитання допомагають:

- почати розмову (інтерв'ювання);
- деталізувати і збагачувати бесіду;
- розвивати нові теми;
- роз'яснювати суперечливі моменти;
- підлітку – розкриватися.

Закриті запитання передбачають однозначну відповідь, у тому числі «так» чи «ні», вони:

- не дають людині можливості виговоритися;
- зазвичай ставляться на початку розмови для отримання інформації про клієнта, щоб з'ясувати його стан.

Закриті питання використовуються для швидкого отримання великого масиву інформації за стандартною схемою (анкетування), уточнення якоїсь інформації тощо.

 Тренер також повідомляє:

«Під час такого інтерв'ю необхідно уникати запитань типу «ЧОМУ», оскільки вони передбачають осуд та часто викликають почуття провини. Натомість, використовуйте слово «Справді?», а після нього – перефразуйте чи повторіть те, що щойно сказала неповнолітня особа. «Справді? Твоя мати була засмучена тим, що сталося, і сказала, що розчарувалася у тобі?» Попри те, що ви повторюєте слова клієнта, ви надаєте йому відчуття важливості того, що він говорить, показуєте, що ви уважно слухаєте.

Дуже цінними є запитання на кшталт «Якими чином ти можеш скористатися цим?» або «Що ж це змінить?» або «Що змінить ця ситуація?»

ВПРАВА «ВІДКРИТІ ТА ЗАКРИТІ ЗАПИТАННЯ»

(20 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Зараз ми детальніше розглянемо сутність та функції відкритих і закритих запитань, аби напрацювати навички щодо їх формулювання».

Тренер об'єднує учасників у пари, в яких вони мають вирішити, хто з них буде під № 1, хто – № 2. Номер 1 у парі — це особа, яка проводить інтерв'ю і може ставити лише закриті запитання про сім'ю іншої особи, інтерв'ю з якою проводиться. Відповідно, Номер 2 надає обмежену інформацію й однослівні відповіді про свою сім'ю, коротко відповідаючи на запитання.

Через 5–7 хв учасники міняються ролями інтерв'юера та респондента (клієнта). Тепер учасник пари Номер 1 — це особа, яка проводить інтерв'ю і може ставити відкриті запитання про сім'ю іншої особи, інтерв'ю з якою проводиться. Номер 2 надає інформацію про свою сім'ю за власним розсудом, відповідаючи на запитання.

Через 5–7 хв 2–3 пари, які бажають поділитися отриманим досвідом, презентують, як у їхній парі відбувалось обговорення.



До уваги тренера!

Після завершення обговоріть труднощі щодо виявлення важливої інформації через закриті запитання, наголосіть, які висновки можна зробити про роль відкритих та закритих запитань під час інтерв'ю.

- 📢 Тренер роздає учасникам Додаток 7.1.1 із завданням для індивідуальної роботи (бланк учасника) і повідомляє:

«Для того, щоб повправлятися у формулюванні відкритих запитань зараз усі учасники отримають по аркушу із переліком закритих запитань, які необхідно буде трансформувати у відкриті запитання. Приклад ви можете бачити на слайді».

- 📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 7.1.3:

СЛАЙД 7.1.3

Приклад:

ЗАКРИТЕ ЗАПИТАННЯ	ВІДКРИТЕ ЗАПИТАННЯ
• Тебе щось турбує?	• Розкажи, будь ласка, що тебе турбує? • Що тебе найбільше турбує?

Тренер просить учасників протягом 5–7 хв заповнити бланк, трансформувавши закриті запитання у відкриті, після чого відбувається перевірка: учасники за бажанням зачитують закриті запитання та свої варіанти відповідей. Тренер перевіряє правильність відповідей, використовуючи Додаток 7.1.1А (Завдання для індивідуальної роботи – бланк для тренера).

 Тренер звертається до учасників, демонструючи слайд 7.1.4:

СЛАЙД 7.1.4

ЕТАПИ ІНТЕРВ'Ю З МЕТОЮ ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ

- I. Попередня фаза
- II. Вступна фаза
- III. Фаза вільної розповіді
- IV. Фаза детальних запитань
- V. Завершальна фаза



Ключові тези до слайду:

«Для того, аби провести успішне й ефективне інтерв'ю, нам потрібно розуміти структуру інтерв'ю та його особливості.

Інтерв'ю з метою збору інформації має 5 основних фаз (етапів). Надалі кожну фазу проведення інтерв'ю ми розглянемо детальніше».

 Тренер демонструє слайд 7.1.5:

СЛАЙД 7.1.5

І. ПОПЕРЕДНЯ ФАЗА

Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною.



Тренер наголошує:

«Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає у зборі інформації щодо дитини, а також її найближчого оточення і сім'ї. Рівень розвитку та стан дитини перед початком інтерв'ювання може допомогти визначити психолог. Варто також перевірити, чи кімната відповідним чином підготовлена. Перш ніж розпочати спілкування з дитиною, визначтеся, яку інформацію ви хочете від неї отримати, які питання можуть бути вирішені за її участі».

Тренер демонструє слайд 7.1.6:

СЛАЙД 7.1.6

II. ВСТУПНА ФАЗА

Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення їй мети зустрічі та ролі особи, яка проводить інтерв'ювання, а також встановлюється контакт з нею.



Тренер наголошує:

«Слід у зрозумілій і доступній формі представитись, сказати, ким ви працюєте і в чому полягає ваша робота. Можна також запитати дитину, чи знає вона, ким є особа, яка проводить інтерв'ю, і яка мета розмови. Це дозволить зорієнтувати неповнолітнього щодо ситуації та дізнатись, чи налаштований він на співпрацю. Розмову з дитиною – незалежно від її віку – слід починати з нейтральних тем, пам'ятаючи при цьому, що вступна фаза не може тривати занадто довго. Розмова на нейтральні теми слугує не лише встановленню контакту з дитиною. Її метою є також попереднє з'ясування можливостей підлітка у сфері вербалізації сприйнятих вражень, зниження його емоційного напруження, пов'язаного із ситуацією опитування. Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від обману, та ознайомити її з обов'язком говорити правду. Варто зазначити, що її розповідь є дуже важливою і що від змісту показань залежить рішення суду, яке буде ухвалюватись стосовно неї. Безпосередньо перед інтерв'ю слід чітко сказати дитині, що вона може не знати відповідей на всі запитання. У неї є також право не зрозуміти запитання або мати труднощі з вербалізацією думок і не бути впевненою у своїх відповідях. Варто також домовитися з дитиною на початку, щоб вона повідомляла про втому, спрагу або інші потреби, бажання зробити перерву в інтерв'ю. Дозвольте дитині освоїтися з ситуацією. Постарайтесь за допомогою вступної фази інтерв'ю зробити так, щоб воно стало вашим спільним завданням, яке необхідно виконати».

СЛАЙД 7.1.7

III. ФАЗА ВІЛЬНОЇ РОЗПОВІДІ

На цьому етапі дитина має розповідати вільно, у вибраному нею темпі та порядку.



Тренер наголошує:

«Важливо ініціювати вільну розповідь таким чином, щоб спрямувати її у потрібному Вам напрямі. Дитину, яка розповідає у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона ухиляється від суті справи. Не слід також виправляти її, уточнювати її висловлювання або їх корегувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладу подій, заважати перебігові думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів. Під час викладу подій важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини – звертати увагу на те, що вона розповідає вільніше, а на що реагує уповільненням, напруженням, тривогою. Звертайте увагу й на специфічні слова, які використовуються дитиною, а також ключові вирази, що стосуються справи; це дозволить вживати їх або уточнювати їхнє значення у подальшому спілкуванні з дитиною».

СЛАЙД 7.1.8

IV. ФАЗА ДЕТАЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ

Метою особи, яка проводить інтерв'ю дитини, на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування.

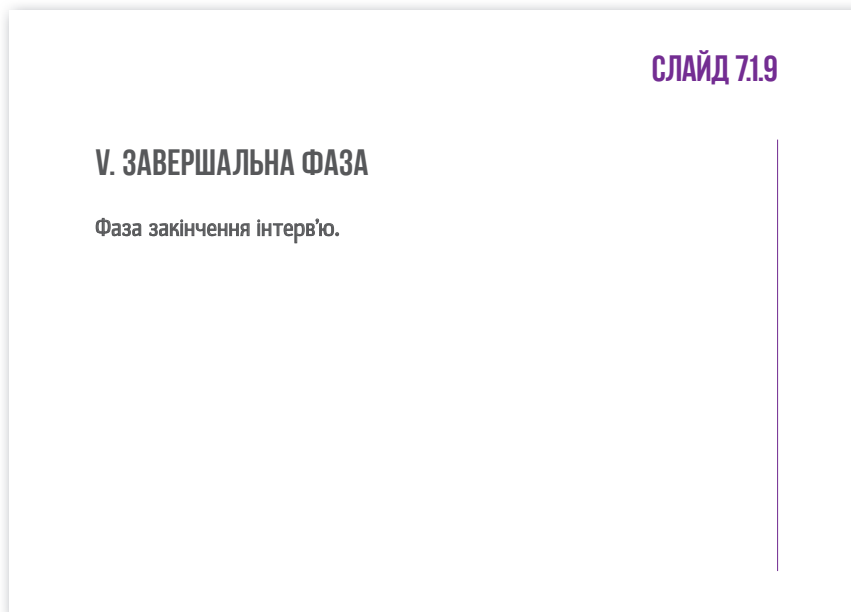


Тренер наголошує:

«Варто подбати про те, щоб перехід до наступної фази опитування відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Намагайтесь ставити якомога більше відкритих запитань. Це дозволить отримати більш достовірні відповіді. До закритих запитань вдавайтесь тоді, коли відкриті запитання виявляються неефективними, а до відкритих запитань спробуйте повернутися згодом. Уникайте запитань «чому?» Дуже важливо пам'ятати, що формулюючи запитання, ніколи не посилайтесь на інформацію, отриману з інших джерел».

Дотримуйтесь рекомендацій способу формулювання запитань дітям під час проведення інтерв'ю:

БАЖАНА ПОВЕДІНКА	НЕБАЖАНА ПОВЕДІНКА
• якнайчастіше звертайтеся до дитини на ім'я; • говоріть повільно, чітко, спокійним голосом; • стежте за тим, чи дитина Вас розуміє; • починайте з легких запитань, поступово підвищуючи їхню складність; • звертайте увагу на те, щоб одне запитання містило одну тему; • переконайте дитину, що вона є партнером у розмові; скажіть, що те, що вона розповідає, є важливим; • дайте дитині час обдумати відповідь; • використовуйте власні назви та уникайте займенників; • використовуйте просту термінологію, що буде зрозуміла дитині відповідного віку і розвитку; • з'ясуйте з дитиною значення використаних нею виразів; • перед тим, як поставити дитині запитання, яке вимагає особливих знань, переконайтеся, що ці знання є достатніми для того, щоб дитина надала Вам відповідь; • якщо дитина довгий час не відповідає на запитання, спробуйте сформулювати його інакше; • часто виражайте свою зацікавленість дитиною жестами (хитанням головою) або інтонацією; • обов'язково запитайте дитину наприкінці спілкування, чи хоче вона щось додати.	• не порушуйте фізичного простору дитини, залишайтеся на безпечній для неї відстані; • не перескакуйте з теми на тему; • не ставте одночасно більше одного запитання; • уникайте надмірної жестикуляції та інтенсивної міміки; • не вживайте заперечень; • не реагуйте здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони вас шокують; • не давайте дитині обіцянок, яких ви не зможете виконати; • уникайте незрозумілих багатозначних виразів (наприклад «ці речі», «така поведінка»); • уникайте абстрактних, загальних термінів та назв на користь більш конкретних виразів (наприклад, замість «тварина» або «зброя» скажіть «собака» або «пістолет»); • уникайте виразів, які змінюють своє значення залежно від місця й часу (наприклад, «тут», «там», «раніше», «пізніше»); • уникайте прямого, пильного погляду на дитину упродовж усього інтерв'ю (зосереджувати погляд на дитині потрібно не більше ніж 30 % від часу спілкування); • не привносьте своїх проблем/тем у розмову, розповідей про власне минуле.



«Під час завершальної фази у дітей, як правило, спостерігається певне розслаблення. Однак буває і так, що дитина є нервовою та неспокійною. Слід дати час їй заспокоїтись. Рекомендовано запитати у підлітка, як він себе почуває, чи є у нього якісь питання. Якщо передбачається участь неповнолітнього у наступних процесуальних діях, слід попередити його про це. Обов'язково повідомте дитині, кому ви маєте надати інформацію, про яку дитина вам розповіла, але наголосіть, що ця інформація є конфіденційною. Якщо ви плануєте провести з дитиною додаткові зустрічі, повідомте, коли та з якою метою ця зустріч відбудеться. Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми. Можна, наприклад, запитати про плани на вихідні. Це сприятиме зниженню напруги».

ОБГОВОРЕННЯ «БЕЗОЦІННЕ СТАВЛЕННЯ»

(15 ХВ)

Тренер пропонує обговорити одну історію з життя дівчинки-підлітка, яку звати Настя (варто обирати таке ім'я, представниць якого не буде в групі) для того, аби продемонструвати, яку роль відіграють стереотипи та як вони впливають на наше мислення й уявлення про людей чи ситуації.

 Далі тренер демонструє слайд 7.1.10:

СЛАЙД 7.1.10

ЧАСТИНА ІСТОРІЇ 1

Дівчина живе в невеликому містечку і працює на трасі, надаючи послуги комерційного сексу. Вона – ВІЛ-інфікована, про свій статус знає вже близько 3 років. Попри те – продовжує працювати. Настя перебуває на обліку у службі пробації.



Запитання для обговорення:

- Що ви думаєте про цю історію?
- Які почуття стосовно цієї дівчини у вас виникають, що думаєте про неї?

 Тренер дає 3–5 хвилин для обговорення учасниками першої частини історії, потім переходить до наступної частини (2) (слайд 7.1.11):

СЛАЙД 7.1.11

ЧАСТИНА ІСТОРІЇ 2

Настя – сирота, їй щойно виповнилося 18 років. Вона дізналася про свій ВІЛ-статус під час вагітності, яка настала внаслідок зґвалтування сусідом, який неодноразово перебував у місцях позбавлення волі та був наркозалежним. Саме він інфікував дівчину, оскільки це був її перший статевий контакт. Насті було тоді 15 років.



Запитання для обговорення:

- Що тепер ви думаєте про цю історію?
- Які почуття виникли до цієї жінки, що ви тепер думаєте про неї?

-  Тренер дає 3–5 хвилин на обговорення учасниками другої частини історії, потім переходить до наступної частини (3) (слайд 7.1.12):

СЛАЙД 7.1.12

ЧАСТИНА ІСТОРІЇ 3

Настя сама виховує маленького сина, якому два роки. Вона дуже любить проводити з ним час, грати і збирати пазли. Син Насті також ВІЛ-інфікований. Він отримує антиретровірусну терапію і почувається нормально, але йому потрібно добре харчуватися та іноді отримувати додаткове лікування. Оскільки в селищі складно з роботою, Настя зважилася саме на такий заробіток.



Запитання для обговорення:

- Що тепер ви думаєте про цю історію? Чи якось змінилась ваша думка про дівчину?

-  Тренер обговорює з групою вибір цієї жінки, спонукає до дискусії, дає час, щоб учасники групи поділилися своїми думками про життя Насті потім переходить до наступної частини (4) (слайд 7.1.13):

СЛАЙД 7.1.13

ЧАСТИНА ІСТОРІЇ 4

Настя завжди пропонує клієнтам користуватися презервативами. Дуже хоче знайти спосіб заробляти по-іншому. Має хист до шиття. Через місяць віддає сина до дитячого садочка і вже записалася на курси шиття.



До уваги тренера!

Четверта частина завершує історію й обговорення має охопити також і підбиття підсумків. Зокрема, тренер звертає увагу учасників групи на те, як змінювалося їхнє ставлення до ВІЛ-позитивної жінки під час того, коли вони дізнавалися більше інформації про неї. Тренер робить акцент на тому, що коли ми пізнаємо людину краще, вона перестає бути для нас цифрою у статистиці або просто *«неолюдненим поняттям»* (у представленому випадку *«ВІЛ-інфікованою жінкою, залученою в секс-бізнес»*), а стає людиною, що потребує допомоги.



Запитання для обговорення:

- Чи просто формувати у себе безоцінне ставлення до підлітків?
- Для чого це потрібно?

ДОДАТОК 7.1.1

БЛАНК УЧАСНИКА

Завдання для індивідуальної роботи

ЗАКРИТЕ ЗАПИТАННЯ	ВІДКРИТЕ ЗАПИТАННЯ
<i>Приклад:</i> Тебе щось турбує?	<i>Приклад:</i> Розкажи, будь ласка, що тебе турбує? Що тебе турбує найбільше?
1. Ти вживаєш наркотики зараз?	
2. Ти ходиш у Центр відвідування?	
3. У тебе є друзі?	
4. Ти б хотів змінити своє життя на краще?	
5. У тебе є улюблена справа?	
6. Ти розумієш, що вчинив погано?	
7. Тобі сумно?	
8. Тебе хвилює твоє майбутнє?	
9. Ти зрозумів, що треба робити?	

ДОДАТОК 7.1.1.A

БЛАНК ТРЕНЕРА

Завдання для індивідуальної роботи

ЗАКРИТЕ ЗАПИТАННЯ	ВІДКРИТЕ ЗАПИТАННЯ
<i>Приклад:</i> Тебе щось турбує?	<i>Приклад:</i> Розкажи, будь ласка, що тебе турбує? Що тебе турбує найбільше?
1. Ти вживаєш наркотики зараз?	Розкажи, які наркотики ти вживав останнім часом?
2. Ти ходиш у Центр відвідування?	Чим ти займаєшся у Центрі відвідування?
3. У тебе є друзі?	Розкажи, будь ласка, про своїх друзів.
4. Ти б хотів змінити своє життя на краще?	Скажи, яких змін ти хотів би у своєму житті?
5. У тебе є улюблена справа?	Чим ти любиш займатися у вільний час?
6. Ти розумієш, що вчинив погано?	Як ти думаєш, які наслідки може мати твій вчинок?
7. Тобі сумно?	Що стало причиною твого сумного настрою?
8. Тебе хвилює твоє майбутнє?	Яким ти бачиш своє майбутнє? Опиши, яким ти бачиш себе у майбутньому?
9. Ти зрозумів, що треба робити?	Що ти будеш зараз робити?

СЕСІЯ 7.2. ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ТА ПІДТРИМКА ДОВІРЛИВИХ СТОСУНКІВ З ПІДЛІТКОМ

Час:	140 хвилин
Цілі:	• в ігровій формі відпрацювати вміння встановлення контакту та формування довіри; • обговорити з учасниками тренінгу умови встановлення та підтримки довірчих стосунків при роботі з неповнолітніми.
Матеріали:	• картки із завданнями для рольової гри • фліпчарт • аркуші для фліпчарту • різнокольорові маркери • плакат «Складові довіри» (створюється під час сесії) • ноутбук • проектор • екран • Додаток 7.2.1. • Додаток 7.2.2.

СТРУКТУРА СЕСІЇ

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Обговорення «Важливі якості»	20 хв
2	Рольова гра «Є контакт»	100 хв
3	Обговорення «Поради щодо встановлення контакту з підлітками»	20 хв

ОБГОВОРЕННЯ «ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ»

(20 ХВ)

1. Тренер просить учасників назвати особистісні якості інспектора, необхідні для встановлення довіри з підлітком. Якості, які називають учасники, слід записати на аркуші фліпчарту.
2. Разом з учасниками тренер проводить сортування: які якості є найважливішими. Ті якості, які наберуть найбільшу кількість балів, виписуються на окремий аркуш, а тренер робить підсумок:

«Отже, на думку нашої групи, ключові якості, які допомагають для встановлення довіри, є такими... (тренер ще раз називає якості, виписані на окремому плакаті)».

Саме ці якості варто розвивати для того, аби як інтерв'ю, так і загалом процес роботи з підлітками були більш ефективними».



До уваги тренера!

Перелік напрацьованих якостей може бути таким:

- Вміння слухати
- Щирість
- Небайдужість
- Доброзичливість
- Відкритість
- Відсутність стигми
- Прийняття

РОЛЬОВА ГРА «Є КОНТАКТ»

(100 ХВ)

Тренер звертається до учасників:

«Зараз ми відпрацюємо вміння встановлення контакту з підлітками, які перебувають у конфлікті з законом, під час рольової гри. Для цього оберемо різні ролі: «працівник органу пробації», «підліток у конфлікті з законом», «експерт». «Працівник органу пробації» має встановити контакт з «підлітком», а «експерт» – проаналізувати результативність встановлення контакту в кожній парі: що працівник робив правильно та доречно, а що – ні».

Тренер запрошує як добровольців 8 учасників тренінгу, і коли ті виходять у центр зали, формує з них дві групи:

- 1 група – «працівник органу пробації» (4 учасники);
- 2 група – «підлітки у конфлікті із законом» (4 учасники).

Решта учасників тренінгу також беруть участь у грі. Їм призначається роль «експертів».

Кожна з груп отримує картки із завданнями і 5 хвилин на ознайомлення з умовами гри.

🔊 Тренер виходить з «працівниками органу пробації» та «підлітками» із зали, розводить ці дві групи так, щоб вони до гри не контактували між собою, і по черзі інструктує кожну групу. Картки із завданнями, які потрібно роздати кожному з учасників, зазначені у Додатку 7.2.1.

Якщо тренери працюють у парі, тоді другий тренер, який залишився у залі, зачитує завдання «експертам», тобто всім учасникам, які залишилися в аудиторії (якщо тренер працює один, тоді він дає завдання експертам, повернувшись до зали на 5 хв, поки працівники та «підлітки» за межами аудиторії та окремо один від одного вивчають свої ролі):

«Отже, завдання для «експертів» таке:

Рольова дія: у кабінет до «працівника органу пробації» вперше приходить «підліток у конфлікті з законом». Всього у програванні буде чотири історії – чотири епізоди – чотири різні «підлітки», яких консультоватимуть різні «працівники».

Ваше перше завдання: визначити, в якому психологічному стані перебуває підліток, до якого психотипу його можна віднести. Занотуйте свої спостереження у блокнот.

Рольова дія: «працівник» буде намагатися встановити контакт з «підлітком» і вмотивувати його до візиту у Центр відвідування. Але у кожного «підлітка» є одна відмінна риса, визначити яку мають «працівники» у своїй спробі встановити контакт з ним. Ця відмінна риса вказана на картках «підлітків» як «головна умова». Якщо «працівник» правильно визначить цю головну умову, «підліток» піде на контакт — погодиться прийти у Центр відвідування і візьме запропонований йому буклет про Центр.

Ваше друге завдання: під час програвання робіть позначки у своїх блокнотах щодо такого:

- 1) якою була «головна умова» для встановлення контакту в кожній ситуації;
- 2) що у діях «працівника» сприяло контакту;
- 3) що у діях «працівника» унеможливлювало встановлення контакту;
- 4) як би у цій ситуації діяли Ви?»

Тренер обов'язково пересвідчується, як учасники зрозуміли завдання та чи зафіксували його у своїх блокнотах.

🔊 Тренер запрошує всіх «працівників» та «підлітків» до аудиторії. Обирає сам або пропонує обрати учасникам першу пару, яка програватиме перший візит неповнолітнього до органу пробації. Тренер має стежити за часом та на кожне програвання виділяти не більше 10 хв.

Після програвання кожної з чотирьох пар відбувається обговорення. Першими щоразу висловлюються «інспектори»: які складнощі вони відчули при встановленні контакту, яку вони обрали тактику і чому саме таку. Після цього висловлюються «експерти» та аналізують роботу «працівників» з точки зору ефективних та помилкових дій при спробах встановити контакт з «підлітками». У свою чергу, після «експертів» висловлюються учасники тренінгу, які грали ролі «підлітків»: що, на їх думку, «інспектори» робили ефективно для встановлення контакту, а що ні, які відчуття виникали у них в ролі «підлітків». Тренер веде записи на фліпчарті за такою схемою:

1. Психологічний стан і тип «підлітка».
2. Тактика «працівника».
3. Результат (контакт встановлено чи ні; якщо «ні» — чому?).
4. Сильні сторони «працівника» (що він робив правильно?).
5. Рекомендації для покращення (що робити або не робити при встановленні контакту?).



До уваги тренера!

Під час обговорення тренер акцентує увагу на тому, що навички встановлення контакту та формування довірчих стосунків з підлітком варто розвивати, аналізуючи різні ситуації успішного й неуспішного досвіду (як власного, так і досвіду колег).

ОБГОВОРЕННЯ «ПОРАДИ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ З ПІДЛІТКАМИ» (20 ХВ)

1. Тренер роздає учасникам Додаток 7.2.2 та просить їх по черзі прокоментувати по одній рекомендації (перший учасник, що зголошується, коментує перший пункт, пояснюючи, чому це важливо, наступний – другий пункт і т. д.).
2. Після обговорення всіх 12 позицій тренер звертається до учасників із запитаннями:
 - Чому таким важливим є вміння не лише слухати, а й надавати інформацію?
 - Як вміння надавати інформацію впливає на налагодження довірчих стосунків?

Тренер узагальнює:

«Вміння донести інформацію до підлітка, звісно, впливає на те, як він зрозуміє все, що йому слід робити, чому це слід робити і навіть це потрібно саме йому, а отже, це також впливає загалом на процес ресоціалізації.»

Для того, що донести інформацію якісно, необхідно:

- викладати інформацію чітко і послідовно, підбираючи зрозумілі підліткам слова;
- повідомлення повинні бути короткими і змістовними, не містити непотрібних чи незрозумілих термінів;
- чітко відповідати на поставлене підлітком питання, не перескакуючи на інші теми;
- підбирати темп і ритм мовлення, робити паузи після кожного речення, щоб дати можливість підлітку осмислити сказане».

ДОДАТОК 7.2.1

ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ГРИ «Є КОНТАКТ»

ЗАВДАННЯ ДЛЯ «ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ»

Ви сидите на своєму робочому місті за робочим столом. До вас вперше приходить підліток, який перебуває на обліку. Вам потрібно розповісти йому про Центр відвідування, зацікавити, отримати від підлітка згоду відвідувати Центр і вручити буклет про послуги Центру. Критерій встановленого контакту — підліток погодився відвідувати Центр і взяв у вас буклет.

Успіх у встановленні контакту з підлітком залежить від Вашої уважності та спостережливості. Підходи до підлітка (про що з ним розмовляти, як поводитися) Ви визначаєте самі. Імпровізуйте, використовуйте свій досвід, але пам'ятайте, що «підліток» також грає свою роль, згідно з якою він перебуває у відповідному психологічному стані, і піде з Вами на контакт тільки за однієї умови. За якої? Цей «ключ» повинні віднайти Ви у бесіді-спробі встановити з ним контакт.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

Завдання для «підлітків у конфлікті із законом» складається з чотирьох рольових ситуацій.

Підліток з мобільним телефоном. Роль полягає у демонстрації реакції захоплення.

- Уявлення про підлітка: у Вас у руці мобільний телефон, який захоплює всю Вашу увагу. З ним Ви проводите різні дії: уважно роздивляєтесь, вмикаєте вимикаєте, граєте в гру тощо.
- Рольова дія: Ви заходите в кабінет і сідаєте до столу, але вся Ваша увага зосереджена на телефоні.
- Головна умова: «Працівник органу пробації» буде намагатися встановити контакт з Вами. Його завдання: вмотивувати Вас до візиту в Центр відвідування. Він має дати вам буклет про Центр, а Ви повинні його взяти і погодитись відвідувати Центр, але лише за однієї умови: «працівник» має звернути увагу на Ваш телефон і поцікавитись, що у Вас таке у руках і чому ця річ вас так захоплює, тобто почне розпитувати Вас про телефон.

Якщо «інспектор» намагається вести бесіду з вами, лишаючи телефон поза увагою або прагнучи вас відволікти, або заборонити в його присутності гратися телефоном, Ви не йдете на контакт — ухиляєтесь від відповідей на питання «працівника», демонструєте свою байдужість щодо

Центру відвідування, відмовляєтесь туди ходити і брати буклет. Доти, поки він з Вами не почне розмовляти про ваш телефон, який у цій справі відіграє роль *символу вашого захоплення*.

Якщо «працівник» зверне увагу на телефон і почне цікавитись Вашим захопленням, Ви розповісте йому про телефон (наприклад, що Ви самі зібрали його або ж його подарувала Вам днями дуже значима для вас людина тощо) і згодом йдете на контакт — погоджуєтесь прийти у Центр відвідування і берете запропонований буклет.

Підліток апатичний, сумний, мовчазний. Роль полягає у демонстрації пригніченості у підлітка з циклоїдною акцентуацією характеру.

Уявлення про підлітка: Ви всім своїм виглядом демонструєте байдужість до того, що вам говорить «працівник». Ви чимось глибоко стурбовані, всі ваші переживання зосереджені на власному внутрішньому світі.

Рольова дія: Ви заходите в кабінет і сідаєте до столу. Поза закрита, плечі опущені, дивитесь на підлогу, не дивитесь на «працівника», на його питання або взагалі не відповідає, або відповідаєте мляво, просите залишити Вас у спокої, «відчепитись» від Вас.

Головна умова: «працівник» буде намагатися встановити контакт з вами. Його завдання: вмотивувати Вас до візиту у Центр відвідування. Він має дати вам буклет про Центр, а Ви повинні його взяти і погодитись відвідувати Центр, але лише за однієї умови: «працівник» має звернути увагу на ваш пригнічений стан і щиро поцікавитись, що сталося, що за проблему ви переживаєте, чому Ви сумуєте і чим він може Вам допомогти у вирішенні цієї проблеми.

Якщо «працівник» намагається вести бесіду з Вами, лишаючи поза увагою ваш стан, не цікавиться Вашою проблемою, починає тиснути на Вас, використовуючи авторитарний стиль спілкування тощо — Ви не йдете на контакт — ухиляєтесь від відповідей на питання, демонструєте свою байдужість щодо Центру відвідування, відмовляєтесь туди ходити і брати буклет. Доти, поки він з Вами не почне розмовляти про Ваш психологічний стан і пропонувати Вам допомогу для вирішення тієї проблеми, що спричинила Вашу пригніченість.

Якщо «працівник» зверне увагу на Ваш психологічний стан і почне цікавитись Вашою проблемою, Ви розповідаєте йому про цю «проблему» (наприклад, ви посварилися з батьками і вони вигнали Вас з дому, і взагалі — Ви постійно переживаєте насильство з їх боку, а вони вживають алкоголь і ніде не працюють), згодом Ви йдете на контакт — погоджуєтесь прийти у Центр відвідування і берете запропонований «інспектором» буклет про Центр.

Гіперактивний підліток. Роль полягає у демонстрації збудженості у підлітків з гіпертимною, епілептоїдною та істероїдною акцентуаціями характеру.

Уявлення про підлітка: Ви бурхливо й активно демонструєте свою життєву позицію, «засипаєте», «атакуєте» «працівника» питаннями, намагаєтесь вступити з ним у дискусію.

Рольова дія: Ви заходите в кабінет і сідаєте до столу. Щойно «працівник» починає розмову з Вами, Ви починаєте відповідати питаннями на питання, причому ваші запитання не стосуються суті справи. Це можуть бути такі імпровізовані запитання до «інспектора»: «А яка у Вас «тачка»?», «А скільки Ви заробляєте?», «За який футбольний клуб вболіваєте?», «А у Вас є діти? Чим вони займаються?», «А Ви самі пробували наркотики?» і таке інше (імпровізуйте).

Головна умова: «працівник» буде намагатися встановити контакт з Вами. Його завдання: вмотивувати Вас до візиту у Центр відвідування. Він має дати Вам буклет про Центр, а Ви повинні його взяти і погодитись відвідувати Центр, але лише за однієї умови: «працівник» має дати відповіді на Ваші запитання, має вступити з Вами в діалог за темами, запропонованими Вами. Якщо «працівник» не ухиляється від Ваших запитань, а, навпаки, демонструє зацікавленість у діалозі з Вами на Ваших умовах, Ви згодом йдете на контакт – погоджуєтесь прийти у Центр відвідування і берете запропонований буклет про Центр.

Якщо «працівник» намагається вести бесіду з Вами, лишаючи поза увагою Ваші запитання, не бажає на них відповідати, починає тиснути на Вас, використовує авторитарний стиль спілкування тощо – Ви не йдете на контакт – ухиляєтесь від відповідей на запитання, демонструєте свою байдужість щодо Центру відвідування, відмовляєтесь туди ходити і брати буклет. Доти, поки «працівник» не почне відповідати на Ваші запитання і не вступить у діалог хоча б стосовно однієї із запропонованих Вами (а не ним) тем.

Неконтактний підліток. Роль полягає у демонстрації аутизму у підлітків з психічними проблемами.

Уявлення про підлітка: контакт неможливий.

Рольова дія: Ви заходите в кабінет і сідаєте до столу. Всім своїм виглядом Ви демонструєте апатію, на запитання «інспектора» не відповідаєте.

Головна умова: будь-які спроби «інспектора» встановити з Вами контакт — марні. У якийсь момент Ви закриваєте обличчя руками, імітуючи плач, і виходите з кабінету.

ДОДАТОК 7.2.2

ПОРАДИ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ З ПІДЛІТКАМИ

1. Відрекомендуйтеся, будьте при цьому якомога більш привітними, спокійними, упевненими в собі.
2. Використовуйте гумор, жарти.
3. У бесіді з підлітком невимушено цікавтеся його повсякденним життям (найчастіше підлітки більш охоче відповідають на запитання, які стосуються їхнього здоров'я, способу заробітку грошей, часопроведення, місць «тусовки»).
4. Враховуйте при спілкуванні рівень розвитку підлітків, говоріть доступно для них мовою, яка не викличе труднощів у розумінні сказаного Вами.
5. Наголошуйте на повазі до особистості підлітка і приймайте його таким, яким він є, не засуджуйте його, не моралізуйте, уникайте стереотипів.
6. У будь-якому разі поведіться стримано, уникайте конфліктів. Якщо ж конфлікт виник, не можна ображатися на підлітка, сваритися з ним. Слід поводитися спокійно, розглянути ситуацію разом з ним.
7. Не оцінюйте підлітка раніше, до того, як почуєте його думку з цього приводу.
8. Запитайте підлітка, яка допомога йому потрібна. Мотивуйте його на співпрацю з Вами.
9. Дізнайтеся, як підліток бачить вашу співпрацю.
10. Обов'язково перевірте, чи підліток зрозумів Вас і як сприйняв спілкування з вами — використовуйте зворотний зв'язок та розвивайте Ваші вміння і навички доносити інформацію.
11. Оцініть якість контакту з підлітком і подумайте, що ще необхідно здійснити для поліпшення ефективності спілкування.
12. Використовуйте невербальне спілкування.

МОДУЛЬ 8. УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ/КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ТА ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

ЧАС:	100 хвилин
ЦІЛІ:	• сформувати розуміння різних підходів, принципів та практик, які ведуть до ефективної корекційної роботи з неповнолітніми особами; • обговорити ефективні принципи гендерно-орієнтованих підходів у роботі з молодими правопорушниками; • навчити учасників використовувати свої професійні судження для того, аби визначати на основі оцінки ризиків і потреб послуги та втручання, які вони можуть використати у своїй роботі; • ознайомити учасників із принципами розроблення та впровадження гендерно-орієнтованих програм для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.
МАТЕРІАЛИ:	• проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук • Методичні рекомендації щодо оцінки ризиків і потреб дітей у конфлікті з законом • фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери

СТРУКТУРА СЕСІЇ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Складові ефективної програмної роботи»	15 хв
2	Робота в групах «Ресурси в громаді»	25 хв
3	Інформаційне повідомлення «Особливості планування соціально-виховної роботи з хлопцями і дівчатами»	60 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОГРАМНОЇ РОБОТИ»

(15 ХВ)

🔊 Тренер звертається до учасників:

«Ми говорили у модулі про кейс-менеджмент (ведення випадку) стосовно втручання, що ґрунтуються на доказовій базі. Пригадаймо цю тему.

Ефективні програми – це програми, які забезпечують надання відповідних цільових послуг неповнолітнім особам у групі з високим рівнем ризику, шляхом зосередження на когнітивно-поведінкових методах. Згодом розглянемо ці методи. Такі програми і послуги підсилюють ефективність роботи, яку ви проводите з неповнолітньою особою. Але що робити, коли таких програм і послуг у вашій спільноті немає? Ми часто не усвідомлюємо, що самі є одним із найпотужніших ресурсів. Тому просто дотримуючись основних елементів та застосовуючи інтегрований підхід, можна досягнути позитивних результатів і змін у поведінці неповнолітньої особи».

🔊 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.1:

СЛАЙД 8.1

СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОГРАМНОЇ РОБОТИ

- обґрунтована оцінка ризику, потреб і сприйняття;
- дотримання правил ризику, потреб і сприйняття;
- види заходів, визначені рівнем фактору ризику клієнта;
- програмні втручання, спрямовані на специфічні потреби особи з урахуванням факторів сприйняття;
- використання факторів сили та захисних факторів;
- програми, послуги, які надаються всередині громади;
- структуровані програмні втручання, які зосереджені на досягненні конкретних поведінкових цілей;
- мультимодальні програмні втручання, що відповідають дійсним потребам підлітка;
- врахування рівня розвитку підлітка;
- встановлення позитивних стосунків з підлітком;
- ґрунтування на доказовій базі.

🔊 Тренер коментує слайд:

«Ефективне впровадження програм, передусім, ґрунтується на структурних оцінках ризику, потреб та сприйняття. Особливий акцент на «правила» ризику, потреби та сприйняття – ось важлива складова ефективного впровадження програм, оскільки рівень надання послуг чи втручання визначатиметься рівнем ризику неповнолітньої особи.

Пам'ятайте: неповнолітній особі слід надати інтенсивні послуги чи втручання, у той час, як особі, що належить до групи з нижчим рівнем ризику, слід надати мінімальні послуги чи застосувати

мінімальне втручання. Намагайтеся не піддаватись бажанню використовувати послуги чи програми, які не відповідають цим принципам, навіть якщо це єдина доступна програма.

Програми повинні бути спрямовані на задоволення конкретних потреб неповнолітньої особи і мають враховувати фактори сприйняття.

Дослідження показали, що послуги, які надаються у спільноті, – набагато ефективніші, ніж ті, що надаються у колонії, адже вони краще відтворюють природне середовище неповнолітньої особи і, ймовірно, можуть стати захисним фактором. За сприяння певних втручань неповнолітня особа підсилить свої зв'язки зі спільнотою.

Впровадження програм повинно бути структурованим і зосереджуватися на конкретних поведінкових цілях. Неструктуроване середовище чи програми (для прикладу, центри проведення дозвілля), як правило, не зосереджуються на факторах ризику, потреб та сприйняття особи. Впровадження програм повинно бути мультимодальним, адже ми всі вчимося різними способами, а мультимодальний підхід допоможе впоратися з будь-якими факторами сприйняття.

Програми, що ґрунтуються на факторах сили і враховують етап розвитку неповнолітньої особи, стать та рівень мотивації, забезпечують успіх у роботі. Це також сприяє формуванню позитивних стосунків, які допоможуть неповнолітній особі і підтримають її навіть після залучення до системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.

І нарешті, цілком очевидно, що формування позитивних стосунків з неповнолітньою особою неодмінно вплине на рівень її залучення до послуг та програм, які надаються спільнотою.

Формування зв'язків та співпраця з партнерами із громади і провайдерами послуг – необхідний елемент для ефективної команди, яка під час роботи ставить неповнолітню особу в центр уваги».

РОБОТА В ГРУПАХ «РЕСУРСИ В ГРОМАДІ»

(25 XB)

 Тренер об'єднує учасників у групи по 4–5 осіб, роздає кожній з груп по 1–2 картці із занотованими факторами ризику та оголошує завдання:

«Згадайте і напишіть на аркуші якомога більше ресурсів, які є у вашій громаді та які ви можете використовувати під час проведення корекційної /профілактичної роботи з підлітками відповідно до фактору ризику, який отримала ваша група».



До уваги тренера!

Тренер нагадує учасникам, що вони повинні врахувати захисні фактори неповнолітньої особи і те, яким чином їх можна додати до їхнього переліку чи банку ресурсів.

На виконання завдання групам відводиться 10 хв, по завершенні часу групи презентують свої напрацювання.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ХЛОПЦЯМИ І ДІВЧАТАМИ»

(60 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Ще однією умовою для підвищення ефективності корекційної/профілактичної роботи із неповнолітніми – є врахування гендерних особливостей».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.2:

СЛАЙД 8.2

ГЕНДЕРНО-ОРІЄНТОВНІ ПРОГРАМИ

Програми та послуги, які розробляються і надаються з урахуванням гендерних відмінностей між хлопцями та дівчатами.

 Тренер коментує слайд:

«Це визначення може слугувати стандартом для організації роботи з розроблення і впровадження гендерно-орієнтованих послуг для неповнолітніх».

СЛАЙД 8.3

ДЕВ'ЯТЬ ПРИНЦИПІВ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ, ЗАЛУЧЕНИХ ДО СИСТЕМИ
КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

1. Створити безпечне середовище та сприяти розвитку позитивних взаємовідносин.
2. Застосувати підхід, що ґрунтується на сильних сторонах особистості.
3. Забезпечити активну співпрацю.
4. Посилити внутрішню мотивацію.
5. Надати комплексну програму.
6. Залучити соціальну підтримку.
7. Врахувати культурні особливості.
8. Забезпечити цілісність програми.
9. Здійснити моніторинг результатів.

«Ці принципи були розроблені доктором Мерлін Ван Дітен, яка є міжнародним експертом з питань гендерної політики, а також автором інноваційних програм для жінок та дівчат, які перебувають у конфлікті з законом. Завдання принципів – скеровувати роботу, яка проводиться із дівчата з метою їх реабілітації та реінтеграції до їхніх громад⁹».

СЛАЙД 8.4

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

1. Створити безпечне середовище та сприяти розвитку позитивних взаємовідносин:
 - забезпечити застосування підходу, що ґрунтується на встановленні позитивних взаємовідносин;
 - середовище має бути ґрунтоване на емпатії, щирості, повазі та ставленні, коли кожен відчуває себе почутим, схваленим, цінним;
 - забезпечення дівчатам середовища, яке є фізично, емоційно та соціально безпечним і сприятиме їх участі у програмах.

Запитання для обговорення:

- Що ми можемо зробити під час нагляду і проведення програм для того, щоб дівчата почувалися фізично безпечно?
- Що ми можемо зробити для того, аби дівчата почувалися емоційно безпечно під час перебування під наглядом і проходження програм?
- Що ми можемо зробити для того, аби дівчата почувалися соціально безпечно під час перебування під наглядом і проходження програм?

📢 Тренер коментує:

«Один із найкращих способів вирішення питань емоційної та соціальної безпеки полягає у визначенні і подоланні бар'єрів на шляху залучення дівчат до участі у виховних програмах. Бар'єри можуть бути практичними, психологічними та культурними. Очікуючи, що дівчата, ймовірно, почуватимуться некомфортно чи будуть чинити опір, коли вперше прийдуть на програму або на зустріч із працівником, ми повинні бути готовими до спільної роботи з дівчатами над вирішенням цих проблем. Потрібно звертати увагу на приміщення, де проходитиме зустріч, інших учасників, залучених до групи, а також свою поведінку, аби створити для дівчат атмосферу безпеки».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.5:

СЛАЙД 8.5

**ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ**

1. Створити безпечне середовище та сприяти розвитку позитивних взаємовідносин:
 - підхід, що ґрунтується на встановленні позитивних взаємовідносин, є надзвичайно важливим для дівчат

Чому?

- стосунки відіграють ключову роль у соціалізації та розвитку дівчат;
- робочі, професійні відносини можуть бути захисним фактором для дівчат;
- встановлення позитивних взаємин між працівниками та дівчатами дає відчуття того, що персонал зацікавлений у роботі з ними;
- такі взаємовідносини вимагають від спеціалістів ставитись із повагою до неповнолітніх.

📢 Тренер коментує слайд:

«Особисті та соціальні проблеми, з якими стикаються дівчата, часто спричинені нездоровими стосунками чи їх розривом. Одним із найбільш значних факторів ризику для дівчат є наявність антисоціального романтичного партнера.

Встановлення позитивного зв'язку між працівником і дівчатами є ключовим аспектом успішної ресоціалізації. Демонструючи співпереживання, турботу та повагу, ми можемо допомогти дівчатам навчитися будувати такі стосунки у повсякденному житті.

Що необхідно розуміти під встановленням позитивного зв'язку?

- недостатньо бути особою жіночої статі;

- недостатньо мати спільний культурний та етнічний фон;
- недостатньо мати подібний травматичний досвід;
- недостатньо просто бути «милою чи доброю людиною»;
- неефективно казати дівчині, що робити.

Для встановлення позитивного зв'язку із дівчатами, які вчинили правопорушення необхідно демонструвати:

- співпереживання (а не співчуття);
- турботу;
- позитивне ставлення;
- щирість;
- повагу.

Стратегії, що застосовуються для встановлення позитивного зв'язку:

- залучення/заохочення до участі;
- слухання;
- рефлексія;
- мотиваційне консультування;
- співробітництво у пошуках вирішення проблем, подоланні перешкод.

Якість стосунків між вами і дівчатами, з якими ви працюєте, може суттєво вплинути на результати відбування покарання і втручання».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.6:

СЛАЙД 8.6

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ ДЛЯ ДІВЧАТ

2. Застосувати підхід, що ґрунтується на сильних сторонах особистості:

- кожна з дівчат, з якими ми працюємо, має сильні сторони;
- наша мета — допомогти їм усвідомити власні сильні сторони та почати їх використовувати.

Чому підхід, що ґрунтується на сильних сторонах, є важливим?

- низька частота прояву власної ефективності, висока частота депресій у дівчат;
- самообман, що призводить до відчуття безпорадності та безвиході;
- позитивний вплив психологічної роботи і зміна парадигм.

 Тренер коментує слайд:

«Мобілізація сильних сторін дівчат допоможе їм стати самодостатніми. Це означає, що нам необхідно постійно шукати сильні сторони в характеристиках дівчат. Ми повинні допомогти їм визначити негативні аспекти у їхній поведінці і надати підтримку.

По завершенні програми ми прагнемо, аби дівчата сформуливали нову розповідь про себе і бачили себе уже в іншому ракурсі».

📢 Тренер просить учасників подумати над питанням, чому важливо використовувати підхід, який базується на сильних сторонах особистості, а не той, що зосереджений на проблемах?

📢 Тренер приймає відповіді учасників та звертає увагу на слайд 8.7:

СЛАЙД 8.7

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

2. Застосувати підхід, що базується на сильних сторонах особистості:

ЗОСЕРЕДЖЕННЯ НА ПРОБЛЕМНИХ СТОРОНАХ	ЗОСЕРЕДЖЕННЯ СИЛЬНИХ СТОРОНАХ
діагностування проблем;	сильні сторони та можливості;
вирішення проблем;	як відбуваються позитивні зміни;
детальний опис проблем;	детальний опис цілей;
що не так, що не працює;	що правильно, що працює;
опір з боку підлітків або невдачі;	співпраця та зусилля з боку підлітків;
як травма вплинула на підлітка.	що допомогло підлітку пережити травму.

📢 Тренер коментує слайд:

«Якщо порівняти ці два підходи на слайдах, то перший зосереджений на негативі та пошуку причин скоєння правопорушення, а другий, у свою чергу, базується саме на сильних сторонах особистості дівчинки-підлітка, що є мотиватором до позитивних змін. Втручання, основане на сильних сторонах, передбачає, що у кожної людини є внутрішні ресурси, які можна мобілізувати».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.8:

СЛАЙД 8.8

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

2. Застосувати підхід, що базується на сильних сторонах особистості:



📢 Тренер коментує слайд:

«Подивіться на це фото та знайдіть сильні сторони дівчини».



До уваги тренера!

Наприклад, однією із відповідей може бути:

— Вона любить тварин та доглядає за ними.

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.9:

СЛАЙД 8.9

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

3. Забезпечити активну співпрацю:

- дівчата є партнерами у процесі змін;
- вони є експертами власного життя;
- вони схильні ділитися власними мріями, надіями та планами;
- необхідно прислухатись до їх голосу.

 Тренер коментує слайд:

«Працюючи з дівчатами, ми подаємо їм сигнал про те, що ми – їхні партнери у проходженні програм, незалежно від того, чи це взаємодія віч-на-віч, чи це групові заняття.

Ми повинні визнавати, що дівчата є експертами власного життя. Нам необхідно прислухатись до них під час планування роботи й обирати послуги/програми, у яких вони охочіше братимуть участь».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.10:

СЛАЙД 8.10

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

4.Посилити внутрішню мотивацію:

- уважно слухайте;
- спонукайте до розмови про зміни: бажання, можливості, потреби, причини, відповідальність;
- підтримуйте розмову про зміни;
- дозвольте підлітку навести власні аргументи стосовно змін та спланувати шляхи досягнення цих змін.

 Тренер коментує слайд:

«Зміна поведінки потребує проведення «внутрішньої» роботи над собою. Це означає, що робота з дівчатами повинна бути спрямована на посилення їх готовності, бажання та спроможності працювати над змінами власної поведінки. Необхідно також не забувати, що вірогідність досягнення змін значною мірою залежить від відносин дівчат зі спеціалістами, які з ними працюють».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.11:

СЛАЙД 8.11

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

5. Надати комплексну програму:

- програма має бути спрямована на вирішення комплексних потреб дівчат у більшості сфер життя:
 - особистісній;
 - сімейній;
 - освітній або професійній;
 - громадській;
- необхідно застосувати різні методи для того, щоб допомогти дівчатам виробити особистісні, соціальні та емоційні стратегії для зміни;
- жодна програма не є панацеєю, і дівчата можуть потребувати додаткових послуг чи підтримки (наприклад для припинення вживання психоактивних речовин);
- програма може спонукати дівчат ставати відкритими до нового досвіду та можливостей.

 Тренер коментує кожен пункт слайду, нагадуючи про обмеженість будь-якої програми.

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.12:

СЛАЙД 8.12

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

6. Залучити соціальну підтримку:

- робота з виявлення формальної та неформальної підтримки;
- взаємозв'язок із громадою сприяє просоціальному, здоровому стилю життя;
- соціальний капітал може охоплювати стосунки з членами родини, вчителями, колегами та релігійною громадою, клубами відпочинку, друзями та сусідами, а також із спеціалістами;
- необхідно оцінити і зрозуміти, як виглядає система підтримки дівчини та її соціальних зв'язків.

 Тренер коментує слайд:

«Теорія соціального капіталу ґрунтується на постулаті, що людина дотримується просоціальної та здорової моделі поведінки у тих випадках, коли вона відчуває себе частиною громади (це означає, що громада підтримує особу, а особа, у свою чергу, робить внесок у розвиток громади).»

Соціальний капітал передбачає наявність соціального зв'язку (з дітьми, партнером, іншими членами родини, вчителями, роботодавцем, сусідами, друзями) та участь у заходах громади (відвідування релігійних організацій, соціальних та рекреаційних клубів, волонтерських організацій)».



До уваги тренера!

Необхідно наголосити на важливості посилення соціального капіталу дівчат:

- шляхом надання їм підтримки у налагодженні зв'язків з людьми та соціальними мережами, які не є односторонніми і надають взаємну підтримку;
- шляхом розвитку здорових відносин;
- шляхом створення нових інтересів;
- шляхом надання доступу до ресурсів.

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.13:

СЛАЙД 8.13

**ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ**

7. Врахувати культурні особливості:

При впровадженні програми необхідно враховувати та поважати відмінності:

- духовні;
- матеріальні;
- статеві;
- расові та етнічні.

 Тренер коментує слайд:

«З метою забезпечення ефективного втручання постачальники послуг мають враховувати та поважати відмінності клієнтів у стилі життя, релігійних уподобаннях, орієнтації та досвіді.

Запитайте учасників, що вони можуть зробити для того, аби забезпечити виконання цього принципу у їхній діяльності.

Демонстрація співпереживання і використання рефлексивного слухання – дві стратегії, які можуть стати нам у пригоді, навіть коли важко зрозуміти переконання та поведінку інших людей».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.14:

СЛАЙД 8.14

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

8. Забезпечити цілісність програми:

- збереження цілісності змісту програми є запорукою ефективного втручання;
- з метою забезпечення дотримання якості послуг/програм необхідно проводити тренінги для персоналу, надавати ресурси та підтримку.

 Тренер коментує слайд:

«Цей принцип вимагає від нас інвестування у професійний розвиток (за допомогою читання, навчання, наставництва) з метою досягнення найбільших результатів від заходів втручання».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 8.15:

СЛАЙД 8.15

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ У РОЗРОБЛЕННІ ПРОГРАМ
ДЛЯ ДІВЧАТ

9. Здійснювати моніторинг результатів:

- отримання зворотного зв'язку;
- моніторинг/відстеження прогресу;
- збір інформації;
- оцінка ефективності.

 Тренер коментує слайд:

«Відстеження та оцінювання результатів спрямовані на те, щоб надати нам зворотну інформацію стосовно дієвості проведеного втручання. Ця інформація може допомогти нам поліпшити нашу роботу і визначити практики, які є дійсно ефективними при роботі з дівчатами».



До уваги тренера!

Підбиваючи підсумки, попросіть учасників подумати, що вони, можливо, будуть роботи інакше при плануванні роботи з дівчатами після отримання цієї інформації. Попросіть їх поділитися своїми ідеями з іншими учасниками.

Тренер коментує, звертаючи увагу учасників на слайд 8.16:

СЛАЙД 8.16

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ХЛОПЦЯМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

1. Розуміння процесу розвитку агресивної поведінки серед чоловіків.
2. Розуміння насильства як набутої поведінки, яка застосовується для досягнення та збереження влади/контролю.
3. Мотивування хлопців до прийняття відповідальності за вчинене насильство.
4. Забезпечення середовища, яке сприяє фізичній та емоційній безпеці для всіх.
5. Формування нових моделей поведінки шляхом формування ставлення і навичок, що ґрунтуються на відповідальності та повазі.
6. Врахування соціального та культурного досвіду хлопців і чоловіків.
7. Використання науково-обґрунтованих практик, включаючи проведення оцінки ризиків та потреб.

«Керівні принципи організації роботи з хлопцями і дівчатами тісно пов'язані у деяких питаннях.

Перші два пункти на слайді. Для того, щоб зрозуміти процес формування кримінальної і насильницької поведінки хлопців і чоловіків, необхідно розуміти особливості статево-рольової соціалізації. Ми повинні розуміти, де і як вони вчаться бути агресивними і жорстокими, а також вплив їхньої поведінки на людей з їхнього оточення, громаду і на самих себе.

Третій, четвертий і п'ятий пункти на слайді. Працюючи з юнаками, мотивуйте їх до прийняття відповідальності за їхню антисоціальну поведінку та її наслідки. Ми можемо досягнути цього за допомогою формування в них відповідального ставлення і когнітивно-поведінкових навичок, які допоможуть їм досягати бажаного альтернативними просоціальними способами.

Шостий пункт на слайді. Сьогодні достатньо важко залучити до сфери надання гуманітарних послуг освічених, кваліфікованих, навчених та емоційно і соціально здорових працівників чоловічої статі. Але це надзвичайно важливо, аби з підлітками працювали чоловіки, котрі би ставили під сумнів їхні антисоціальні переконання та поведінку, що загрожують їм подальшим конфліктом із законом. При роботі з підлітками важливо моделювати для них здорові способи перебування у гармонії із собою, з іншими чоловіками і жінками, з їхніми громадами, а також вчити їх, як виконувати свої ролі та зобов'язання вдома, на роботі та в громаді.

Сьомий пункт ще раз наголошує на важливості впровадження лише тих практик, які довели свою ефективність».

Тренер звертається до учасників із проханням ставити запитання для уточнення або ж навести приклади з практики, коли вони будували роботу з урахуванням гендерно орієнтованого підходу.

МОДУЛЬ 9. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ З НЕПОВНОЛІТНІМИ

ЧАС:	345 хвилин
ЦІЛІ:	• актуалізувати інформацію щодо сутності просвітницько-профілактичних програм; • ознайомити учасників з основними складовими просвітницько-профілактичних програм; • розглянути основні складові ефективної програми; • мотивувати до ґрунтовного підходу у розробленні та впровадженні просвітницько-профілактичних програм.
МАТЕРІАЛИ:	• фліпчарт • аркуші для фліпчарту • маркери • проектор • екран • презентація у форматі PowerPoint • ноутбук Додатки: • Складові ефективної просвітницько-профілактичної програми (Додаток 9.1). • Картки для роботи в групах «Мета, завдання та зміст програми» (Додаток 9.2). • Ефективний підбір методів просвітницько-профілактичної програми (Додаток 9.3). • Особистість ведучого та його роль у реалізації програми (Додаток 9.4). • Рекомендації щодо організації спілкування ведучого та учасників Програми (Додаток 9.5). • Взаємодія зі «складними» учасниками (Додаток 9.6).

СТРУКТУРА МОДУЛЯ:

№	БЛОК	ТРИВАЛІСТЬ
1	Інформаційне повідомлення «Захід чи програма?»	30 хв
2	Обговорення «Коли ми навчаємося найкраще»	10 хв
3	Інформаційне повідомлення «Складові ефективної просвітницько-профілактичної програми»	20 хв
4	Вправа «Шухляда інструментів»	40 хв
5	Обговорення, робота у групах «Формування груп учасників Програми»	40 хв
6	Інформаційне повідомлення, робота у групах «Мета, завдання та зміст програми»	60 хв
7	Інформаційне повідомлення «Піраміда пізнання»	15 хв
8	Обговорення, інформаційне повідомлення «Межові умови реалізації програми»	10 хв
9	Робота в групах «Ідеальний тренер»	60 хв
10	Робота в групах «Особливості спілкування ведучого з учасниками»	30 хв
11	Робота в групах «Взаємодія зі «складними» учасниками»	30 хв

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ЗАХІД ЧИ ПРОГРАМА?»

(30 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Просвітницько-профілактичні програми на сьогодні розглядаються як інструмент роботи з підлітками різних категорій щодо формування у них знань, умінь, навичок, настанов, які сприятимуть зміні ризикованої поведінки та формуванню безпечної поведінки стосовно власного здоров'я та життя.

Наразі такі програми реалізуються подекуди психологами та соціальними педагогами в навчальних закладах, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організаціях. З огляду на розвиток системи пробації в Україні передбачено, що такі програми систематично реалізовуватимуться з підлітками, які перебувають у конфлікті з законом. Частина таких програм можуть стати пробаційними, тобто призначатимуться рішенням суду, частина ж можуть розглядатися як один з інструментів виконання переліку завдань у роботі з неповнолітнім та бути внесеними до індивідуального плану. При цьому такі програми мають бути підібрані з огляду на виявлені фактори ризику та сприйняття скоєння конкретним підлітком повторного правопорушення, а також його індивідуальні особливості. Зазвичай програми реалізуються з неповнолітніми у групі однолітків, проте існують можливості, за умови відповідної адаптації, проводити програму також і в індивідуальній формі. Саме готовність підлітка, його інтелектуальні та психологічні особливості зумовлюють вибір форми реалізації програми, до участі в якій буде скеровано неповнолітнього.

Аби участь підлітків у такій програмі була ефективною, варто розглянути особливості, принципи та завдання реалізації таких програм, а також обговорити, чому реалізація програми з підлітками, які перебувають у конфлікті з законом, потребує ретельної підготовки.

Тривалий час у роботі з підлітками, які перебували на обліку в кримінально-виконавчих інспекціях, найбільш поширеною формою роботи були бесіди та залучення підлітків до окремих, часто несистематичних, заходів, спрямованих на заохочення їх до активного дозвілля, спорту, розвитку естетичних смаків (відвідання музеїв, культурно-мистецьких заходів, залучення до богослужінь тощо). Безперечно, є категорії підлітків, які беруть активну участь у таких заходах (зазвичай це ті, хто має мінімальний ризик скоєння повторного правопорушення) та демонструють готовність до змін. При цьому є частина тих, хто їх не відвідував або відвідування заходу зводилося до формалізації його сприйняття підлітком – «тому, що треба»; відповідно, такий захід для цієї когорти підлітків не мав великої ефективності».

 Тренер звертає увагу учасників на слайд 9.1 та озвучує запитання, занотоване на ньому.

СЛАЙД 9.1

ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, ЧОМУ БІЛЬШ ЕФЕКТИВНИМ Є ЗАЛУЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ, НІЖ ДО ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ?

 Тренер вислуховує відповіді учасників та резюмує, звертаючи увагу аудиторії на слайд 9.2:

СЛАЙД 9.2

Просвітницько-профілактичний захід — це спеціально організована взаємодія його реалізаторів і представників цільової групи, що спрямована на часткове вирішення певного завдання (наприклад, надання інформації щодо аспекту соціальної проблеми чи явища або одноразове залучення до соціально корисної діяльності).

Якщо просвітницько-профілактичні заходи мають поодинокий характер, проводяться несистематично та не поєднані єдиною метою, вони визнаються неефективними.

📢 Тренер презентує наступний слайд 9.3, що відображає зв'язок окремого заходу з метою профілактичної діяльності та її завданнями.

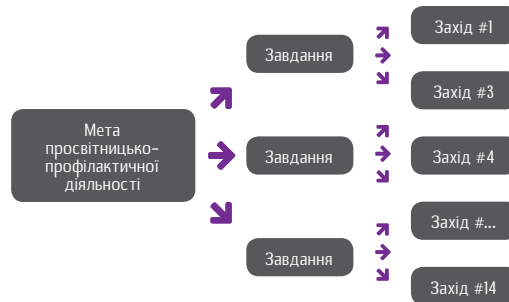


📢 Тренер переходить до наступних слайдів 9.4 та 9.5 і презентує визначення просвітницько-профілактичної програми та відповідну схему.

СЛАЙД 9.4

Просвітницько-профілактична програма — це спеціально розроблений **комплекс заходів**, спрямованих на досягнення певної мети та реалізації завдань, що передбачають формування у цільової групи знань, умінь, навичок, установок, які сприятимуть зміні ризикованої поведінки та формуванню безпечної поведінки щодо власного здоров'я і життя.

ПОЄДНАННЯ СУКУПНОСТІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНИХ ТА СИСТЕМНИХ ЗАХОДІВ У МЕЖАХ ПРОГРАМИ



Тренер продовжує:

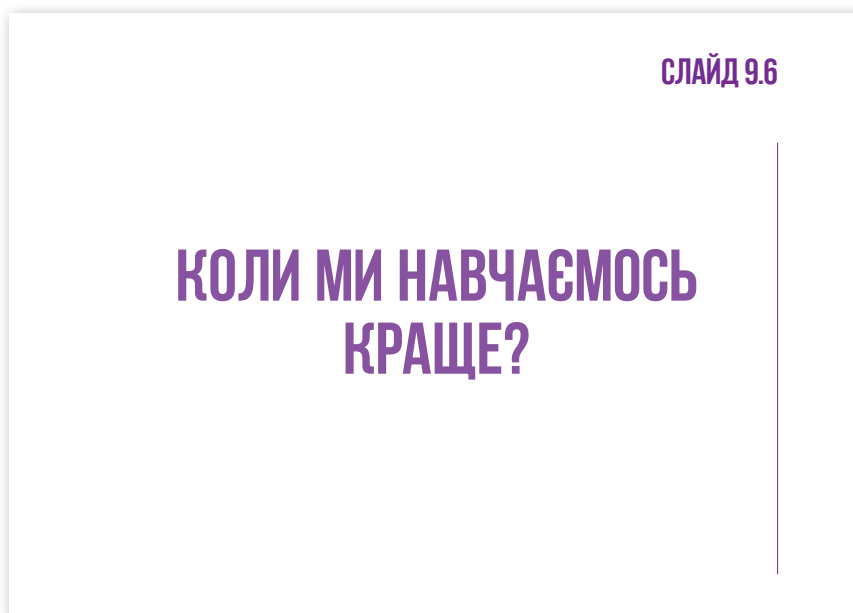
«Отже, заходи в межах програми відповідають єдиній меті та завданням профілактичної діяльності, кожен захід може бути спрямований на реалізацію певних аспектів декількох завдань; заходи є систематичними та побудованими за принципами послідовності та закономірності.

Американський вчений Дуглас Кербі провів аналіз ефективних програм з профілактики ризикованої поведінки серед підлітків та визначив, що:

- 1) у межах програми мають бути сформовані не лише знання, а й мотивація та поведінкові навички;
- 2) дійсно ефективні програми містять близько 14 занять та реалізуються у малих групах;
- 3) ефективні програми ґрунтуються на конкретних принципах та нормах, що внесені у вигляді «меседжів» у кожне заняття;
- 4) ефективні програми відпрацьовують навички моделювання життєвої перспективи;
- 5) ефективні програми охоплюють роботу за методикою «рівний – рівному», тобто навчання однолітків – однолітками¹⁰.

Далі ми спробуємо розібратись, якою ж має бути ефективна просвітницько-профілактична програма та на яких засадах вона має бути реалізована з неповнолітніми».

 Тренер звертається до учасників із запитанням: «Коли ми навчаємося найкраще?» (Слайд 9.6).



 Тренер вислуховує відповіді учасників та записує їх на аркуші фліпчарту.



До уваги тренера!

Відповіді учасників можуть бути такими, як зазначено нижче.

Ми навчаємося найкраще, коли:

- ми вмотивовані, нам цікаво;
- навчальний процес проходить легко та доступно, відповідає можливостям та потребам, нашому темпу засвоєння нових знань;
- те, чого ми навчаємося, пов'язане із реальним життям та може використовуватися на практиці;
- заняття забарвлене позитивними емоціями, нам весело (ми граємо в ігри, сміємося, почувалося вільно);
- нам комфортно спілкуватися із тим, хто навчає (з ведучим/тренером);
- атмосфера, в якій проводиться заняття, є доброзичливою, затишною та комфортною (не холодно, не жарко, достатньо світла, приміщення ізольоване від інших, безпечно тощо);
- ми досягаємо успіхів;
- ми повністю залучені у процес навчання, а не є лише слухачами-спостерігачами;
- маємо багато практики.

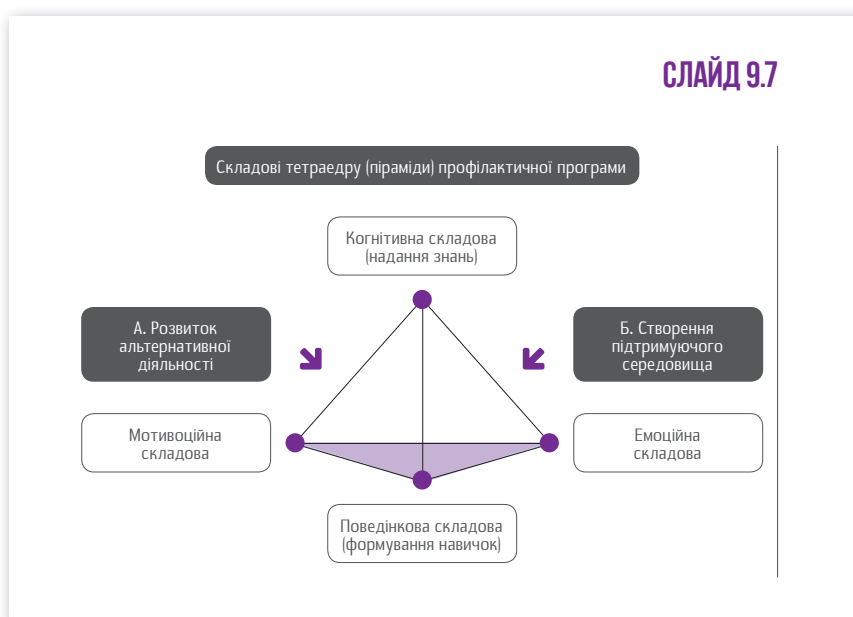
 Тренер, підсумовуючи, акцентує на тому, що навчання як дорослих, так і дітей, є ефективним тоді, коли ведучий/тренер підготовлений, вміє створити дружнелюбну, доброзичливу атмосферу, зміст заняття адаптовано до потреб учасників і підібрано таку форму, яка дає можливість максимально

залучити всіх у процес та досягти оптимального рівня взаємодії як учасників і ведучого, так і учасників одного з одним, що підвищує продуктивність.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ»

(20 ХВ)

- 📢 Тренер звертає увагу учасників на слайд 9.7 та подає інформаційне повідомлення, представлене у Додатку 9.1.



ВПРАВА «ШУХЛЯДА ІНСТРУМЕНТІВ»

(40 ХВ)

- 📢 Тренер об'єднує учасників у 5 груп.

Кожна група отримує 6 кольорових карток формату А5 та маркери (бажано, щоб кожна група отримала картки одного кольору і кольори у групах не повторювались).

- 📢 Тренер дає завдання групам: подумати та занотувати на картках шість найважливіших умов, на які потрібно зважати та реалізацію яких забезпечити при розробленні й підготовці до впровадження

просвітницько-профілактичної програми. На кожній картці – по одній умові. Групи отримують для роботи 10 хв (слайд 9.8).

СЛАЙД 9.8

РОБОТА В ГРУПАХ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

- з членів вашої групи оберіть доповідача і того, хто нотуватиме результати обговорення;
- складіть **перелік** умов, на які потрібно зважати та реалізацію яких забезпечити при розробленні й підготовці до впровадження просвітницько-профілактичної програми, тобто що має бути забезпечено, підібрано, враховано;
- запишіть на картках **шість найважливіших умов** (кожна умова – на окремій картці);
- підготуйте коротку презентацію результатів вашого обговорення для великої групи.

Час на виконання – 10 хв.

Коли час минув, тренер просить кожну групу визначити, хто презентуватиме напрацювання. Групи презентують картки, а тренер розкладає їх на підлозі, умовно формуючи схему Веблера (представлена нижче на слайді – на нинішньому етапі ця інформація лише для тренера), але не озвучуючи, чому саме картка зайняла те чи інше місце. У результаті має сформуватися 6 груп карток (шестикутник).

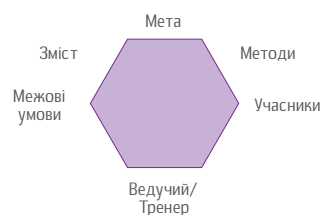
📢 Тренер звертається до учасників із запитанням:

Як ви вважаєте, чому картки розкладено саме таким чином? Які шість категорій умов слід урахувати, аби фігура утворила сукупність ваших пропозицій на картках?

Вислухавши відповіді учасників, тренер озвучує, що картки відповідають таким категоріям: «учасники», «ведучий/тренер», «мета», «зміст», «методи», «межові умови», та презентує слайд 9.9.

СЛАЙД 9.9

СХЕМА ВЕБЛЕРА: УМОВИ, ЯКІ ПОТРІБНО ВРАХУВАТИ ТА/АБО РЕАЛІЗУВАТИ ПІД ЧАС РОЗРОБЛЕННЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКО- ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ





Запитання для обговорення:

- Який із компонентів схеми є визначальним, починаючи від якого ми рухатимемося вперед (він обумовлює всі інші складові ефективної програми)? (Компонент «учасники»)

Відповідно до схеми на слайді тренер повідомляє учасникам таку інформацію:

«Цю схему розробив директор Міждисциплінарного центру дидактики вищої школи Білефельдського університету В.-Д. Веблер¹¹, як ми вже знаємо, вона складається з шести взаємодоповнювальних та пов'язаних між собою блоків:

1. УЧАСНИКИ

Насамперед визначається цільова група, на яку спрямована просвітницько-профілактична програма. Саме від цільової групи, її потреб та особливостей залежить мета, визначається зміст програми, відповідно до якого підбираються й методи. Адже коли ведучий працює з підлітками 14 років, а потім – з дорослими, використання однакових підходів та методів буде неефективним.

2. МЕТА

Метою просвітницько-профілактичної програми, як правило, є підвищення рівня поінформованості щодо проблеми та її усвідомлення; зміна ставлення до проблеми; формування позитивної мотивації до змін; вироблення та розвиток навичок безпечної, адаптивної поведінки.

3. ЗМІСТ

Зважаючи на цільову групу та заявлену мету, розробляється зміст просвітницько-профілактичної програми.

4. МЕТОДИ

Метод навчання – це обмежений рамковими умовами спосіб реалізації мети просвітницько-профілактичної програми через взаємодію учасників і ведучого/тренера. Отже, методи підбираються з огляду на цільову аудиторію, межові умови та зміст програми.

5. МЕЖОВІ УМОВИ

Під час організації, проведення програми важливе значення мають різні деталі, що не стосуються безпосередньо визначених елементів шестикутника, однак можуть серйозно вплинути на ефективність діяльності, наприклад: ресурси для проведення заходу – чи є апаратура для проведення відеоеклекторіїв; стан приміщення, у якому проводиться програма (захід в її межах); забезпеченість усіма необхідними матеріалами для її проведення; зручний для учасників час початку, тривалість програми та заняття в її межах тощо.

6. ВЕДУЧИЙ/ТРЕНЕР

Від умінь ведучого/тренера, його кваліфікації багато в чому залежить успіх просвітницько-профілактичної програми, досягнення передбаченої мети».

У разі потреби тренер відповідає на запитання учасників та наголошує, що далі будуть по чергово розглянуті детальніше всі складові, які представлено у схемі Веблера.

11

Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посібник для спеціалістів приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / за заг. ред. Р. Г. Вайноле, Т. Л. Лях ; авт.-упор.: Безпалько О. В., Зімівець Н. В., Захарченко І. В., Журавель Т. В., Лютий В. П., Лях В. В., Лях Т. Л., Петрович В. С., Закусило О. Ю., Цюман Т. П. – Київ, 2007. – 190 с.

 Тренер звертається до учасників із запитанням:

«Як ви вважаєте, що потрібно враховувати, формуючи групу підлітків для участі у просвітницько-профілактичній програмі, окрім рішення суду щодо участі неповнолітнього у програмі (якщо вона є пробаційною), результатів оцінки ризиків і потреб та особливостей підліткового віку загалом (що вже було розглянуто раніше)?»

 Тренер вислуховує відповіді учасників, занотовує їх на аркуші фліпчарту, резюмує їх та демонструє слайд 9.10.

СЛАЙД 9.10

**ПІДБИРАЮЧИ УЧАСНИКІВ ДО СКЛАДУ ГРУПИ ДЛЯ
УЧАСТІ У ПРОГРАМІ, НЕОБХІДНО ЗВАЖАТИ НА:**

- 1. Досвід ризикованої/протиправної поведінки
- 2. Вмотивованість щодо участі у програмі
- 3. Інтелектуальні здібності та освітній рівень
- 4. Вік
- 5. Стать
- 6. Кількість учасників групи

 Тренер об'єднує учасників у 6 груп, кожна група отримує одну з позицій, представлених на слайді, та просить поміркувати над тим, чому саме важливо орієнтуватися на неї при підборі неповнолітніх-учасників Програми. Тренер також просить поділитися власним досвідом, якщо він є у реалізації програм з неповнолітніми, в яких запропонована для обговорення позиція відіграла певну роль. Групи для роботи отримують 10 хв.

Коли час минув, представники по черзі презентують свої напрацювання та досвід, який ними було обговорено в межах своєї малої групи. Тренер резюмує сказане, використовуючи нижчеподану інформацію:

«Отже, формуючи групу учасників для включення до групи, що працюватиме за Програмою, варто врахувати такі критерії, наведені за пріоритетністю¹²:

***1. Досвід ризикованої поведінки.** Власне саме досвід визначає, на якому профілактичному рівні буде реалізовуватись програма: у межах первинної, вторинної чи третинної профілактики. Неефективною буде програма, у межах якої фахівець намагатиметься подати “якусь” інформацію та розвинути “певні” навички, корисні для всіх: і для тих, хто жодним чином не був причетним до явища*

12

Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посіб. для спец., які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / [Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна] ; за заг. ред. Т. В. Журавель – К. : AFEW, 2010. – 168 с.

(наприклад, вживання наркотиків), і для тих, хто активно експериментує з наркотиками, і для тих, хто має залежність від них. Те ж саме стосується і неповнолітніх, які, наприклад, скоїли злочин через необережність, та тих, то має неодноразовий рецидив.

2. Вмотивованість до зміни поведінки та участі у програмі. Як було розглянуто раніше (див. Модель поетапних змін), саме мотивація до зміни поведінки визначає основні завдання у роботі з підлітком. Програма може бути не лише неефективною, а й завдати шкоди деяким її учасникам, якщо будуватиметься на однакових підходах до роботи з учасниками, що абсолютно не зацікавлені у змінах і не бажають змінюватися, та з тими, хто вже намагається активно діяти. Ведучий не достукається до перших та може втратити довіру других. Також небезпечно, коли такі учасники зустрічаються в одній групі, адже почнеться боротьба – «чия правда», хто кого переконає, і часто сильнішими можуть стати саме ті, хто не хоче змінюватись, особливо, якщо їх більшість у групі.

3. Інтелектуальні здібності та освітній рівень. Бажано, щоб в одній навчальній групі були підлітки приблизно з однаковими розумовими здібностями та освітнім рівнем. Адже, якщо у групі буде одна дитина, що, наприклад, не вміє читати і не готова до участі у груповій роботі (обговорень, виконання різних завдань у малих групах, які часто передбачає програма), вона може стати «цапом відбуйлом», об'єктом насмішок, булінгу з боку інших учасників, що зведе нанівець профілактичні втручання. Тому з категоріями дітей, які суттєво відрізняються від однолітків за цими критеріями, краще працювати індивідуально. Окрім того, зміст програми має враховувати рівень учасників і бути гнучкою стосовно тем, методів та змісту, у ній закладених. Якщо ведучий бачить, що учасникам занадто складно виконувати завдання, розуміти зміст матеріалу, що викладається, це означає, що програму необхідно адаптувати, а не продовжувати створювати для підлітків труднощі зі сприйняттям, ситуації неспіху, адже це не сприяє підвищенню вмотивованості до участі та результативності програми.

4. Вік. Для кожного віку має бути свій підхід у межах просвітницько-профілактичної програми, адже підлітки 14-ти років суттєво відрізняються за своїми особливостями від 18-річних. При цьому, якщо вони мають однаковий досвід, наприклад скоїли правопорушення вперше, просоціальну спрямованість, однаковий рівень вмотивованості до змін та інтелектуальні можливості, можна спробувати включити їх в одну групу, адже завдяки індивідуальному підходу завжди можливі деякі винятки.

5. Стать. Для підвищення ефективності деяких програм (або ж – занять у межах програми) краще реалізовувати їх окремо з хлопцями та дівчатами, більше того, наразі розроблено окремі програми з ряду питань для хлопців, та окремі – для дівчат. Можна, звісно, формувати і гендерно рівні групи, проте категорично не рекомендовано включати у групу одну дівчину, де всі інші хлопці, і навпаки.

6. Кількість учасників групи. Важливо дібрати оптимальну кількість учасників. Щодо категорії неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, задля підвищення ефективності програми така кількість не може перевищувати 8-10 учасників у групі. Причому чим меншим є число учасників, тим ефективнішим буде заняття.

Варто пам'ятати, що часто діти внаслідок свого способу життя, вживання психоактивних речовин, перенесених травм голови, інфекційних захворювань, що мали наслідки для нервової системи, мають вади у психічному розвитку або ж перебувають у пограничних психічних станах. Той чи інший вид їхньої поведінки може бути спровокований раніше пережитим насильством тощо. Усе це унеможливорює залучення таких дітей до роботи у групі (принаймні, до певного етапу у процесі реабілітації). Важливо виявити такі особливості попередньо та не долучати дитину до групи, роблячи акцент на індивідуальній роботі з поступовим переходом до групових занять тоді, коли це стане можливим».

Після інформаційного повідомлення тренер просить учасників поділитися міркуваннями стосовно почутого.

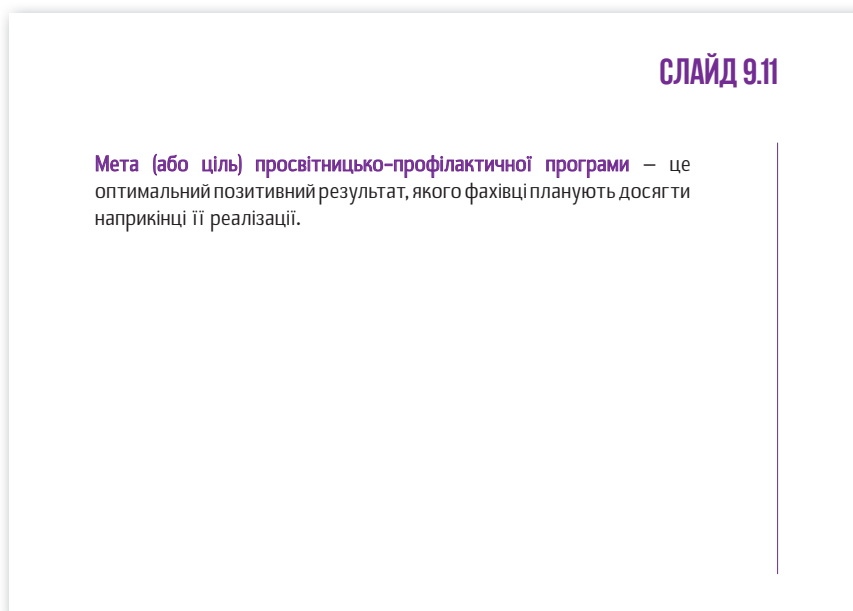
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ, РОБОТА У ГРУПАХ «МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ»

(60 ХВ)

 Тренер звертається до учасників:

«Вище вже зазначалося, що від учасників залежить, якою буде просвітницько-профілактична програма: її мета та завдання, зміст, методи, за допомогою яких вона реалізується. Зараз розглянемо з вами формування мети та завдань програми, підбір її змісту, адже ми можемо бути не лише трансляторами, а й розробниками таких програм, або ж коригувати їх залежно від цільової групи».

 Тренер просить учасників звернути увагу на слайд 9.11.



Тренер наголошує:

«Щоб чітко сформулювати мету просвітницько-профілактичної програми, необхідно:

- 1) вивчити цільову аудиторію, сформувати групу, яка першочергово потребує такого втручання;*
- 2) на основі потреб, особливостей представників цільової аудиторії визначити основну проблему (або ж декілька дотичних), яку необхідно вирішити або ж мінімізувати шляхом реалізації просвітницько-профілактичної програми;*
- 3) на основі першочергових потреб та у контексті основної проблеми визначити вид профілактики (первинна, вторинна чи третинна), у межах якого буде реалізовано профілактичну програму з цільовою групою; та, врешті, концептуально визначити основну мету і завдання з огляду на коло можливих.*

Мета програми має відповідати критеріям за методикою «SMART», яка була розглянута раніше».



До уваги тренера!

Якщо учасники вже розглядали тему «Визначення цілей», можна апелювати до її змісту та пригадати викладені там матеріали у контексті не лише профілактичної діяльності загалом, а й визначення цілі (мети) просвітницько-профілактичної програми.

Якщо така тематика не розглядалася, можна частково використати її матеріали на цьому етапі, зокрема, насамперед, Методику «SMART».

📢 Тренер продовжує:

«Конкретизації мета набуває в завданнях, оскільки в них формулюють конкретні дії, які треба здійснити, щоб реалізувати її якнайкраще. При формуванні завдань програми, які потім визначатимуть її зміст, важливо орієнтуватися також на тетраedr профілактичної програми, описаний вище, – тобто намагатися сформулювати основні завдання у межах когнітивного, поведінкового, ціннісно-мотиваційного та емоційного компонентів.

При визначенні мети та завдань програми потрібно уникати слів, які показують процес діяльності (наприклад, сприяти тощо). Необхідно використовувати слова, що свідчать про завершеність процесу (сформувати, впровадити, збільшити тощо)».

📢 Тренер звертає увагу учасників на слайди 9.12 та 9.13 і коментує їх, наводячи приклад зв'язку мети, завдань та змісту просвітницько-профілактичної програми.

СЛАЙД 9.12

Цільова аудиторія:

неповнолітні 15–17 років, які практикують епізодичне вживання ПАР, проте не ін'єкційним шляхом та без видимих ознак залежності; стадія зміни поведінки: роздуми про зміни.

Основна проблема:

епізодичне вживання ПАР, не прийняте рішення про зміни.

Мета профілактичної програми:

формувати моделі безпечної щодо вживання ПАР поведінки та збільшити потенціал неповнолітніх 15–17 років у прийнятті рішення відмовитися від вживання ПАР.

ЗАВДАННЯ ПРОГРАМИ

- надати інформацію про особливості ПАР, етапи формування залежності, причини вживання підлітками ПАР та особливості задоволення потреб, які лежать в основі таких причин вживання, іншим, безпечним та дієвим шляхом;
- підвищити вмотивованість до зміни практик ризикованої поведінки, окреслити можливі альтернативи та переваги безпечної поведінки;
- створити умови для прийняття неповнолітніми рішень щодо відмови від вживання ПАР;
- сформувати навички відмови у ситуаціях, пов'язаних із поведінковими ризиками;
- сформувати навички зменшення шкоди у ситуаціях вживання ПАР однолітками;
- сформувати навички прийняття відповідальних рішень;
- відпрацювати навички контролю емоцій та, відповідно, поведінки у ситуаціях ризику;
- залучити до просоціальної діяльності та продемонструвати варіанти безпечного проведення вільного часу без вживання ПАР тощо.

 Тренер продовжує:

«Зміст програми, тобто її безпосереднє тематичне наповнення, залежить від потреби й особливості цільової аудиторії, визначеної мети програми та її завдань.

Також важливо відстежувати досвід попередньої участі представників цільової групи у подібних профілактичних програмах та уникати дублювання. Адже важливо не повторити інформацію, якою вже володіє група або ж конкретний її учасник, а розширити розуміння проблеми, набудувати на засвоєну інформацію та досвід — нові знання, уміння і навички.

Окрім того, важливо враховувати тривалість програми, кількість занять. Адже якщо запланувати широкий, комплексний перелік завдань та, відповідно, обсяг тем, які необхідно реалізувати протягом, наприклад, 3-х занять, — така програма буде неефективною, малореалістичною та навряд чи результативною».

На наступному етапі тренер об'єднує учасників у 4 групи і роздає картки з описом цільової групи, щодо якої треба визначити основну проблему для втручання, мету просвітницько-профілактичної програми, її завдання і короткий зміст: теми занять та їх кількість (Додаток 9.2). На роботу групи отримують 25 хв.

**До уваги тренера!**

Баžано, щоб одну картку розглядало 2 групи (окремо одна від одної), адже це уможливить порівняння підходів різних груп до однієї і тієї ж проблематики та збагатить досвід учасників.

 Тренер може самостійно або разом із групою підібрати декілька описів цільових груп підлітків, які найбільш доречно розглянути.

Після завершення роботи групи презентують свої напрацювання. Відбувається обговорення.

- 📢 Тренер повідомляє учасникам, що настав час розглянути різні методи, які може використовувати ведучий на заняттях з неповнолітніми:

*«Метод (грец. *methodos* – буквально “шлях до чогось”) – у загальному значенні – спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність.*

Методи навчання – сукупність прийомів та підходів, які відображають форму взаємодії учнів (або ж – учасників) і вчителя (або ж – ведучого) у процесі навчання.

Не всі методи роботи з групою однаково ефективні. Існує так звана «піраміда пізнання», яка показує, що чим більший ступінь участі тих, хто навчається, у процесі пізнання, тим більше інформації і навичок засвоюється учасниками».

- 📢 Тренер демонструє слайд 9.14 та коментує його, користуючись матеріалами Додатку 9.3.



До уваги тренера!

Наприкінці тренер акцентує увагу учасників на тому, що підбираючи методи для проведення заняття важливо, щоб:

- ведучий аналізував усі наявні ресурси
- ведучий був готовий до використання обраного методу та мав чіткий алгоритм його використання
- метод відповідав цілям і завданням заняття
- метод був орієнтованим на вік, загальний рівень знань, інтелектуальні можливості, підготовленість учасників заняття. Цільова аудиторія повинна бути готова до сприйняття методу
- результат, який передбачається, відповідав витраченому часу та силам
- під час заняття використовувалися різноманітні методи.

📢 Тренер дає учасникам таке завдання:

Назвіть, будь ласка, основні межові умови, які варто враховувати перед початком та під час реалізації програми.

📢 Тренер занотовує основні відповіді учасників на аркуші фліпчарту, після чого подає коротке інформаційне повідомлення:

«При організації та проведенні занять у межах програми профілактики важливими є різноманітні деталі, які можуть вплинути на ефективність діяльності. Наприклад: стан приміщення, в якому проводяться заняття, забезпеченість усіма необхідними матеріалами, час початку заняття, його тривалість тощо. Зупинимося на декількох основних.

Місце/середовище. Місцем для проведення заняття варто обрати приміщення, в якому зручно розміщені: стільці, поставлені по колу (за кількістю учасників та ведучих); столи для роботи учасників у малих групах та необхідних матеріалів; дошка або фліпчарт (спеціальна дошка на ніжках для проведення тренінгів та інших практичних занять, на якій кріпляться великі аркуші паперу для нотаток ведучого). Крім того важливо, щоб у приміщенні було достатньо місця для проведення рухливих ігор («айсбрейкерів», або ж «руханок»), або інших рухливих форм роботи, якщо ведучий планує їх використовувати. Однак, якщо ваше приміщення не оснащено належним чином, не варто розчаровуватися та відмовлятися від проведення заняття. Адже гнучкість та професіоналізм ведучого відіграють набагато більшу роль, ніж матеріальне забезпечення заняття. Наприклад, якщо у вас немає фліпчарту та маркерів, однак є класна дошка і крейда – використовуйте цей ресурс. Замість фліпчарту можна також застосувати невелику дошку, яка використовується зі спеціальним маркером, що потім легко витирається спеціальною ганчіркою. Така дошка дозволяє також заощаджувати папір. Якщо немає столів, на яких учасники могли б відображати результати роботи у міні-групах, завжди можна використати для цього підлогу (єдина вимога – вона має бути чистою). Також важливими є гарне освітлення та адекватна температура у приміщенні.

Матеріальне забезпечення. Для проведення занять у рамках програми найчастіше ведучому знадобляться канцтовари, щонайменше – папір різного формату, маркери, фломастери, скотч. Варто подумати про це заздалегідь. Також, якщо ви плануєте перегляд фільму під час програми, слід подбати про те, яким чином це відбуватиметься, про наявність колонок тощо».

📢 Тренер об'єднує учасників у 4 групи, кожна з яких отримує аркуш альбому для фліпчарту та маркери. Завдання груп: намалювати портрет ідеального тренера – ведучого просвітницько-профілактичних занять з учнями. У портреті кожен елемент повинен мати своє значення та відображати певну

характеристику, до оволодіння якою має прагнути тренер. Для роботи групи отримують 15 хв (слайд 9.15).

Коли відведений час минув, групи презентують свої напрацювання.

СЛАЙД 9.15

РОБОТА В ГРУПАХ “ІДЕАЛЬНИЙ ТРЕНЕР”

ЗАВДАННЯ:	намалювати ідеального тренера, у портреті якого кожен елемент символізуватиме важливу тренерську характеристику
ЧАС ДЛЯ РОБОТИ:	15 хвилин

📢 Тренер узагальнює сказане учасниками та підбиває підсумки, використовуючи Додаток 9.4.

На наступному етапі тренер об'єднує учасників у 4 малі групи та пропонує поміркувати над тим, яких основних правил мають дотримуватися ведучі програми, які працюють у парі. Групи для роботи отримують 10 хв, після чого презентують свої напрацювання, а тренер підбиває підсумки:

«Якщо ведучі працюють удвох (більша кількість ведучих є недоцільною, адже оптимальна чисельність учасників групи – 8–10 осіб), вони мають діяти як єдиний механізм. Задля цього необхідно:

- перед початком реалізації програми обговорити її цілі, завдання, всі її компоненти;*
- перед початком проведення заняття проговорити його перебіг, визначити, хто з ведучих яку вправу проводитиме. При цьому дуже важливо, щоб у той час, коли один ведучий проводитиме вправу (трансляватиме певну частину заняття), інший був максимально залучений, фіксував важливі для подальшого обговорення аспекти, був готовий у разі необхідності підтримати або ж доповнити колегу;*
- ведучі мають володіти концептуально однаковою інформацією, не суперечити один одному під час проведення заняття, не перебивати одне одного, не з'ясовувати непорозуміння на очах учасників групи;*
- після проведення заняття спільно проводити обговорення, аналізувати позитиви (з яких варто починати процес обговорення) та невдачі, дискомфортні ситуації, що відбулися на занятті, та відповідно – корегувати плани щодо наступного заняття з огляду на попереднє. Причому – результати обговорення важливо занотувувати. Так званий «щоденник ведучого» допомагає в цьому;*
- розділяти відповідальність за підготовку до заняття, а також – за його результати.*

Ідеально, коли у парі працюють чоловік та жінка, оскільки для учасників вони демонструватимуть позитивну модель взаємодії між представниками обох статей, якої, можливо, до цього часу ті ніде не спостерігали».



До уваги тренера!

Необхідно наприкінці ще раз зробити наголос, що до проведення занять з підлітками варто ретельно готуватися, вони не можуть бути спонтанними, ведучий повинен мати план, за яким він проводитиме заняття, підготовлені матеріали, а також має проводити оцінку того, як пройшло заняття, використовуючи спеціально розроблені для того анкети, аналізуючи відгуки учасників. Адже навіть, здавалося б, ідеальне заняття може не досягти своєї мети з певними категоріями учасників, тож, з урахуванням здобутого досвіду, варто буде скорегувати як це заняття, так і наступні.

РОБОТА В ГРУПАХ «ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ВЕДУЧОГО З УЧАСНИКАМИ»

(30 ХВ)

Тренер звертається до учасників:

«Однією з умов успішного тренерства є мова спілкування ведучого/тренера з учасниками, його манера говорити, а також невербальні прояви: поза, жести, інші особливості. Розглянемо цю тему детальніше».

Тренер об'єднує учасників у 4 групи та роздає їм картки, на яких зазначені основні рекомендації щодо спілкування з учасниками під час занять. Групі необхідно перечитати рекомендації, обговорити їх протягом 10 хв та потім представити, надавши свої аргументи щодо того, чому важливо їх дотримуватися. Картки з рекомендаціями представлено у Додатку 9.5.



Запитання для обговорення:

- Яким має бути стиль спілкування ведучого з дітьми?
- Що буде, якщо нехтувати такими рекомендаціями?
- На що ще треба зважати під час спілкування з дітьми протягом заняття?

РОБОТА В ГРУПАХ «ВЗАЄМОДІЯ ЗІ «СКЛАДНИМИ» УЧАСНИКАМИ»

(30 ХВ)

Тренер звертається до учасників:

«Отже, ми вже наголосили, що питання взаємодії ведучого з учасниками під час реалізації програми, є важливим. Може виникнути ряд ситуацій, коли від ведучого програми вимагатиметься неабияка витривалість, професіоналізм, мудрість, почуття гумору та ще багато корисних якостей.

Окрім ординарних, стандартних ситуацій у спілкуванні ведучого з групою, можуть траплятися нестандартні ситуації, викликані особливостями одного або декількох учасників, реагуванням групи на певний аспект заняття тощо.

Зараз ми спробуємо розглянути найбільш поширені категорії так званих «складних» учасників, до яких ведучому треба шукати особливий підхід. Спробуємо напрацювати рекомендації з огляду на причини такої їхньої поведінки».

-  Тренер об'єднує учасників у 5 груп, кожна з яких отримує одну з категорій особливих учасників та завдання: визначити ймовірні причини їхньої поведінки та розробити рекомендації щодо взаємодії з такими учасниками у групі. Час на виконання: 10 хв.

Категорії учасників:

- поведінка учасника є деструктивною (агресія, конфліктність, опозиційність, насмішки, брвада тощо);
- учасник відмовляється виконувати завдання, постійно мовчить;
- учасник обрав роль «блязня» (недоречні жарсти, висловлювання, демонстративні реакції для заволодіння увагою групи);
- один/декілька з учасників є об'єктом постійних насмішок з боку інших;
- учасник перебуває під дією психоактивної речовини.

Після того, як групи виконали завдання, ведучий роздає учасникам Додаток 9.6 та просить знайти свою категорію підлітків, яку вони опрацювали, і, за потреби, доповнити результати групи рекомендаціями, поданими у матеріалі. На доопрацювання групи отримують 7 хв. Після того, як час минув, відбувається презентація доробків кожної групи.

-  Тренер узагальнює сказане:

«Напрацьовані рекомендації варто трактувати як загальні орієнтири, а не чітку вказівку до дій та запоруку вирішення ситуації. Це пов'язано з тим, що:

- *кожна ситуація буде неповторною і дасть змогу фахівцеві збагатити свій досвід;*
- *специфіка цільової групи охоплює розмаїття поведінкових проявів, а відповідно – і причин таких реакцій підлітка, що ґрунтуються на його непростій життєвій історії, відставанні у розвитку когнітивних процесів, залежностях, акцентуаціях тощо.*

Велику роль у вирішенні складних ситуацій при взаємодії з підлітками відіграє рівень довіри, встановлений між неповнолітніми та ведучим, а також те, наскільки добре ведучий знає учасників».

-  Тренер зазначає, що це була остання вправа у межах модуля, підбиває підсумки опрацювання теми «Особливості реалізації просвітницько-профілактичних програм з неповнолітніми» та просить учасників озвучити аспекти, які стали для них найбільш цінними.

ДОДАТОК 9.1

СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ¹³

Ефективна просвітницько-профілактична програма має містити чотири взаємопов'язаних складових, що виражені у плані програми залежно від виду профілактики та рівня вмотивованості учасників щодо участі у ній, а також — щодо зміни своєї поведінки. Окрім того, є ще два важливих для підтримки програми блоки, завдяки яким формується безпечне середовище та сприятливі умови для зміни ризикованої поведінки: Блок А — Розвиток альтернативної діяльності та Блок Б — Створення підтримувального середовища.

СКЛАДОВІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

I. Когнітивна складова (надання знань)

Ця складова найчастіше трапляється у профілактичних програмах (або заходах). Вона містить надання інформації про явище, проблему. Існує декілька різних підходів до викладу інформації у межах означеної складової:

- *Повне інформування.* Полягає у наданні цільовій аудиторії більш-менш достовірної, об'єктивної та повної інформації про проблему чи явище, з характеристикою обставин та аспектів, що приваблюють людей (або ж є нейтральними для них), саме через які часто люди і потрапляють у проблему; а також опису можливих наслідків явища. Наприклад, у межах такого підходу надається не лише інформація про шкоду від вживання наркотиків, а обговорюються й такі питання: *«Чому наркотики привабливі для людини? До яких почуттів та відчуттів прагне споживач наркотиків?»* тощо. Робота вимагає високого рівня підготовки ведучого, уміння не *«зійти»* з теми та не піддатися бажанню підлітків обговорювати лише позитиви, а також потребує систематичності занять у межах чітко структурованої програми. У той самий час за умов вдалого, професійного використання підхід є досить ефективним, дозволяє розвинути у підлітків критичне мислення, вміння робити обміркований вибір, оскільки отримана інформація сприймається ними як всебічна, достовірна, позбавлена залякування, як така, що враховує їх право на вибір. Підхід досить поширений у країнах Європи, в США та Канаді.

- *Надання часткової інформації,* зазвичай — негативної спрямованості, дещо перебільшеної, наприклад лише про наслідки вживання алкоголю, загрози під час статевих контактів інфікуватися ВІЛ та іншими ІПСШ тощо. Привабливі ж або ж нейтральні аспекти явища (з точки зору підлітків), як правило, не обговорюються, що може викликати певну недовіру цільової групи до об'єктивності інформації або ж до поінформованості ведучого, спричинити сумніви у його компетентності. Поширеними є такі коментарі з боку підлітків, що засвідчують певні прогалини зазначеного підходу: *«А один друг мого дідуся палив маріхуану все життя і прожив до 80 років», «А моя подружка почала статеве життя в 13 років, зараз їй 22 і вона здорова та щаслива, до чого тут інфікування?», «У мене брат робить собі ін'єкції «ширки» щодня і кайфує при цьому. Він упевнений, що коли це йому*

13

За матеріалами: Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько ; авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. : — Київ : Академвидав, 2013. — 312 с.; С. 85–101.

набридне, він кине. І я йому вірю». Адже, в силу реакцій емансипації від впливу (та думки) дорослих, максималізму, групування з однолітками та їх непереборного авторитету, підлітки намагаються знайти контраргумент на кожен аргумент з боку ведучого заняття.

- **Залякування.** Досить поширений у нашій країні підхід, заснований на прагненні викликати страх перед певною проблемою, явищем. Пов'язаний з наданням дуже негативної інформації, демонструванням найстрашніших аспектів проблеми. Наприклад, показ документальних фільмів про споживачів ін'єкційних наркотиків, що демонструють свої хворі тіла та розповідають про захворювання, помирають перед камерою тощо; показ документальних фільмів про процедуру виконання абортів; акцент на тому, що ВІЛ призводить до СНІДу і завершується страшною смертю тощо. Вже доведено, що такий підхід – малоефективний. По-перше, він діє переважно на дітей молодшого шкільного віку та молодших підлітків, при цьому не гарантує, що така проблема у представників цільової групи не виникне. Однак, майже напевно виникне відроз'яд, нетолерантне ставлення до людей з такою проблемою, що, у свою чергу, абсолютно не сприяє її вирішенню у суспільстві (наприклад, саме такий підхід породжує нетолерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих); по-друге, підлітків приваблює все темне, таємниче, не дарма серед них так багато глядачів фільмів жахів; по-третє, у найбільш уразливих, навіюваних або ж тих, хто був/чи є причетним до проблеми, може викликати стрес, депресії або ж мати для них ще гірші наслідки.

Вибір підходу надання інформації підліткам, залежить від умов реалізації профілактики та ведучого: від його поінформованості, володіння темою, майстерності, вміння працювати з цільовою групою, сформованого між ним та групою рівня довіри; тривалості програми тощо.

При цьому все ж варто розуміти, що найважливішим завданням ведучого є не залякати, а надати якомога найповнішу та правдиву інформацію, факти щодо проблеми, сприяти раціоналізації її підлітком, побудові причинно-наслідкових зв'язків у межах теми, що розглядається, а також сприяння адекватному вибору підлітком ставлення та моделі поведінки щодо певного явища, проблеми.



До уваги тренера!

Незважаючи на те, що програми, в яких превалює інформаційний компонент, сприяють збільшенню рівня знань учасників, вони самі по собі не є ефективними щодо зміни поведінки, а можуть дати лише поштовх до прийняття певного рішення, зміни підлітком ставлення до проблеми. Подумайте, чи є серед ваших знайомих освічені, дорослі люди, які знають про шкodu паління, однак при тому продовжують палити? Чого ж бракує їм для зміни своєї ризикованої поведінки?

II. Поведінкова складова (формування навичок)

Якщо ми говоримо про зміну ризикованої та формування безпечної поведінки підлітка як провідне завдання просвітницько-профілактичної програми, ми не можемо обійти поведінкову складову, що пов'язана з формуванням відповідних навичок.

Підґрунтя цієї складової становить розвиток у підлітків життєвих навичок, які полягають у підвищенні стійкості до різноманітних соціальних впливів, прийнятті ними адекватних ситуації рішень, умінні протистояти тиску оточуючих, контролювати та спрямовувати власне життя, формувати свою життєву перспективу, вдало ставити ціль та планувати кроки щодо її досягнення. Окрім того, важливим є розвиток конкретних навичок, які допоможуть уникнути або ж розв'язати ту чи іншу складну ситуацію: навички звернення по допомогу до відповідних служб, навички пошуку необхідної інформації, навички відмови від небажаної пропозиції тощо.

Наявність у програмі когнітивної та поведінкової складових значно підвищать її ефективність, однак говорити про те, що цього абсолютно достатньо для зміни поведінки – не варто. Адже якщо людина знає, що треба робити, знає, як це робити, але не знає – навіщо, навряд чи вона змінить свою поведінку.

III. Мотиваційна складова

«Політ птаха починається з бажання летіти», – ці слова Костянтина Станіславського абсолютно доречні і в контексті нашої теми. Зміна поведінки починається з бажання її змінити.

Якщо підліток не вмотивований до змін, або простіше – не розуміє потреби та не бажає змінювати ризиковану поведінку на більш безпечну, то зусилля реалізаторів просвітницько-профілактичних програм можуть не лише бути неефективними, а й мати зворотний результат – підштовхнути підлітка до закріплення навичок ризикованої поведінки і сприяти ще більшій відмежованості, недовірі до фахівців.

Отже, надзвичайно важливо, реалізуючи такі програми та загалом здійснюючи виховний вплив, враховувати рівень вмотивованості підлітка до змін, а також сприяти зміні поведінки крок за кроком. Не варто чекати, що через тиждень після того, як ви вперше побачили підлітка та почали реалізацію програми, він змінить свою поведінку.

Корисною для фахівців, що працюють у галузі зміни ризикованої поведінки підлітків, є модель *«поетапних змін»*, запропонована ще на початку 1980-х років американськими вченими Джеймсом Прочаскою та Карлом ДіКлементе (Prochaska J.O., DiClemente C.C.)¹⁴. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що поведінка не змінюється за один день, процес змін проходить декілька етапів, на кожному з яких фахівці мають реалізовувати певні специфічні етапу дії, враховуючи *«ГОТОВНІСТЬ»* підлітка до змін.

IV. Емоційна складова

Щодо важливості емоційної (або ж – афективної) складової у профілактичних програмах згадується ще на початку 70-х років XX століття у Великобританії та США. Зокрема, наприклад, вживання наркотиків розглядається як один із неадекватних способів захисту від негативних емоцій, те ж стосується й інших проявів ризикованої поведінки¹⁵.

Часто ризикована поведінка розвивається у тих підлітків, які мають певні особистісні *«дефіцити»*: складнощі з вираженням своїх емоцій унаслідок, наприклад, тривалої емоційної депривації; високий рівень агресії; невпевненість у собі та низька самооцінка; слабо розвинені навички міжособистісної комунікації; емоційна ригідність тощо.

Отже, відповідно, одними з елементів профілактичної програми мають бути:

- навчання регуляції та вираження своїх емоцій;
- навчання адекватного вираження агресії та/або незадоволення;
- розвиток комунікативних здібностей;
- підвищення власного статусу та самооцінки;
- підвищення рівня домагань (поряд із розвитком особистісних ресурсів для його реалізації);
- навчання рефлексії та самоаналізу, адекватного усвідомлення своїх бажань, почуттів, думок тощо.

¹⁴ Prochaska & DiClemente. Towards a comprehensive model of change. In: Millir, W. R. & Heather, N. (Eds.), Treating Addictive Behaviours – Processes of Change, 1986.

¹⁵ Гусева Н. А. Тренинг предупреждения вредных привычек у детей. Программа профилактики злоупотребления психоактивными веществами / под научн. ред. Л. М. Шипицыной. – СПб. : Речь, 2003. – 256 с.

Як було зазначено вище, окрім чотирьох взаємопов'язаних складових просвітницько-профілактичної програми, зображеної у вигляді тетраедру, є ще два важливих блоки програми, завдяки яким формується безпечне середовище та сприятливі умови для зміни ризикованої поведінки.

Блок А. Розвиток альтернативної діяльності

Цей блок спрямований на задоволення потреб підлітків у самовираженні, активності, «*гострих*», яскравих відчуттях шляхом залучення до діяльності, що буде альтернативою ризикованим моделям поведінки.

Часто реалізація цього блоку виходить за межі завдань, що ставлять перед собою реалізатори профілактичних програм. Однак, якщо профілактична діяльність має комплексний характер та здійснюється у мультидисциплінарній або/то міжвідомчій команді фахівців, означений блок значно посилить її ефективність.

Розвиток альтернативної діяльності передбачає:

- залучення підлітків до специфічних та привабливих для них видів активності, таких як походи, екстремальні, проте безпечні, види спорту, заняття сучасними видами творчості (наприклад, графіті) тощо;
- створення волонтерських груп з числа підлітків і залучення їх до суспільно корисної діяльності;
- створення команд, що працюють за методом «рівний – рівному» та доносять важливу й корисну інформацію до своїх однолітків.

Блок Б. Створення підтримувального середовища

У цьому контексті під підтримувальним середовищем ми розуміємо сприятливе оточення підлітка, що допоможе йому зберегти мотивацію до зміни ризикованої поведінки та способу життя, а також впровадити і закріпити нову позитивну поведінкову модель. У той час, коли всі попередні складові тетраедру та Блок А були спрямовані на розвиток переважно внутрішніх ресурсів підлітка, то Блок Б має на меті розвиток зовнішніх ресурсів для зміни ризикованої поведінки.

До об'єктів, які можуть створити підтримувальне середовище, входять, насамперед, сім'я, потім – школа, спеціалісти служб, дотичних до розв'язання проблем дитини, тощо. Тобто, у вирішенні проблеми ризикованої поведінки підлітка всі перелічені об'єкти мають діяти як єдина команда, у єдиному напрямі за спільно розробленим планом, що ґрунтується на урахуванні якнайкращих інтересів дитини.

ДОДАТОК 9.2

КАРТКИ ДЛЯ РОБОТИ В ГРУПАХ «МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ПРОГРАМИ»

КАРТКА 1

Цільова аудиторія: неповнолітні віком 14 років, які вперше скоїли правопорушення, проте не готові брати на себе відповідальність за нього, вважають себе «жертвами» впливу інших та обставин; стадія зміни поведінки: незацікавленість у змінах.

Основна проблема:

Мета профілактичної програми:

Зміст:

Заняття 1.

Заняття 2.

Заняття 3.

...

КАРТКА 2

Цільова аудиторія: неповнолітні віком 17 років, дівчата, які мають по декілька рецидивів, переважно прокримінальну спрямованість, легко підпадають під вплив інших, мають сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, проте періодично замислюються про можливість змін, хоча й не вірять у їх можливість; стадія зміни поведінки: роздуми про зміни.

Основна проблема:

Мета профілактичної програми:

Зміст:

Заняття 1.

Заняття 2.

Заняття 3.

...

ДОДАТОК 9.3

ЕФЕКТИВНИЙ ПІДБІР МЕТОДІВ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

Метод (грец. *methodos* – буквально “*шлях до чогось*”) – у загальному значенні – спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність.

Методи навчання – сукупність прийомів та підходів, які відображають форму взаємодії учнів (або ж – учасників) і вчителя (або ж – ведучого) у процесі навчання.

Не всі методи роботи з групою однаково ефективні. Існує так звана «*піраміда пізнання*», що показує, що чим більший ступінь участі тих, хто навчається, у процесі пізнання, тим більше інформації і навичок засвоюється учасниками.¹⁶



Лекція (5 % засвоєння) – найшвидший спосіб надання необхідної інформації необмеженій кількості слухачів. Недоліком цього методу є те, що лекція ставить учасника в пасивну позицію слухача, що призводить до позіхання, засинання тощо.

Читання (10 % засвоєння) – добре забыте багатьма заняття. Може відбуватися наодинці чи в компанії, вдома чи у вагоні потягу, на дивані чи на стільці, але не дозволяє досягти глибокого засвоєння інформації. Можна прочитати про те, як користуватися презервативом, і не вміти його використовувати.

16

Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посібник для спеціалістів приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / за заг. ред. Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях ; авт.-упор.: Безпалько О. В., Зимівель Н. В., Захарченко І. В., Журавель Т. В., Лютий В. П., Лях В. В., Лях Т. Л., Петрович В. С., Закусило О. Ю., Цюман Т. П. – Київ, 2007. – 190 с.

Аудіовізуальні засоби (20 % засвоєння). Люди люблять дивитися кіно, слухати радіо. Тому перегляд чи прослуховування талановитого твору – чудовий спосіб для емоційного переживання інформації. Проте без додаткового обговорення або відпрацювання побаченого та почутого у групах ефективність буде невисокою.

Використання наочності (30 % засвоєння). Використовуючи наочність, тренер допомагає учасникам запам'ятовувати і засвоювати інформацію всіма каналами сприйняття: зором, слухом, дотиком і нюхом. Наочність для тренінгів може бути різноманітною: діаграми, слайди, макети, моделі, роздатковий матеріал, буклети, плакати...

Обговорення в групах (50 % засвоєння) дозволяє учасникам поділитися своїми думками, враженнями і відчуттями в межах визначеної теми. Дискусії і *«мозкові штурми»* цінні тим, що дають учасникам змогу думати, докладно розповідати про власні висновки, вислуховувати найрізноманітніші думки інших.

Навчання практикою (70 % засвоєння) – це рольові ігри, програвання ситуацій, практичні заняття, самостійні дослідження. Набутий у такий спосіб досвід допомагає засвоїти інформацію, отриману на тренінгу.

Виступ у ролі навчаючого (90% засвоєння) – *“навчаючи – вчуся”*. Як сказав Конфуцій: *“Скажіть мені, і я забуду. Покажіть, і я запам'ятаю. Дайте можливість обговорити, і я зрозумію. Дайте можливість навчити іншого, і я прийду до досконалості.”*

На сьогодні набули поширення 3 форми взаємодії ведучого та учасників під час проведення занять: пасивна, активна й інтерактивна, з огляду на які добираються відповідні методи навчання.

Існують три форми проведення просвітницько-профілактичної роботи з дітьми та підлітками, кожна з яких має свої переваги та недоліки:



Пасивні форми – форми взаємодії учасників і ведучого, в яких ведучий є основною дійовою особою заняття, а учасники – лише слухачами. Класичним прикладом пасивної форми взаємодії з групою є лекція.

Недоліки пасивних форм взаємодії з аудиторією: обмежені можливості для отримання від аудиторії зворотного зв'язку (неможливість поставити запитання, визначити, як вас зрозуміли, чи вдалося вам досягти поставленої мети); низький рівень уваги впродовж зустрічі (підлітки, зазвичай, втрачають увагу через 15-20 хв після того, як лекція почалася); низький рівень сприйняття та запам'ятовування почутого, особливо якщо інформація для підлітків була новою і не використовувалась жодна наочність (прикладом наочності, що підвищує ефективність роботи, є плакати, буклети, презентації, відео).

Однак, незважаючи на це, пасивні форми мають деякі переваги. По-перше, це відносно проста підготовка ведучого до заняття. По-друге, саме пасивний метод дозволяє подати найбільший обсяг матеріалу в обмежених часових умовах. По-третє, є можливість охопити велику кількість учасників за одну зустріч.

До пасивних форм навчання можна віднести:

лекцію – 5% засвоєння; читання матеріалу – 10% засвоєння; аудіо прослуховування або відео перегляд – 20% засвоєння; демонстрацію – 30% засвоєння. З точки зору ефективності засвоєння учасниками матеріалу, що подається під час заняття, пасивні форми

вважаються найменш ефективними. Отже, використовуючи пасивні форми просвітницько-профілактичної роботи, ведучий ризикує марно витратити час.

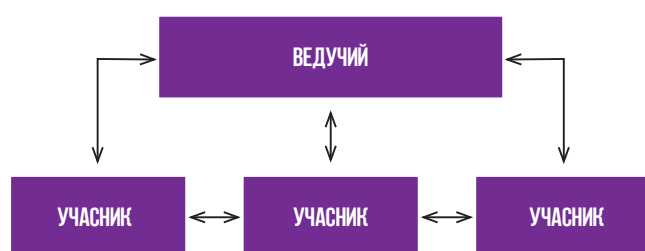


Активні форми — це форми взаємодії учасників і ведучого, за яких учасники активно залучені до процесу заняття. Кожен з них може поставити запитання, активно взаємодіяти з ведучим. Прикладами активних форм є:

бесіда — 35% засвоєння;

відеолекторій (поєднання відеоперегляду та обговорення побаченого) — 40% засвоєння; дискусія (групове обговорення) — 50% засвоєння.

Активні форми вважаються більш ефективними, ніж пасивні, проте менш ефективними, ніж інтерактивні форми організації просвітницько-профілактичної роботи з учнями.



Інтерактивні форми — це форми, в межах яких учасники взаємодіють не лише з ведучими, а й між собою, один з одним, обмінюючись думками, успішним досвідом, напрацьовуючи правильні та безпечні стратегії поведінки тощо.

Роль ведучого інтерактивних занять полягає в тому, щоб спрямувати діяльність учасників на

досягнення цілей заняття, надати певні роз'яснення, виступити у ролі експерта з певних питань. Зокрема, серед інтерактивних форм вирізняють:

виконання практичних завдань — 70% засвоєння; використання здобутих знань на практиці — 90% засвоєння; виступ у ролі ведучого — 95% засвоєння (вважається, що коли ти сам проводиш заняття, ти дізнаєшся найбільше з цієї теми. Підлітки також можуть готувати певні повідомлення у межах занять та презентувати їх для своїх однолітків).

Прикладом цього методу є тренінг; він може чергувати ігрову форму навчання, міні-лекції, дискусії, використання відео, обговорення.

Заняття, які увійшли до цього методичного посібника, представлені саме у формі тренінгу.

ДОДАТОК 9.4

ОСОБИСТІСТЬ ВЕДУЧОГО ТА ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ¹⁷

У схемі Веблера складова «Ведучий» є рівнозначною усім іншим та такою, що не менше, ніж інші, визначає ефективність реалізації як одного заняття, так і програми.

Окрім того, Клаус Фопель – класик посібників для ведучих груп та загалом тренінгової роботи – зазначає, що вимоги до особистісних і професійних якостей ведучого тим вищі, чим у більш критичній життєвій ситуації перебувають учасники групи¹⁸.

Отже, до ведучого, який проводить заняття у рамках просвітницько-профілактичної програми, має висуватися ряд вимог, що, окрім високої професійної компетенції, також стосуються і його життєвих орієнтирів та особистісних якостей. Розподіл на особистісні й професійні характеристики ведучого є досить умовним, риса може бути характерологічною особливістю, однак мати надзвичайний вплив на перебіг та якість роботи ведучого з групою.

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЕДУЧОГО:

1. Толерантність. Ведучий, що працює з категорією підлітків, молодих людей, які мають специфічні проблеми, має бути терпимим до різноманітних цінностей та установок, які можуть демонструвати учасники; особливо на початку реалізації програми. Ведучий повинен з розумінням ставитися до певних поведінкових проявів учасників групи, намагатися усвідомити мотиви тієї чи іншої дії або ж реакції учасника. Лише через розуміння причинно-наслідкових зв'язків у поведінці підлітка ведучий зможе з часом скерувати учасника і групу загалом у правильному напрямі.

2. Доброта. Діти, що перебувають у конфлікті із законом, виховувались у сім'ях СЖО або в інтернатних закладах, часто не отримували належної уваги, емоційного тепла, розуміння з боку дорослих, тому ця якість є важливою для ведучого заняття. Ведучий, який подаватиме матеріал з позитивом та на основі доброго ставлення до кожного учасника, матиме значно більше шансів для налагодження контакту з дитячою аудиторією.

3. Щирість, чесність. Без щирості та емоційної залученості у процес спілкування дуже важко сподіватись на довіру дітей, а також відвертість і щирість з їхнього боку. Діти є найкращими індикаторами щирості та чітко визначають тих людей, які з розумінням ставляться до них, реагують на їх потреби тощо. Для всіх людей, які працюють у системі взаємин людина – людина, важливо дотримуватись чесною та відкритою позиції у спілкуванні з іншими.

4. Відповідальність. Відповідальне ставлення до підготовки занять, до обіцянок дітям індивідуального чи колективного порядку також сприятиме ефективній взаємодії з групою. Вихованці дуже точно відчують ставлення ведучого до себе та до своєї діяльності і легко визначають фальш, тому невиконання обіцянок, запізнення, невідповідності до заняття є деструктивними складовими.

¹⁷ За матеріалами: Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посіб. для спец., які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / [Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна] ; за заг. ред. Т. В. Журавель – Київ : AFEW, 2010. – 168 с.

¹⁸ Фопель К. Технология ведения тренинга. Теория и практика : пер. с нем. – М. : Генезис, 2003. – 272 с.

5. Дипломатичність, вміння вирішувати конфліктні ситуації. Реалії проведення групових занять з підлітками, які перебувають у конфлікті із законом, засвідчують ймовірність різних конфліктів між учасниками в групі. Рівне ставлення до всіх, спостережливість й оперативність в реагуванні на дрібні конфлікти або ж суперечки, вміння їх урегулювати, перевести у конструктив є важливою складовою в роботі ведучого.

6. Почуття гумору. Сухо, беземоційно проведені заняття з дітьми приречені на неуспіх. Діти постійно потребують перемикання, задіяння емоційного компоненту, тому адекватні жарти ведучого, певні влучні відступи, загалом – позитив та оптимізм сприяють підвищенню у дітей настрою, створенню доброзичливої та позитивної атмосфери у групі, а окрім того, зумовлюють краще засвоєння дітьми матеріалу заняття.

7. Спостережливість. Ведучий має чітко розуміти процеси, які відбуваються у групі, помічати зміни та визначати їх характер, а також враховувати це під час розбудови стратегії, планування та впровадження кожного наступного заняття.

8. Креативність та гнучкість. Оскільки досить часто, особливо на початкових стадіях, групова робота може проходити важко в силу характерологічних особливостей дітей, їх нестриманості, складності залучатись у розумову діяльність, ведучому дуже важливо бути креативним, вміло перемикати увагу дітей на щось цікаве, легко змінювати хід заняття, орієнтуючись на потреби дітей.

9. Вміння визнавати свої помилки, діяти за принципом «рівний – рівному». «Дитячий ведучий» не повинен займати позицію: *«Я старший, я з освітою, з посадою, тому – мені видніше»*. Він має приймати думки дітей, не критикувати їх, слухати і, звичайно, коли є така потреба, уміти сказати: *«Я не знаю відповіді на це запитання, але до наступного разу обов'язково знайду відповідь та розповім...»*, *«Я був не правий...»*, *«Вибачте...»*.

10. Цінність здоров'я та здорового способу життя. Ведучий, який реалізує профілактичну програму та пропагує здоровий спосіб життя, відповідальну поведінку, вираженість та поміркованість у діях, популяризує переваги такої поведінки серед учасників, має сам дотримуватися таких принципів та норм у своєму повсякденному житті. Ведучий, що вживає алкоголь (або ж інші психоактивні речовини), використовує нецензурні слова, є агресивним та нестриманим, не має морального права, по-перше, працювати з дітьми у межах профілактичної програми, а по-друге, вимагати змін від дітей, з якими працює.

ПРОФЕСІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЕДУЧОГО:

Знання

1. Знання особливостей аудиторії, з якою працює, та її потреб:
 - знання загальної та вікової психології;
 - знання особливостей дітей у конфлікті із законом, дітей із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також дітей, які постраждали від насильства, мають негативний досвід перебування в інтернаті, дітей, що більшу частину часу живуть та працюють на вулиці;
 - знання психологічних і поведінкових особливостей дітей, які мають досвід вживання психоактивних речовин;
 - знання особливостей та специфіки роботи з дітьми, що мають вади психічного розвитку, інтелектуальну недостатність, соціально-педагогічну занедбаність.
2. Знання предмету, що викладається. Ведучий має відмінно орієнтуватися в питаннях, які порушуються в межах програми.

3. Знання методики проведення заняття, групової динаміки, етапів розвитку групи, принципів побудови групової роботи, основ використання різних методів роботи з групою підлітків тощо.

Установки

4. Творчий підхід до формування занять.
5. Загальна обізнаність у молодіжній культурі, субкультурі, що при певних обставинах полегшує комунікацію.
6. Орієнтація на потреби учасників та на їх можливості як під час розроблення заняття, так і під час його проведення.
7. Віра у можливості учасників до розвитку та позитивних змін.

Уміння і навички

8. Ефективно доносити інформацію з використанням арсеналу різноманітних методів та форм, чітко пояснювати, влучно вербалізувати свої думки, підбираючи «словник» з урахуванням рівня розумового розвитку аудиторії.
9. Слухати та чути кожного учасника, ставити уточнювальні запитання відповідно до рівня розвитку дитини, підтримувати, заохочувати її активність.
10. Мотивувати учасників, заохочувати до взаємодії.
11. Координувати груповий процес, досягати залученості всіх у групову роботу з огляду на можливості кожного.
12. Визначати неформальних лідерів та використовувати їх потенціал задля досягнення конструктиву під час проведення заняття, а також для допомоги всім учасникам групи.
13. Активізувати внутрішні ресурси кожного учасника.
14. Отримувати зворотний зв'язок від учасників, аналізувати інформацію, отриману від персоналу закладу, у якому перебувають діти (або з інших джерел) з метою адекватних висновків та внесення коректив у побудову подальшої роботи.
15. Використовувати методи оцінки ефективності як окремого заняття, так і програми загалом, а також отриману під час оцінки інформацію задля підвищення ефективності подальшої діяльності.
16. Постійно розвиватися та підвищувати свою компетентність. Адже ефективний ведучий має бути у постійному пошуку нової інформації, нових методів взаємодії з дитячою аудиторією, нових інструментів для підвищення ефективності проведення занять під час реалізації програми.

ДОДАТОК 9.5

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ВЕДУЧОГО ТА УЧАСНИКІВ ПРОГРАМИ

КАРТКА 1

- *Використовуйте нескладну для розуміння мову.* Не вживайте складних термінів, пояснюйте, наводьте приклади, просіть про зворотний зв'язок, щоб упевнитися, що діти вас розуміють.
- *Встановіть з учнями правила щодо їхньої поведінки на ваших заняттях.* Зміст занять передбачає поживлення, певний рівень галасу, оскільки діти будуть спілкуватись одне з одним. Саме такі заняття є найбільш ефективними. Крім того, діти тільки вчаться взаємодіяти і спілкуватись толерантно й виховано. Правила допоможуть вам зберегти дисципліну під час заняття. Пам'ятайте також, що вчитель завжди прийде вам на допомогу.
- *Наголосіть на користі інформації,* яка буде представлена протягом заняття. Робіть паузи між інформаційними блоками, які ви подаєте, так легше сприймати інформацію, і в учасників буде час обдумати почуте.

КАРТКА 2

- *Стежте за реакцією учасників.* Замість зауваження щодо дисципліни спробуйте зацікавити запитанням чи завданням. Як правило, учасники порушують дисципліну, коли їм нудно.
- *Мотивуйте учасників до активної участі* за допомогою відкритих та закритих запитань. Відкриті запитання вимагають розгорнутої відповіді (ідеальний метод для початку двосторонньої комунікації. Вони починаються зі слів: «Як ви вважаєте..?, Чому..?, Навіщо..?, Що таке..?», тобто це ті запитання, що не передбачають односкладової відповіді). Закриті передбачають відповіді «так» або «ні» (корисні для перевірки сприйняття інформації або обмеження можливості вибору. Наприклад: «Якщо людина вчинила правопорушення, вона має понести за це покарання?»).
- *Враховуйте унікальні особливості, характеристики і потреби кожного.*

КАРТКА 3

- *Використовуйте мову тіла в позитиві:* стежте за своїм тілом; звертайте увагу на вираз свого обличчя і жести (жести допомагають краще уявити те, про що ви розповідаєте); посміхайтесь частіше; тримайте зоровий контакт з аудиторією; не тримайте руки в кишенях, не стукайте і не клацайте ручкою.
- *Хваліть учасників, дякуйте* за кожну відповідь, за старанність, почуття гумору, допомогу вам у проведенні занять тощо. Пам'ятайте, що саме схвалення є найкращим стимулом гарної поведінки і ставлення до заняття. Також не залишайте неправильні відповіді без уваги — пояснюйте, якою мала б бути правильна відповідь.
- *Намагайтесь налагодити добрі взаємини.* Пам'ятайте, що, на жаль, певна кількість підлітків на початку ставиться до участі у програмі негативно. Типовими причинами цього є підліткове «бунтарство», негативізм щодо дорослих загалом (вони «бунтують» і проти батьків, і проти вчителів, і проти працівників органів пробації також). Одне з важливих завдань під час програми — налагодити співпрацю з дітьми.

КАРТКА 4

- *Надавайте відповіді на поставлені запитання.* Важливо зрозуміти, з якою метою підлітки ставлять вам запитання. Такими причинами можуть бути: 1) потреба в інформації (серед таких запитань можуть бути ті, що не зовсім стосуються теми зустрічі або цікаві тільки тому, хто запитує. Тож якщо на запитання можна відповісти коротко, то надайте відповідь, в іншому випадку назвіть джерело, де учасник може знайти відповідь); 2) перевірка вашої компетентності (підлітковий вік характеризується загостреним відчуттям недовіри до дорослого — це може бути пов'язано зі страхом бути обманутим, тому підлітки схильні перевіряти рівень поінформованості ведучого); 3) провокаційні запитання (учасники можуть також ставити спірні запитання або ті, які не мають однозначної відповіді. Ви можете відповісти: «Це питання містить дві суперечливі думки, тому не будемо на ньому зупинятися зараз, якщо вам цікава відповідь, запитайте в мене після заняття, і ми спробуємо знайти правильну відповідь». Але якщо вам необхідно відповісти, а для цього потрібен час, щоб подумати, поставте це питання всій групі: «Що ви вважаєте з цього приводу? Як би ви вчинили у такій ситуації»; поки підлітки відповідатимуть, ви матимете час зорієнтуватися. Якщо ви не знаєте відповіді на запитання, яке поставили учасники, скажіть про це відверто й пообіцяйте знайти її пізніше); 4) демонстрація своїх знань (похваліть за влучне запитання: «Хороше запитання, видно, що ви орієнтуєтесь в цій темі...», і цей учасник впродовж усього заняття буде старатися вам допомогти у його проведенні).
-

ДОДАТОК 9.6

ВЗАЄМОДІЯ ЗІ «СКЛАДНИМИ» УЧАСНИКАМИ¹⁹

У будь-якій ситуації першим кроком до вирішення ситуації з проблемним учасником є розуміння мотивів його поведінки та на основі цього – вироблення стратегії дії.

Отже, ...

ЯКЩО ПОВЕДІНКА УЧАСНИКА Є ДЕСТРУКТИВНОЮ (АГРЕСІЯ, КОНФЛІКТНІСТЬ, ОПИЗИЦІЙНІСТЬ, НАСМІШКИ, БРАВАДА ТОЩО)

Мотивація такої поведінки підлітка може бути різною, але частіше — це вияв внутрішніх психологічних проблем: невпевненість, яка таким чином маскується, неадекватна самооцінка, бажання підтримки свого статусу у групі, різного роду переживання, підсилені акцентуаціями характеру, тощо.

Іноді деструктивному учаснику слід дати можливість відкрито й активно виразити форму свого супротиву. Ведучий може допомогти сформувати його потреби, мотиви, побажання, прямо запитавши: *“Що ти тепер намагаєшся донести до нас?”* або ж *“Ти дійсно хочеш, щоб вся моя увага й увага інших учасників була сконцентованою на тобі?”* Якщо цей учасник чітко сформулює свої справжні мотиви і почуття, то це означає, що він може працювати з ними. В умовах роботи з дітьми, які практикують ризиковану поведінку, найчастіше такий учасник чітко не усвідомлює мотивів своєї деструктивної поведінки в силу свого інтелектуального розвитку, соціальної та педагогічної занедбаності, зміщеного локусу контролю, інших особливостей. Саме це дуже ускладнює процес налагодження взаємодії і проведення заняття з усіма учасниками.

Загальні поради для ведучого:

- нагадати правила спільної роботи;
- створити систему заохочення і відповідно — нараховувати або ж віднімати бали;
- перемикає увагу учасника, долучити до виконання додаткових чи персональних завдань (наприклад, для демонстративних осіб це можуть бути “спеціальні”, “унікальні” завдання, результати виконання яких буде запропоновано продемонструвати групі);
- не допускати зростання рівня емоційної напруги у групі, акцентувати на позитивах;
- провести з учасником додаткову розмову з приводу його поведінки у перерві або ж після заняття;
- чітко попередити про можливі санкції за порушення дисципліни на занятті або вироблених правил (якщо інші способи не діють).

ЯКЩО УЧАСНИК ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ ВИКОНУВАТИ ЗАВДАННЯ, ПОСТІЙНО МОВЧИТЬ

Мотивом такої поведінки може бути: незрозуміння інструкції в силу свого інтелектуального розвитку; підвищена тривожність і, як наслідок, через страх осуду, насмішок, небажання висловити свою думку; тематика заняття є особисто значущою і фруструє учасника; надмірна сором'язливість або ж, навпаки, завищена самооцінка, негативізм; просто небажання міркувати тощо.

19

За матеріалами: Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посіб. для спец., які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / [Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна] ; за заг. ред. Т. В. Журавель — Київ : AFEW, 2010. — 168 с.

Рекомендаціями щодо побудові взаємодії з таким учасником, відповідно до провідної причини, можуть бути нижченаведені:

- чітко та доступно подавати інформацію, зокрема – завдання для виконання; запитувати, чи всі розуміють, що необхідно зробити; попросити підлітків повторити завдання;
- допомагати у формулюванні своїх міркувань, ставлячи додаткові питання;
- під час виконання певного завдання об'єднувати такого учасника у пару з тим, хто легко знаходить контакт та спілкується без проблем;
- підтримувати активність, заохочувати, можливо, за допомогою призів;
- нагадувати правила, прийняті всією групою, наприклад правило активності, залученості або ж – конфіденційності;
- під час перерви з таким учасником можна індивідуально обговорити його побоювання чи інші причини такої поведінки.

ЯКЩО УЧАСНИК ОБРАВ РОЛЬ “БЛАЗНЯ”

Часто таку позицію займають особи з потенціалом лідера, які не знають, як реалізувати цей потенціал. Окрім того, мотивами такої поведінки може бути завуальована невпевненість у собі, бажання вибудувати межу: *“Я не з вами, мені це не цікаво”*.

У такому разі ведучому варто:

- дати можливість підлітку проявити себе під час презентації роботи груп, або ж виконання додаткових завдань;
- попросити учасника висловити свої пропозиції щодо ходу заняття наступного разу;
- попросити підлітка стати помічником ведучого на певний час.

Також слід вжити превентивних заходів, щоб уникнути так званого ефекту *“зараження”* і засвоєння моделі такої поведінки іншими учасниками. Цього можна досягти:

- повторивши правила;
- нагадавши про санкції;
- нагадавши про час і ризик затриматися на занятті довше, якщо на жарти витратиться багато часу;
- нагадавши про актуальність теми, розповівши якусь притчу або ж цікаву історію, що стимулюватиме до роздумів.

ЯКЩО ОДИН/ДЕКІЛЬКА УЧАСНИКІВ Є ОБ'ЄКТОМ ПОСТІЙНИХ НАСМІШОК З БОКУ ІНШИХ

Це може статися через те, що: інтелектуальний рівень такого учасника/-ів значно нижчий, ніж в інших (відповідно, ведучий не врахував це при комплектуванні групи); учасник має якісь специфічні особливості (мовлення, зовнішності, поведінки); учасник не належить до *“компанії”*, угруповання, до якого належить більшість з групи тощо.

Ведучому слід наголосити на тому, що рівень підготовки й обізнаності у всіх учасників різний, а також на тому, що всі у групі – індивідуальності та можуть мати свої особливості, які жодним чином не повинні бути предметом осуду або ж сміху. Обговорити це варто під час прийняття правил та зафіксувати таким чином: *“Поважати один одного”* або ж *“Бути толерантними”*. Необхідно періодично нагадувати про це правило.

Учаснику, що за рівнем сприйняття та можливостей відстає від інших, слід давати можливість висловлюватись в його ритмі, питання ставити максимально зрозуміло, всіляко заохочувати прояви

активності. У роботі міні-груп та пар слід обирати для такого учасника партнерів, які можуть дати йому адекватну підтримку. Якщо відмінності учасника від інших у групі досить суттєві і є сумніви щодо залучення його у саме цю групу підлітків, краще утриматися та обирати індивідуальні форми роботи з таким неповнолітнім.

ЯКЩО УЧАСНИК ПЕРЕБУВАЄ ПІД ДІЄЮ ПСИХОАКТИВНОЇ РЕЧОВИНИ

Правила роботи групи загалом, а також правила установ для дітей, на базі яких ця робота може проводитись, зазвичай не передбачають наявності у групі учасника з ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, адже це, безумовно, є деструктивним чинником для проведення групової роботи, негативним прикладом для інших учасників, фактором, що може звести нанівець усі дії ведучого тощо. Такого учасника не варто допускати до роботи у групі і попередити, що якщо така поведінка повториться наступного разу, ймовірно, його буде виключено з групи, що тягнутиме за собою інші наслідки, з огляду на те, що він перебуває на обліку.



Проект
Реформування
Системи
Кримінальної Юстиції щодо
Неповнолітніх в
Україні



ПУБЛІКАЦІЯ РОЗРОБЛЕНА ЗА ПІДТРИМКИ МІНІСТЕРСТВА МІЖНАРОДНИХ СПРАВ КАНАДИ

